

สิทธิชุมชน: สิทธิตามรัฐธรรมนูญ

เพื่อการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

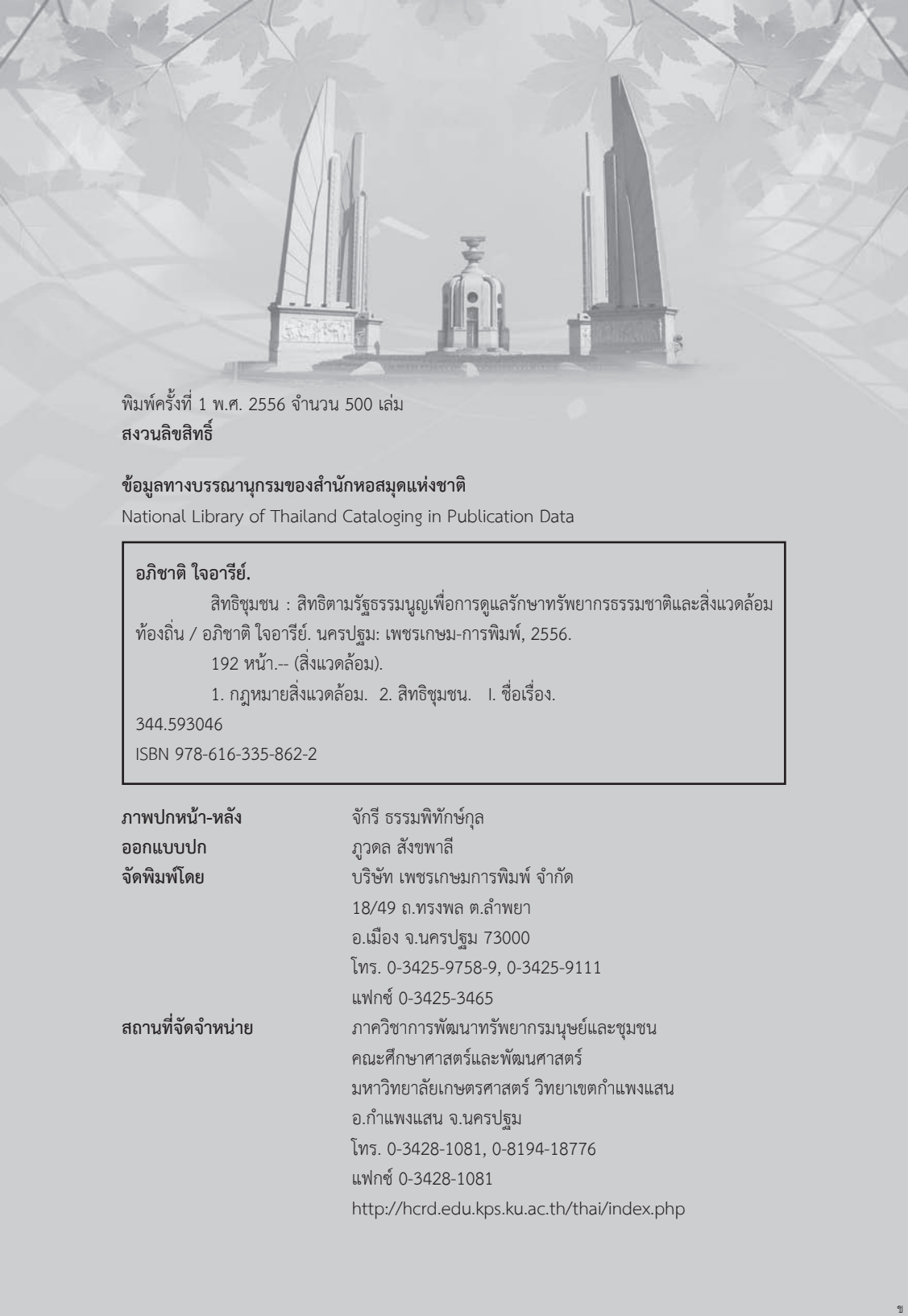

สิทธิชุมชน : สิทธิตามรัฐธรรมนูญ

เพื่อการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ ไจอารีย์

พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2556 จำนวน 500 เล่ม
สงวนลิขสิทธิ์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

อภิชาติ ไจอารีย์.

สิทธิชุมชน : สิทธิตามรัฐธรรมนูญเพื่อการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ท้องถิ่น / อภิชาติ ไจอารีย์. นครปฐม: เพชรเกษม-การพิมพ์, 2556.

192 หน้า.-- (สิ่งแวดล้อม).

1. กฎหมายสิ่งแวดล้อม. 2. สิทธิชุมชน. I. ชื่อเรื่อง.

344.593046

ISBN 978-616-335-862-2

ภาพปกหน้า-หลัง

ออกแบบปก

จัดพิมพ์โดย

จักรี ธรรมพิทักษ์กุล

ภูวดล สังขพาลี

บริษัท เพชรเกษมการพิมพ์ จำกัด

18/49 ถ.ทรงพล ต.ลำพญา

อ.เมือง จ.นครปฐม 73000

โทร. 0-3425-9758-9, 0-3425-9111

แฟกซ์ 0-3425-3465

สถานที่จัดจำหน่าย

ภาควิชาการพัฒนาศึกษาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน

คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน

อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม

โทร. 0-3428-1081, 0-8194-18776

แฟกซ์ 0-3428-1081

<http://hcrd.edu.kps.ku.ac.th/thai/index.php>

คำนำ

สิทธิชุมชน เป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ แต่แท้ที่จริงแล้ว “สิทธิชุมชน” เป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน ผ่านประสบการณ์การใช้ชีวิตร่วมกันของคนในชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัย ร่วมทุกข์ร่วมสุข เกิดความเอื้ออาทรและผูกพัน ความขัดแย้งแตกแยกที่เกิดขึ้นจะผลักดันให้มีการคิดค้นหาวิธีการจัดการภายในให้ลุล่วงไป ความเป็นไปของชุมชนในลักษณะดังกล่าว พัฒนาให้เกิด “กฎเกณฑ์” ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นข้อบัญญัติอันศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชุมชนยึดถือร่วมกัน แฝงอยู่ในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน เกิดการผลิตซ้ำเกิดการพัฒนาเป็นแบบแผนที่แข็งแกร่ง ข้อบัญญัติดังกล่าวของชุมชน เป็นข้อบัญญัติถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับ “ขอบเขตอำนาจ” ที่สมาชิกแต่ละคนแต่ละฐานะพึงมีพึงได้รับท่ามกลางการดำเนินชีวิตด้วยกัน อำนาจนั้นเป็นอำนาจที่ทุกคนยอมรับภายใต้ “คุณค่า ที่ยึดถือร่วมกัน” เป็นอำนาจที่มีความชอบธรรม ก็คือ “ระบบสิทธิ” ของชุมชน คุณค่าเหล่านี้เป็น “หลักทางศีลธรรม” ซึ่งทำหน้าที่กำกับพฤติกรรมของชาวชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติ

ระบบสิทธิชุมชนปรากฏอยู่ในทุกมิติของชีวิตชุมชน ตั้งแต่ระบบการจัดการทรัพยากร ระบบเกษตรกรรม ระบบการดูแลสุขภาพ ระบบการศึกษา ระบบการปกครอง ระบบยุติธรรมของชุมชน ฯลฯ โดยหลักการสำคัญของ “การมีส่วนร่วม” ก็คือ เป้าหมายของสิทธิชุมชน มิใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะส่วนของชุมชนเท่านั้น แต่ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมด้วย การดูแลรักษาป่า การจัดการลุ่มน้ำ การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นล้วนแล้วแต่สร้างประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม สำหรับหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในประเทศไทย กฎหมายที่เกี่ยวข้องการสิทธิชุมชน ซึ่งจุดเน้นของหนังสือ คือ สิทธิชุมชนในด้านการดูแลและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น บนฐานการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม โดยมีกรณีศึกษาด้านการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ค
สารบัญ	ง
บทที่ 1	
บทนำ	1
ผลกระทบของการพัฒนาต่อปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อม	3
คุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต : สิทธิและหน้าที่ของมนุษย์	11
บทที่ 2	
แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน	17
สิทธิชุมชน : สิทธิตามรัฐธรรมนูญในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น	17
บทที่ 3	
สิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน	25
สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา	26
แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม	27
ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา	33
วิกฤตสิ่งแวดล้อมไทย : ผลพวงจากการพัฒนานำมาซึ่งปัญหาสิ่งแวดล้อม	37
บทที่ 4	
จากปัญหา...สู่แนวคิดการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	51
วิวัฒนาการของแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน	52
ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน	58
เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน	61
หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน	63
การพัฒนาอย่างยั่งยืนกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม	69

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5	
การดำรงไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	79
การจัดการสิ่งแวดล้อม : ทางเลือกสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	81
ปรัชญาและแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม	82
หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	84
หลักการอนุรักษ์ : แนวทางพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	86
บทที่ 6	
นโยบายรัฐกับสิทธิชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	91
ความขัดแย้งเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิชุมชน	104
บทที่ 7	
กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	109
แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม 112	
รูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	116
กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	119
บทที่ 8	
กรณีศึกษา : ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการป่า	125
แนวคิดป่าชุมชนในระดับสากล	127
การจัดการป่าชุมชนนานาชาติ : บทเรียนที่ผ่านการพิสูจน์แล้ว	131
พัฒนาการแนวคิดป่าชุมชนในประเทศไทย	134
ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชนในบริบทไทย	141
ป่าชุมชนบ้านพุเตย : การจัดการป่าแบบพหุภาคีตามวิถีชุมชน	142
ป่าชุมชนบ้านพุเตย : ความหลากหลายทางชีวภาพท้องถิ่น เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน	144

สารบัญ

	หน้า
รูปแบบการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี เพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน	147
ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน	156
ประเด็นท้าทายในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยในอนาคต	157
ป่าชุมชนบ้านต้าโน : กระบวนการทางวัฒนธรรมชุมชนในการรักษาป่า	161
กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการรักษาป่าชุมชน	163
การยกระดับการจัดการป่าชุมชนมาเป็นแหล่งเรียนรู้	166
บทสรุป	169
บรรณานุกรม	171
ประวัติผู้แต่ง	181

บทที่ 1

บทนำ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นับเป็นปัจจัยพื้นฐานและเป็นทุนของชีวิตที่ทำให้มนุษย์สามารถผลิตอาหารและปัจจัยต่างๆ ในการดำรงชีวิตสู่เป้าหมายเดียวกันคือ การกินดี อยู่ดีในสังคมของตน และด้วยเป้าหมายดังกล่าวนี้เอง ทำให้ผู้คนต่างแสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ จึงเกิดมีการคิดค้นกรรมวิธีการผลิตขึ้น และมีวิวัฒนาการทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพอยู่ตลอดเวลา ซึ่งแน่นอนที่สุดผู้ที่มีโอกาสมากกว่าย่อมเข้าถึงสิ่งที่สังคมผลิตขึ้นได้มากกว่าจนเกิดเป็นความเหลื่อมล้ำ และท่ามกลางความเหลื่อมล้ำของการกินดีอยู่ดีของมนุษยชาติที่นับวันจะยิ่งทวีความแตกต่างมากขึ้น การแข่งขันกันในการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการ และขาดการดูแลและบริหารจัดการอย่างถูกต้องกลายเป็นตัวการสำคัญทำให้เกิดการร่อยหรอและเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ที่ทรงพระราชทานเมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2545

“...ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่มีความสำคัญควบคู่กับการพัฒนาความเจริญก้าวหน้า ซึ่งเป็นปัญหาาร่วมกันของทุกประเทศ กล่าวคือ การพัฒนายังรวดเร็ว ปัญหาสิ่งแวดล้อมและภาวะมลพิษก็ยิ่งก่อตัวและทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่กำลังประสบปัญหาดังกล่าวอยู่ในขณะนี้...”

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย อันเป็นผลพวงมาจากการพัฒนาประเทศมีหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการทรุดโทรมและร่อยหรอลงของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมจากการปลดปล่อยของเสียจากกิจกรรมของมนุษย์ ปัญหาความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากร ปัญหาการจัดการทรัพยากรอย่างไม่ทั่วถึง ปัญหาการจัดการทรัพยากรอย่างไม่มีส่วนร่วมจากภาคประชาชนซึ่งรวมถึงปัญหาอิทธิพลและคอร์รัปชัน ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าล้วนเป็นปัญหาวิกฤติที่ร้ายแรง (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2550) ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นประเด็นสากลที่ได้รับความกล่าวถึงอย่างกว้างขวางและมีกฎหมายเกิดขึ้นมาเป็นจุดเริ่มต้นเพื่อเชื่อมโยงไปสู่ประเด็นปัญหาอื่นๆ ของสังคมอยู่เสมอ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2542) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งต่อคุณภาพชีวิตและคุณภาพสิ่งแวดล้อมจากกิจกรรมการพัฒนาด้านต่างๆ ของมนุษย์ ทำให้มีการตื่นตัวด้านการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมภายใต้หลักการพัฒนายั่งยืน การมองพัฒนาการและความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของสังคมไทย เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจลึกซึ้งไปถึงแนวคิดพื้นฐานที่เป็นทางเสื่อบังคับทิศทางแสวงหาแบบแผนการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมภายใต้กรอบการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งย่อมเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปภายใต้เงื่อนไขอันเป็นบริบทของสังคมในช่วงเวลาหนึ่งๆ

ผลกระทบของการพัฒนาต่อปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและผลกระทบที่มีต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ที่ปรากฏในพื้นที่ต่างๆทั่วโลกซึ่งสร้างผลกระทบในวงกว้าง อันเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ขาดความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม สะท้อนให้เห็นชัดเจนจากรายงานการศึกษาสิ่งแวดล้อมโลกของโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Environment Programme, 2007) ซึ่งเป็นตั้งสัญญาณเตือนภัยที่ตั้งไปทั่วโลกและได้ชี้ให้เห็นว่า ระบบนิเวศมนุษย์ทั้งโลกถูกคุกคามจนขาดความสมดุลอย่างรุนแรงและขีดความสามารถในการให้ผลผลิตและบริการทางนิเวศเสื่อมถอยไปมาก ซึ่งย่อมก่อให้เกิดความเสียหายโดยตรงต่อประชากรและระบบสิ่งแวดล้อมโลกถึงแม้ว่านานาประเทศจะพยายามร่วมมือกันพิทักษ์สิ่งแวดล้อม แต่ก็ไม่สามารถตามทันการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าได้ จึงมีสัญญาณเตือนภัยในดัชนีชี้วัดความเจริญปรากฏไปทั่วทุกพื้นที่ของโลก สัญญาณเตือนภัยในด้านสิ่งแวดล้อมนั้นมีมากมายหลายเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ ที่ถูกทำลายลงอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น การเสื่อมโทรมของป่าเนื่องมาจากการบุกรุกแผ้วถาง การลดลงและสูญพันธุ์ของสัตว์ป่าและพันธุ์พืชหายาก อันเนื่องมาจากการค้าสัตว์และพืชป่าหายาก การปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซเรือนกระจกสู่บรรยากาศ ส่งผลกระทบต่อโลกร้อนและการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศ เป็นต้น นอกจากนี้การใช้น้ำมันเชื้อเพลิงมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้แหล่งทรัพยากรน้ำร่อยหรอลงอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้การเพิ่มขึ้นของประชากรโลกซึ่งในปัจจุบันที่มีกว่า 6,000 ล้านคนและการเพิ่มปริมาณการบริโภคย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เพราะธรรมชาติมีความสามารถในการผลิตที่จำกัดและจำนวนประชากรที่อยู่ในเมืองเพิ่มขึ้นจะทำให้ระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมเมืองทวีความสำคัญยิ่งขึ้น ในขณะที่ขยะ มลพิษทางอากาศ การจราจร การใช้พลังงานสูงจะมีผลกระทบต่อชาวเมืองและสิ่งแวดล้อมโดยตรง

จากประเด็นความสามารถในการผลิตได้ที่จำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กล่าวถึงในข้างต้น สอดคล้องกับแนวคิดที่กำลังเป็นที่สนใจกันอย่างกว้างขวางเรื่อง **ขีดความสามารถรองรับสูงสุด (carrying capacity)** ของ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ อัตราสูงสุดของการเก็บเกี่ยว หรือการใช้ทรัพยากรซึ่งสามารถดำเนินไปอย่างยั่งยืนโดยไม่ทำลายความสามารถ ในการผลิตและบูรณาภาพของระบบนิเวศนี้เป็นสิ่งที่จะต้องนำมาคำนึงถึงให้มากขึ้น เช่น ในหนองน้ำหรือแม่น้ำสายหนึ่งก็มีอัตราสูงสุดในการเก็บเกี่ยวทรัพยากร ได้แก่ จำนวนสูงสุดของสัตว์น้ำที่จับได้ซึ่งมีจำกัดอยู่จำนวนหนึ่งถ้าหากเกินอัตรา นี้ไปก็จะกระทบต่อความสามารถในการผลิต นั่นคือ จะจับสัตว์น้ำได้น้อยลงสัตว์ น้ำหลายชนิดสูญพันธุ์ เป็นต้น (เกษม จันทรแก้ว, 2545) แนวคิดเรื่องขีดความสามารถรองรับสูงสุดนี้ สะท้อนให้เห็นว่าสิ่งที่ไหลเวียนในระบบนิเวศแท้จริงคือ สสารและพลังงานที่เป็นระบบปิดและมีจำกัดไม่ใช่เงินทุนและสินค้าที่เป็นระบบ เปิดและเพิ่มพูนตามความต้องการอย่างไม่สิ้นสุดของมนุษย์

จากที่กล่าวมาข้างต้น บ่งชี้ว่ามูลเหตุสำคัญที่นำมาสู่ความหายนะทาง สิ่งแวดล้อมเกิดมาจากการขาดความรู้ ความตระหนักและพฤติกรรมที่เอื้อต่อการ ดูแลปกป้องสิ่งแวดล้อม ในปัจจุบันจึงพบว่าภาวะเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมกำลังทำลายคุณภาพชีวิตของประชากรโลก โดยเฉพาะในประเทศ กำลังพัฒนา ในขณะที่ประเทศที่พึ่งภาคเกษตรกรรมเป็นหลักกำลังประสบปัญหา ความเสียหายจากภาวะดินที่ใช้ในการเพาะปลูก ซึ่งถูกใช้อย่างไม่มีประสิทธิภาพ และส่งผลกระทบต่อจำนวนผลผลิตอาหารของโลก นอกจากนี้ยังเกิดภาวะมลพิษ อันเกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่บั่นทอนคุณภาพ ชีวิตของประชากรโลก (United Nations Environment Programme, 2007)

การพัฒนาประเทศในช่วงเวลาประมาณ 4 ทศวรรษที่ผ่านมา นับจาก ประเทศไทยได้เริ่มนำแนวคิดการพัฒนาประเทศตามแนวนโยบายของตะวันตกมา ใช้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยได้มีการพัฒนาอย่างกว้างขวางทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม จนทำให้ใน ปัจจุบันประเทศไทยมิได้จัดอยู่ในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนาอีกต่อไป แต่การพัฒนา ดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อภาพรวมของประเทศไทยมากมาย เช่น การ เน้นทิศทางการพัฒนาไม่สนใจทางเลือกที่หลากหลายขององค์กรท้องถิ่น ความเหลื่อมล้ำทางสังคม เกิดภาวะการฉ้อโกงที่พาดพิงและองค์ความรู้จากภายนอก ความเสื่อมถอยของคุณธรรมและจิตใจ การพัฒนาโดยขาดการมีส่วนร่วม (อำนาจ์

กาญจนพันธุ์, 2544: 35-42) และโดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ มากจนเกินขีดความสามารถในการรองรับได้ รวมทั้งขาดการจัดการอย่างเหมาะสม ได้ก่อให้เกิดปัญหาการร่อยหรอและเสื่อมโทรมอย่างรุนแรงของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549) (ภาพที่ 1)

จากการประเมินสถานการณ์ภาพทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของ ประเทศไทย ในช่วงก่อนใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พบว่า ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศ ได้รับผลกระทบจากแบบแผนการพัฒนาที่มุ่งใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อตอบสนองการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549) ในขณะเดียวกัน ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทาง สังคมและวัฒนธรรมของประเทศอย่างใหญ่หลวง จนวิถีชีวิตของประชาชน ชาวไทยที่เป็นสังคมชนบทที่ต้องพึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติต้องเปลี่ยนมา เป็นสังคมแบบตะวันตกหรือสังคมเมืองมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตต่างๆ เช่น กิจกรรม ทางการเกษตร อุตสาหกรรม การขนส่ง การใช้พลังงาน เป็นต้น (สำนักงาน สถิติแห่งชาติ, 2554) การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปในลักษณะ ที่ไม่คำนึงถึงข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภท การขยายตัวของ ภาคเศรษฐกิจและการย้ายฐานการผลิตของอุตสาหกรรมที่มีมลพิษสูง ได้เพิ่ม ปริมาณมลพิษสิ่งแวดล้อม ทั้งมลพิษทางน้ำ มลพิษทางอากาศ ขยะและของเสีย ซึ่งส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศ โดยตรง รวมทั้งส่งผลกระทบต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและต่อการพัฒนา ที่ยั่งยืน นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่ ทวีความรุนแรงขึ้น เช่น การบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเพื่อใช้เป็นที่ดินทำการ เกษตร การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาขึ้นในสังคมต่อไป (สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549)

การพึ่งพาภายนอก: การพัฒนาที่อาศัยตลาดเป็นศูนย์กลางส่งผลให้การเพิ่มทุนและความรู้จากภายนอกสังคมมาทดแทนระบบการผลิตแบบเดิม ละเลยการปรับปรุงศักยภาพและความสามารถที่มีอยู่ ทุนและความสามารถของท้องถิ่นถูกทำลาย

ความเหลื่อมล้ำทางสังคม: การพัฒนาที่เน้นเมืองมากกว่าชนบท ทำให้คนส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา อาศัยตลาดเป็นกลไกในการกระจายผลประโยชน์ คนส่วนใหญ่ยังไม่มีโอกาสและไม่ได้รับความเป็นธรรมในการครอบครองปัจจัยการผลิต

การไม่มีส่วนร่วม: การที่ชุมชนไม่มีส่วนในการควบคุมทรัพยากรวัฒนธรรมและสถาบันทางสังคม รัฐบาลผูกขาดอำนาจ ท้องถิ่นไม่มีส่วนร่วมการตัดสินใจ การพัฒนาไม่สอดคล้องกับความพร้อมและความต้องการของชุมชน/ท้องถิ่น

ความเสื่อมถอยของคุณธรรมและจิตใจ: มองความสัมพันธ์ทางสังคมในแง่ของเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เห็นวัฒนธรรมเป็นสินค้า ความรู้สึกทางคุณธรรมและจิตใจมีค่าแก่เพียงช่วยลดต้นทุนการผลิต เป็นการทำลายต้นทุนทางสังคมนำไปสู่ปัญหาสังคมในที่สุด

การเห็นทิศทางเดียว: การพัฒนาที่มุ่งควบคุมเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ลงทุน โดยไม่สนใจทางเลือกอื่นๆ ของท้องถิ่นที่มีลักษณะแตกต่างกัน การใช้นโยบายเดียวพัฒนาประเทศมีผลในการทำลายความริเริ่มที่หลากหลายของท้องถิ่น

การทำลายสภาพแวดล้อม: การพัฒนาที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนหลักการพัฒนาประสิทธิภาพของโครงสร้างและปัจจัยการผลิต ส่งเสริมการทำลายสภาพแวดล้อม ดึงดวงอาทิตย์มาไว้ประโยชน์อย่างขาดความรับผิดชอบและไม่เต็มประสิทธิภาพและขาดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ผู้เป็นเจ้าของทรัพยากร

ภาพที่ 1 ผลกระทบจากการพัฒนาประเทศไทยตามแนวทุนนิยม

ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทยทวีความรุนแรงมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง จะเห็นได้ชัดเจนว่าทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละด้าน เช่น ทรัพยากรป่าไม้ ที่เคยมีมากถึง 171.02 ล้านไร่ หรือคิดเป็น

ร้อยละ 55.33 ของพื้นที่ประเทศ ในปี พ.ศ. 2504 ได้ลดลงเหลือ 81.07 ล้านไร่ หรือร้อยละ 25.28 ในปี พ.ศ. 2541 ในปี พ.ศ. 2547 มีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 104.7 ล้านไร่ หรือร้อยละ 32.64 (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช, 2547) และจากการรายงานล่าสุดของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ปี พ.ศ. 2552 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 107.62 ล้านไร่ หรือร้อยละ 33.56 และเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 64.83 ล้านไร่ หรือร้อยละ 20.22 (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554) ซึ่งต่ำกว่าร้อยละ 40 ซึ่งเป็นระดับที่จะรักษาความสมดุลของระบบธรรมชาติ และระบบนิเวศของพื้นที่ประเทศได้ (Balance of Nature) ตามหลักการทางอนุรักษ์วิทยาถือว่าอยู่ในภาวะวิกฤติ (เกษม จันทรแก้ว, 2544) ส่วนทรัพยากรดินได้มีการใช้ประโยชน์โดยไม่มีการอนุรักษ์และฟื้นฟู โดยพบว่าพื้นที่ดินเสื่อมโทรมในระดับรุนแรงและระดับวิกฤติรวม 35.98 ล้านไร่ หรือ ร้อยละ 11.24 และที่สำคัญคือ ยังคงพบปัญหาการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ ปัญหาเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรม ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ซึ่งเนื่องมาจากการเพิ่มของประชากรและความเข้มข้นของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554)

นอกจากสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อมไทยที่กล่าวในข้างต้นแล้ว สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2554: 182-185) ได้ระบุว่า ประเทศไทยนับเป็นแหล่งรวมของความหลากหลายทางชีวภาพสำคัญยิ่ง เนื่องจากมีที่ตั้งอยู่ระหว่างบริเวณที่มีลักษณะโดดเด่นทางภูมิศาสตร์ชีวภาพ แต่กลับพบว่า ประเทศไทยกำลังมีการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง สาเหตุสำคัญในเรื่องนี้มาจากการลดลงอย่างมากของพื้นที่ป่าไม้ ป่าชายเลนและพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยพบว่า พรรณพืชที่มีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ จำนวน 1,407 ชนิด ใน 135 วงศ์ และสัตว์มีกระดูกสันหลังที่อยู่ในสถานภาพสูญพันธุ์มี 6 ชนิด สูญพันธุ์ไปแล้วในธรรมชาติ 7 ชนิด สถานภาพใกล้สูญพันธุ์อย่างยิ่ง 84 ชนิด ใกล้สูญพันธุ์ 148 ชนิด มีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ 316 ชนิด ใกล้คุกคาม 205 ชนิด กลุ่มที่เป็นกังวลน้อยที่สุด 257 ชนิด

ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของธนาคารโลก (World Bank) (2546) ที่ระบุว่าประเทศไทยนับเป็นประเทศที่กำลังประสบกับปัญหาการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืชและสัตว์ อันเป็นผลพวงมาจากการพัฒนาประเทศ นอกจากนี้ที่กล่าวมาในข้างต้น ยังพบปัญหาอื่นๆ อีก ซึ่งสามารถสรุปได้ตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลกระทบจากการพัฒนาต่อคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทย

ประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	คุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
1. ทรัพยากรป่าไม้	<ul style="list-style-type: none"> เกิดการร่อยหรอลงของทรัพยากรป่าไม้ จากเดิมที่มีอยู่ 171 ล้านไร่ หรือประมาณ ร้อยละ 53 ของพื้นที่ประเทศ ในปี พ.ศ. 2504 ลดลงเหลือ 107.24 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 33.44 ของพื้นที่ประเทศ ถือว่าอยู่ในภาวะวิกฤติ ในปี พ.ศ. 2551 สาเหตุสำคัญเนื่องจากความต้องการใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพื่อการพัฒนาประเทศด้านอื่นๆ เช่น การเกษตรกรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ จนส่งผลให้ระบบนิเวศเสื่อมดูล
2. ความหลากหลายทางชีวภาพ	<ul style="list-style-type: none"> กองทุนสัตว์ป่าโลกได้จัดอันดับให้ประเทศไทยเป็นอันดับที่ 3 ของเอเชียและอันดับที่ 12 ของโลกที่มีปัญหาด้านการคุกคามสัตว์ป่า จนทำให้สัตว์ป่าและพรรณพืชใกล้สูญพันธุ์มากขึ้นทุกปี ซึ่งสาเหตุสำคัญ คือ การค้าพืชและสัตว์ป่าที่ผิดกฎหมายรวมทั้งกิจกรรมการท่องเที่ยว
3. ทรัพยากรดินและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน	<ul style="list-style-type: none"> เกิดปัญหาดินเสื่อมโทรมที่เกิดจากการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ไม่ถูกต้องตรงตามสมรรถนะของดิน การปลูกพืชเชิงเดี่ยวรวมทั้งการใช้สารเคมีทางการเกษตร และ ปัญหาการชะล้างพังทลายของดินประมาณ 108 ล้านไร่ หรือร้อยละ 33 ของพื้นที่ประเทศ ซึ่งสูงกว่าค่าเฉลี่ยของโลกที่ร้อยละ 23 และสูงกว่าค่าเฉลี่ยของกลุ่มประเทศในเอเชียและแปซิฟิกที่ร้อยละ 25

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	คุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. ทรัพยากรประมงและทรัพยากรทางทะเล และชายฝั่ง	<ul style="list-style-type: none">• ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในประเทศไทยลดลงอย่างรวดเร็วโดยฝั่งอ่าวไทยมีพื้นที่เสื่อมโทรมร้อยละ 24 และฝั่งทะเลอันดามันร้อยละ 50 สาเหตุของความเสื่อมโทรมส่วนใหญ่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ เช่น การทอดสมอเรือ การท่องเที่ยวแบบเดินใต้ทะเลและการทำประมงที่ผิดวิธี เป็นต้น รวมทั้งเกิดจากภัยธรรมชาติและอุทกภัยของน้ำที่เพิ่มสูงขึ้น• ในส่วนของป่าชายเลนมีอัตราการเพิ่มมากขึ้น แต่ยังคงอยู่ในปริมาณที่น้อย จนส่งผลให้เกิดปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งและเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำวัยอ่อน
5. ทรัพยากรน้ำ	<ul style="list-style-type: none">• ปริมาณน้ำฝนในประเทศไทยมีแนวโน้มลดลง ปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค ที่มีสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของโลกซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อสภาวะอากาศของประเทศ ปัญหาอุทกภัยที่เกิดจากการเร่งพัฒนาเมืองและชุมชนอย่างไม่เป็นระบบ
6. สิ่งแวดล้อมเมืองและชุมชน	<ul style="list-style-type: none">• การขาดแคลนพื้นที่สีเขียวสำหรับเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและทำกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งเกิดปัญหาชุมชนแออัดกระจุกกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศซึ่งก่อให้เกิดปัญหาด้านสุขอนามัยและปัญหาสังคมเพิ่มขึ้นตามมา
7. สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม	<ul style="list-style-type: none">• ปัญหาส่วนใหญ่ของสิ่งแวดล้อมรอบๆ แหล่งธรรมชาติและแหล่งศิลปกรรม คือ ปัญหาด้านการบุกรุกพื้นที่ ทัศนียภาพ ทรัพยากรทางธรรมชาติ ถูกทำลาย และการขาดการจัดการขยะมูลฝอยและน้ำเสีย

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม	คุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
8. สถานการณ์มลพิษ	<ul style="list-style-type: none">• มลพิษทางน้ำ พบว่า คุณภาพน้ำของแหล่งน้ำสำคัญอยู่ในเกณฑ์ดีมีแนวโน้มลดลง สาเหตุหลักของปัญหาคือการระบายน้ำทิ้งจากครัวเรือน ภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม• มลพิษทางอากาศโดยเฉพาะฝุ่นละอองขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน (PM10) ยังเป็นปัญหาสำคัญในเขตชุมชนขนาดใหญ่ และพื้นที่พัฒนาต่างๆ ในประเทศ สาเหตุหลัก เกิดจากการจราจร อุตสาหกรรม กิจกรรมการก่อสร้าง และการเผาในที่โล่ง• มลพิษทางเสียงมีแนวโน้มของระดับเสียงเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะบริเวณริมเส้นทางการจราจร• มลพิษจากขยะ ของเสียอันตราย และสารอันตราย ปริมาณขยะมีแนวโน้มลดลง แต่การดำเนินการจัดการขยะยังขาดระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและครบวงจร ของเสียอันตรายมีแนวโน้มสูงขึ้น โดยเฉพาะของเสียอันตรายจากเทคโนโลยี ส่วนสารอันตรายมีแนวโน้มการใช้เพิ่มมากขึ้นเช่นกันและก่อให้เกิดการตกค้างของสารเคมีในผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร รวมทั้ง การตกค้างในสิ่งแวดล้อม ทำให้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนด้วย
9. การแย่งชิงทรัพยากร	<ul style="list-style-type: none">• การใช้อำนาจรัฐและระบบตลาดเปลี่ยนทรัพยากรส่วนรวมให้ถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ของคนส่วนน้อย โดยอ้างเหตุผลของการพัฒนา ประชาชนส่วนใหญ่ถูกปิดกั้นสิทธิที่จะเข้าถึงทรัพยากร ด้วยอ้างเหตุผลของการอนุรักษ์

ที่มา: สรุปรจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2550 และ 2554)

ข้อมูลเหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการแสดงให้เห็นถึงสถานการณ์วิกฤติของปัญหาสิ่งแวดล้อมและผลกระทบที่ตามมาต่อทั้งคุณภาพสิ่งแวดล้อมและท้ายที่สุดคือต่อคุณภาพชีวิตของคนไทย โดยมุ่งที่ฉายภาพให้เห็นถึงสถานการณ์ของปัญหาและผลกระทบที่ตามมาของการพัฒนาที่ขาดความรอบคอบในการวางแผนการใช้และการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย

คุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต: สิทธิและหน้าที่ของมนุษย์

ด้วยเหตุที่การร่อยหรอและเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการแพร่กระจายของสารมลพิษเป็นปัญหาที่ค่อยๆ สะสมตัวเองและแผ่ขยายขอบเขตออกไปอย่างช้าๆ แต่ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะอย่างไม่รู้ตัวในยุคเริ่มต้นของการพัฒนา (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2542) จึงทำให้ปัญหานี้ถูกมองข้ามไป แต่ได้มีนักวิชาการหลายสาขาที่มีบทบาทอยู่ในงานการพัฒนาจาก 10 ประเทศได้เล็งเห็นความสำคัญของปัญหานี้ จึงได้ร่วมประชุมปรึกษากันเป็นครั้งแรกที่กรุงโรมในปี พ.ศ. 2511 ประเด็นสำคัญของการประชุม คือ เรื่องความหายนะที่มนุษย์กำลังประสบอยู่ทั้งในปัจจุบันและที่จะประสบในอนาคต (UN Development of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, 2008) การประชุมที่กรุงโรมในครั้งนั้นได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวขึ้นในเรื่องคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต จนถึงปี พ.ศ. 2515 ก็ได้มีการประชุมเรื่องสิ่งแวดล้อมครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดของสหประชาชาติที่กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน (Trazyna, Thaddeus and Osborn, 1995)

นอกจากนั้นการประชุมที่ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ประเทศบราซิล ในปี พ.ศ. 2535 ได้สรุปแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า หมายถึง กระบวนการของการจัดการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการจัดการที่กำหนดไว้โดยคำนึงถึงการผลิตต่อเนื่องทั้งผลิตผลและบริการโดยปราศจากการลดคุณค่าที่มีอยู่และผลิตผลที่จะได้รับในอนาคต อีกทั้งปราศจากผลกระทบที่มองไม่เห็นทั้งทางสิ่งแวดล้อมกายภาพและสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืนมีองค์ประกอบที่สำคัญ

3 องค์ประกอบกล่าวคือ 1) ระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน อันได้แก่องค์ประกอบที่เป็นกายภาพหรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต (abiotic components) ที่มีความสำคัญและสัมพันธ์กับองค์ประกอบที่เป็นชีวภาพ (biotic components) ในระบบนิเวศแต่ละแห่ง 2) เศรษฐกิจที่ยั่งยืน การจัดการสิ่งแวดล้อมที่ตอบสนองต่อความเป็นอยู่ของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต การมีปัจจัยจำเป็นต่อการดำรงชีพที่พอเพียง การมีอาหารที่เพียงพอ การมีรายได้เพียงพออันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี และ 3) สังคมและวัฒนธรรมที่ยั่งยืน การจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นต้องสร้างระบบสังคมที่มั่นคง การมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคมนั้นๆ ในการจัดการสิ่งแวดล้อมและรับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม และดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลาย (UN Department of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, 2004)

แนวความคิดดังกล่าว ได้ส่งผลถึงความวิตกกังวลที่มีต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและความสนใจในปัญหาสิ่งแวดล้อมก็ได้แผ่ขยายไปทั่วโลกอย่างรวดเร็ว การผลิตที่เคยคำนึงถึงเฉพาะประโยชน์แต่เพียงประการเดียว ก็เริ่มมีการคำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมา นักพัฒนาเริ่มพิจารณารูปแบบการพัฒนาใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุดและมีการตั้งหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยตรง

จากแนวทางดังกล่าวในข้างต้น การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างนิเวศวิทยาและการขยายตัวทางเศรษฐกิจจึงได้รับความสนใจมากขึ้น เช่น แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนและเหมาะสมของสภาพแวดล้อม (environmental sound and sustainable development) ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนนี้ได้ให้ความสำคัญกับชุมชนและเยาวชนเป็นอันดับแรก (Sitorz, 1993) อย่างไรก็ตาม ในการร่วมแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่ทุกฝ่ายจะต้องให้ความร่วมมืออย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม ทั้งนี้เพราะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยภาครัฐเพียงฝ่ายเดียวย่อมไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากข้อจำกัดหลายประการ

ทำให้ไม่สามารถดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งตามมาด้วย (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2550) ดังนั้นเพื่อให้แนวนโยบาย ในการแก้ปัญหาที่มีความเหมาะสมและสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม คณะกรรมการการประชุมระหว่างประเทศว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UNCED) จึงเห็นสมควรให้กำหนดนโยบายที่เปิดโอกาสให้ทุกคนทุกฝ่ายในสังคม ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้เกิดประสิทธิภาพและ ประสิทธิภาพมากที่สุด ซึ่งผลจากการพัฒนาดังกล่าวจะเป็นประโยชน์แก่สังคม ในท้ายที่สุด โดยแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการดำเนินการของสหประชาชาติ ภายใต้แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Agenda 21) ที่ให้ ความสำคัญแก่ชุมชนและเยาวชนที่ถือว่าเป็นแนวหน้าในการพัฒนาที่เกี่ยวข้อง กับงานทางด้านสิ่งแวดล้อม (UN Development of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, 2004)

สำหรับประเทศไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญของการดูแลรักษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยมีการ ดำเนินการหลากหลายรูปแบบ แต่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมที่ผ่านมายังเป็นการดำเนินการโดยภาครัฐเป็นส่วนใหญ่และยังไม่ ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม, 2549) รวมทั้งภาครัฐยังขาดการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ การจัดการอย่างเป็นระบบที่เชื่อมโยงกันอย่างบูรณาการในทุกๆ มิติ ซึ่งต้อง จัดการทั้งระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบเศรษฐกิจและ สังคม และที่สำคัญ คือ ขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานภาครัฐผู้องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นที่จะต้องเชื่อมโยงไปสู่ประชาชน โดยเฉพาะประเด็นการขาด การให้ท้องถิ่นหรือชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ จึงทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ, 2549) งานวิจัยของ ดารากร เจียมวิจักขณ์ (2551) เป็น ตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนสถานการณ์ดังกล่าว โดยทำการศึกษา การจัดทำยุทธศาสตร์

ท้องถิ่น: กรณีศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรท้องถิ่นในกลุ่มน้ำน้ำ
สาน จังหวัดเลย มีข้อค้นพบในระดับท้องถิ่นว่า ปัญหาและสาเหตุสำคัญด้านการ
จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ การดำเนินการยังเป็นการดำเนินการ
การโดยใช้นโยบายและแนวทางปฏิบัติมาจากภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ (top down
planning) โดยภาครัฐขาดการให้ความสำคัญในกระบวนการวางแผนอย่างมี
ส่วนร่วมโดยท้องถิ่นหรือชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของวิชา นิยม และ
กิตติชัย รัตนะ (2547) ที่เห็นว่าแนวทางการบริหารจัดการของภาครัฐในด้านการ
จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จะใช้วิธีการแบบเดิม คือ top
down planning approach ที่ภาครัฐมีบทบาทด้านการควบคุมสั่งการคง
ไม่เหมาะสม เนื่องจากก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งตามมา รวมทั้งกลไกรัฐ
ซึ่งมีทรัพยากรจำกัดทั้งด้านงบประมาณและบุคลากร ผู้วิจัยเห็นว่าปัจจัยเหล่านี้
ทำให้ภาครัฐจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบทบาท โดยเน้นให้ภาครัฐทำหน้าที่ให้
คำปรึกษา และ/หรือเป็นที่เลี้ยง ให้ความสำคัญไปที่การสร้างเสริมความเข้มแข็ง
ในการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นและศักยภาพของท้องถิ่น โดยใช้กระบวนการมี
ส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการสร้างพลังขับเคลื่อน รวมทั้งให้การสนับสนุน
ด้านงบประมาณ มีกรอบแนวทางในการจัดการอย่างผสมผสานในทุกๆ มิติ
ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ยังมีรายงานการศึกษาและสังเคราะห์ข้อมูลจากรายงาน
การวิจัยและรายงานผลการดำเนินงานต่างๆ ของภาครัฐและชุมชนเกี่ยวกับการ
การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนตามที่รัฐธรรมนูญ และพระราชบัญญัติ
ต่างๆ กำหนดไว้ของสุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2545) สนับสนุนข้อค้นพบของงานวิจัย
ดังกล่าว โดยพบว่า ประชาชนยังมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเพียง
แคในระดับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและการแสดงความคิดเห็นมากกว่าการร่วม
ตัดสินใจ ยิ่งกว่านั้นลักษณะของการมีส่วนร่วมยังเป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชน
เป็นฝ่ายรับ (passive receivers) ขณะที่รัฐบาลหรือกลไกของรัฐเป็นผู้กระทำการ
(active communicators) โดยอาศัยกระบวนการสื่อสารแบบทางเดียว (one-way
communicator) และรัฐบาลเป็นผู้ตัดสินใจเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งผู้ศึกษา ได้ตั้งข้อ
สังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับปัญหาการมีส่วนร่วมไว้ 3 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก การมีส่วนร่วมไม่มีประสิทธิภาพนำไปสู่การแก้ไขปัญหาคำคัญ คือ การมีส่วนร่วมที่มีลักษณะถดถอย (counter-productive participation) หรืออีกนัยหนึ่งคือการมีส่วนร่วมไม่บรรลุเป้าหมายและกลับกลายเป็นการสร้าง ความขัดแย้งขึ้นในชุมชน เนื่องจากมีข้อขัดขวางที่เป็นอุปสรรคมากกว่าส่งเสริม

ประการที่สอง ในหลายกรณีการมีส่วนร่วมมาจากต้นทุนที่สูงมากเกินไปกว่าที่ประชาชนต้องแบกรับ อันได้แก่ การสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน ความขัดแย้งในชุมชนและที่สำคัญที่สุดคือการสูญเสียศรัทธาต่อระบอบประชาธิปไตย

ประการที่สาม ประชาชนไม่ได้รับความไว้วางใจในกระบวนการมีส่วนร่วมและปัจจัยทางการเมืองส่งผลให้การใช้กลไกการมีส่วนร่วมเท่าที่มีอยู่ไม่ประสบผล

จากรายงานดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมเพียงองค์กรเดียวโดยปราศจากกระบวนการมีส่วนร่วมไม่ว่าโดยชุมชน หรือภาครัฐทำให้เกิดความไม่เชื่อใจซึ่งกันและกัน ขาดระบบตรวจสอบและถ่วงดุล (check and balance) เชิงอำนาจที่ชัดเจน แนวคิดการแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วมโดยถือว่าองค์กรชุมชนเป็นหัวใจในการขับเคลื่อนงานด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยมีหน่วยงานภาครัฐทำหน้าที่สนับสนุนภายใต้ข้อจำกัดของกฎหมายและบริบทของพื้นที่น่าจะเป็นทางออกที่ดีที่สุด จนนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ (ระวี ถาวร, 2550) อย่างไรก็ดี ในปัจจุบันการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชนกำลังเผชิญอยู่กับสถานการณ์สำคัญที่เป็นทั้งโอกาสและข้อจำกัดไปพร้อมกัน คือ ปัญหาเรื่องความเข้าใจและความพร้อมของชุมชนทั้งในด้านการจัดการและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ปัญหาเรื่องการขาดข้อมูล และความรู้ที่เป็นระบบ ปัญหาการด้อยประสิทธิภาพในการสื่อสารกับสาธารณชน และรวมทั้งการขาดกระบวนการเชื่อมโยงระหว่างคนที่ทำงานในพื้นที่กับผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบาย (เครือข่ายป่าชุมชน, 2546) ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงของการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับต่างๆ และเป็นการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ คณะกรรมการนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมแห่งชาติจึงได้กำหนดนโยบายให้ชุมชนซึ่งถือว่าเป็นเจ้าของพื้นที่และเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับปัญหา

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้มีโอกาสในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง โดยรัฐบาลจำเป็นต้องสร้างนโยบายที่มีความเป็นรูปธรรมเพื่อสามารถนำไปใช้ได้จริงในระดับชุมชน ในรูปแบบของแผนการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับท้องถิ่นซึ่งเป็นแผนระยะกลาง 5 ปี เพื่อเป็นกลไกในการถ่ายทอดไปสู่นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 -2559 และแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2550-2554 (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540) ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการป้องกัน พื้นฟูและดูแลรักษาให้การใช้ประโยชน์อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืนในลักษณะพื้นที่-ภารกิจ-การมีส่วนร่วม (Area-Function-Participation หรือ AFP) อย่างทั่วถึงทุกภูมิภาคควบคู่กับการพัฒนาข้อมูลให้เป็นรูปธรรมเพื่อให้หน่วยงานและประชาชน เข้าถึงการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ง่ายที่สุด

สรุป

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ “ชุมชน” ที่น่าจะได้รับ การสถาปนาใหม่ให้กลายเป็น “หน่วยทางสังคม” ที่มีนัยสำคัญในฐานะเป็นผู้ถือสิทธิ์หรือเจ้าของทรัพยากร (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2549: 219) และลักษณะการทำงานแบบร่วมมือร่วมใจของทุกภาคส่วนในชุมชน ถือว่าเป็นกลจักรสำคัญในการขับเคลื่อนงานด้านสิ่งแวดล้อมสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในที่สุด ชุมชนถือได้ว่าเป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นศูนย์รวมทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพของสังคมและเป็นการกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2550)

บทที่ 2

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน

สิทธิชุมชน: สิทธิตามรัฐธรรมนูญในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ในปัจจุบันนี้ กลุ่มชนต่างๆ ในสังคมไทย ต่างออกมาเรียกร้องสิทธิกันมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการเรียกร้องสิทธิในที่ดิน ในป่า ในแม่น้ำ หรือสิทธิในการทำประมงชายฝั่ง จึงเกิดมีคำถามตามขึ้นมาเสมอๆ ว่า ทำไมชาวบ้านถึงคิดว่า พวกเขามีสิทธิในทรัพยากรเหล่านั้นร่วมกัน ในขณะที่คนอีกบางกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนในภาครัฐ หรือกลุ่มคนในเมือง ที่อยู่นอกสังคมชนบท กลับคิดว่าชาวบ้านไม่มีสิทธิ อย่างเช่นในกรณีของสิทธิที่ชาวบ้านออกมาเรียกร้องค่าชดเชยจากการสูญเสียอาชีพประมงในแม่น้ำมูล ซึ่งเกิดจากการสร้างเขื่อนปากมูล เพราะเข้าใจว่าแม่น้ำเป็นทรัพยากรสาธารณะและไม่ใช่เป็นทรัพยากรของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ การเติบโตของเมืองและอุตสาหกรรมได้ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมให้ชนบทรับเคราะห์ เช่น ชาวเขาต้องถูกย้ายจากป่าเพื่อหลีกเลี่ยงให้กับรัฐและทุน มลพิษอุตสาหกรรมทำลายสิ่งแวดล้อมชนบท รัฐประกาศเขตอุทยานทับที่อยู่อาศัยของประชาชน

สิ่งก่อสร้างตามแนวชายฝั่งที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ชายฝั่ง หรือแม้กระทั่งอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในภาคใต้ของประเทศไทย เป็นต้น

ประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นภาคีของสหประชาชาติและได้รับรองสิทธิพลเมือง ตามหลักการสากล โดยในรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ปี พ.ศ. 2540 ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากร ขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับ 2550 ได้ระบุถึง สิทธิชุมชน ไว้ในหมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ส่วนที่ 12 สิทธิชุมชน ดังนี้

มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว

สิทธิของชุมชนที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่นหรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ ตามบทบัญญัตินี้ ย่อมได้รับความคุ้มครอง

กล่าวโดยสรุปแล้ว ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของสาธารณะ โดย รัฐธรรมนูญให้การรับรองสิทธิพลเมือง ในฐานะประชาชนโดยไม่มีการแบ่งแยก เพศ อายุ เชื้อชาติ ศาสนา (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2551: 40-41) ดังนั้น เพื่อทำความเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนได้ชัดเจน ผู้แต่งจึงได้สืบค้น นิยาม หรือความหมายที่เกี่ยวกับสิทธิชุมชนจากนักวิชาการและชาวบ้านที่ได้รับ ผลกระทบจนต้องลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิชุมชนของตนเอง ดังนี้

“สิทธิ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแปลว่า “อำนาจอันชอบธรรม” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) ส่วน วีระ สมบูรณ์ (2545) กล่าวว่า “สิทธิมนุษยชน” คือ สิทธิในฐานะที่เขาเกิดมาเป็นมนุษย์ “สิทธิพลเมือง” คือ สิทธิในฐานะที่เป็นพลเมืองของประเทศ ดังนี้ “สิทธิชุมชน” จึงเป็นสิทธิของชุมชน เป็นอำนาจอันชอบธรรมที่ชุมชนพึงมีพึงได้อย่างถูกต้องชอบธรรม ผู้อื่นต้องยอมรับ จะละเมิดหรือลิดรอนมิได้ โดยการศึกษาวิจัยของ ชลธิรา สัตยาวัฒนา และ คณะ (2546) พบว่า “สิทธิชุมชน” เป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน จากการใช้ชีวิตร่วมกันของ ชาวชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัย ร่วมทุกข์ร่วมสุข เกิดความเอื้ออาทรและผูกพัน ความขัดแย้งแตกแยกที่เกิดขึ้นจะผลักดันให้มีการคิดค้นหาวิธีการจัดการภายใน ให้ลุล่วงไป ความเป็นไปของชุมชนในลักษณะดังกล่าว พัฒนาให้เกิด “กฎเกณฑ์” ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรแต่เป็นข้อบัญญัติอันศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชุมชนยึดถือร่วมกัน แฝงอยู่ในวิถีชีวิตชุมชน เกิดการผลิดซ้ำ เกิดการพัฒนาเป็นแบบแผนที่แข็งแรง ข้อบัญญัติดังกล่าวของชุมชน เป็นข้อบัญญัติถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับ “ขอบเขตอำนาจ” ที่สมาชิกแต่ละคนแต่ละฐานะพึงมี พึ่งได้รับท่ามกลางการ ดำเนินชีวิตด้วยกัน อำนาจนั้นเป็นอำนาจที่ทุกคนยอมรับภายใต้ “คุณค่าที่ยึดถือร่วมกัน” เป็นอำนาจที่มีความชอบธรรม ก็คือ “ระบบสิทธิ” ของชุมชน นั้นเอง

นอกจากที่กล่าวในข้างต้น ยศ สันตสมบัติ (2542) คณะอนุกรรมการสิทธิมนุษยชน กล่าวถึง สิทธิชุมชนในการจัดการป่าชุมชนว่า สิทธิชุมชน คือ สิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า โดยนัยนี้ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ดังนั้น แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทั้งหมดจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึงความ เป็นธรรมในสังคม เป็นสำคัญตัวอย่างเช่น ชุมชนหลายแห่งมีกฎเกณฑ์อนุญาตให้แต่ละเฉพะครัวเรือนที่แต่งงานใหม่และยากจนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อใช้ส่วนตัว ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะดีจะไม่ได้สิทธิอันนั้น”

ส่วน เลิศชาย ศิริชัย และ นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ (2552) กล่าวว่า การไม่รับรองสิทธิชุมชนดังกล่าวของรัฐ ไม่เพียงทำให้ชุมชนเดือดร้อนในแง่ของแหล่งทำกินและแหล่งที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการทำลายสิ่งสำคัญที่รัฐไม่เคยนึกถึง คือ วิญญาณของชุมชน ที่ผนึกชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ปรากฏให้เห็นชัดเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน เพราะเมื่อชุมชนไม่สามารถใช้อำนาจของตัวเองจัดการดูแลเรื่องทรัพยากรให้เป็นฐานในการเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างเพียงพอ ชุมชนก็คลอนแคลน ระบบความคิดความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดต่อกันมาเริ่มถูกฝ่าฝืนหรือทำลายเพื่อการดิ้นรนให้มีชีวิตรอด กรณีการไล่ที่หรือยึดที่ของชุมชนก็ยิ่งชัดเจนมาก เป็นการไล่คนออกมาจากวิญญาณของชุมชน แต่กกระจัดพลัดพรายไปอยู่ในที่คนไม่ได้ผูกพันกับวิญญาณของบรรพชนและประวัติศาสตร์ของชุมชน สอดคล้องกับข้อค้นพบของโครงการวิจัย “สิทธิชุมชนท้องถิ่นจากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน: การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย” (ชลธิรา สัตยาวัฒนา และ คณะ, 2542) พบว่า “สิทธิ” เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาด้วยการต่อสู้กับธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน “สิทธิ” จึงเกิดมีขึ้นได้ด้วยการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยการต่อสู้กับสถาบันและการเรียกร้องต่อสู้กับอำนาจรัฐ “สิทธิชุมชน” ไม่อาจมีขึ้นได้ ถ้าไม่มีผู้คนและชุมชนที่ตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของชุมชน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าความลึกซึ้งแนบแน่นในอุดมการณ์ สิทธิชุมชนเกิดขึ้นได้จากการที่ชุมชนมีความเข้าใจและวางแผนฐานทรัพยากร อันเป็นต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน ที่สอดคล้องกับวิถีครองชีวิตของชุมชน โดยนัยดังกล่าว รัฐและกลไกรัฐจะไม่สามารถค้นพบประเด็น “สิทธิชุมชน” และ ไม่อาจเข้าใจซาบซึ้งในความละเอียดอ่อนของ “อุดมการณ์สิทธิชุมชน” ใน ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ได้เลย ถ้ารัฐไม่เข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าและศักยภาพ ของชุมชนที่ตนเกี่ยวข้องหรือรับผิดชอบ

ดังนั้นโดยนัยเดียวกัน ความคิดเรื่อง “สิทธิ” “สิทธิมนุษยชน” และ “สิทธิชุมชน” ของแต่ละกลุ่มชน กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่สามารถ “สืบสาน” (reconstruct) จากชุมชนนั่นเอง โดยอาศัยวิเคราะห์จากระบบความเชื่อ ศาสนา จารีต ประเพณี พิธีกรรม ภาษา วรรณกรรมลายลักษณ์ เพลงพื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็ก ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ลายผ้า เป็นต้น รวมไปถึงวิถีชีวิต ประจำวัน และวงจรชีวิตนับแต่แรกปฏิสนธิจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิครอบครองเป็นเจ้าของอย่างเบ็ดเสร็จเหมือนสิทธิ ปัจเจก และสิทธิรัฐที่เจ้าของใช้สิทธิ์ตนเองกีดกันการเกี่ยวข้องจากภายนอกอย่าง ลื่นเชิง เห็นได้จากกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ เศรษฐกิจชุมชน หรือการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ล้วนเป็นกิจกรรมที่ต้องการการสนับสนุน จากเครือข่ายท้องถิ่น ประชาสังคม และภาครัฐ อย่างไรก็ตาม ชุมชนก็ได้สร้างเงื่อนไข และกติกาที่มีการควบคุมการใช้จากภายนอก และป้องกันการละเมิดสิทธิชุมชน ซึ่งกล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้ที่ยั่งยืนดูแลทรัพยากรเพื่อความอยู่ รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก คนภายนอกจะมาอ้างสิทธิเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี ของชุมชนเมือง มาอยู่เหนือการมีชีวิตรอดของชุมชนไม่ได้ ระดับของการมีส่วนร่วม จึงลดหลั่นกันไปตามความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตและสังคม สิทธิชุมชนจึงมี ลักษณะของการมีส่วนร่วม หรือดึงภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องจัดการ มิได้ กีดกันการมีส่วนร่วมจากภายนอกชุมชน แต่ต้องการให้ภายนอกมาร่วมสนับสนุน ถ่วงดุลในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น สาธารณะ และรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ของ กฤษณา บุญชัย (2542) ที่กล่าวว่า หลักการสำคัญของ “การมีส่วนร่วม” ก็คือ เป้าหมายของสิทธิชุมชน มิใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะส่วนของชุมชนเท่านั้น

แต่ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมด้วย การดูแลรักษาป่า การจัดการลุ่มน้ำ การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นล้วนแล้วแต่สร้างประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม

ชุมชนอยู่กับฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยจัดความสัมพันธ์ในลักษณะที่ถือได้ว่าเป็น “สิทธิชุมชน” ที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณ ซึ่งเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กันขององค์ประกอบด้านภูมิปัญญาในการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนรวมไปถึงองค์ประกอบด้านอำนาจของชุมชนในการจัดการดูแลเรื่องการใช้ทรัพยากรดังกล่าว ชลธิธา สัตยวิวัฒนา และ คณะ (2542) กล่าวถึง สิทธิชุมชนในด้านอำนาจของชุมชน พบว่า ชุมชนสามารถจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้ ประการแรก ให้ความสำคัญกับ “สิทธิของผู้มาก่อน” ประการที่สอง ให้ความสำคัญกับการครอบครองเพื่อการใช้ประโยชน์ ประการที่สาม ให้ความสำคัญกับการครอบครองทรัพยากรในจำนวนจำกัดเฉพาะที่ใช้ประโยชน์ ประการที่สี่ ให้ความสำคัญกับสิทธิ โดยไม่สร้างความเดือดร้อน หรือละเมิดสิทธิผู้อื่น ทั้งนี้หลักสิทธิดังกล่าวมีความสลับซับซ้อน หรือมีความยืดหยุ่น เช่น สิทธิบางอย่างผู้ใช้ประโยชน์จะใช้ได้เพียงระยะสั้นๆ ในขณะที่สิทธิบางอย่างผู้ใช้ประโยชน์สามารถครอบครองได้นานและค่อนข้างถาวรและสามารถสืบทอดสิทธิโดยลูกหลานได้ สิทธิบางอย่างคนอื่นสามารถร่วมใช้ได้ เป็นต้น

สรุป

ด้วยเหตุที่ปัญหาวิกฤติการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาประเทศ และสร้างผลกระทบทั้งต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ และคุณภาพสิ่งแวดล้อมเอง การจัดการกับปัญหาโดยให้ความสำคัญการทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วม ภายใต้แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะ “ภาคประชาชน หรือชุมชน” น่าจะเป็นแนวทางที่เหมาะสมที่สุดกับบริบทปัจจุบันที่ยังคงมีความต้องการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แต่ต้องไม่สร้างผลกระทบหรือสร้างน้อยที่สุดต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม การพัฒนาดังกล่าวจะสำเร็จได้ด้วยดี จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วนของสังคม

สิทธิชุมชน คือ ข้อตกลง กฎเกณฑ์ทางสังคม หรืออาจพัฒนาสู่ความเป็นสถาบันร่วมกันของกลุ่มคนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร การจัดการทางเศรษฐกิจ สังคม และอื่นๆ กลุ่มคนดังกล่าวมีความสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกัน หรือเป็น “ชุมชน” ลักษณะชุมชนนั้นมิได้ยึดติดกับชุมชนหมู่บ้าน อันเป็นรูปแบบการปกครองของรัฐ แต่เป็นเครือข่ายทางสังคมของผู้คนที่มีความวัฒนธรรมร่วมกัน อยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน หรือมีแบบแผนการผลิต ระบบเศรษฐกิจเกี่ยวข้องกัน ซึ่งไม่ได้จำกัดแค่ชุมชนชนบท แต่ขยายครอบคลุมถึงเมือง เป็นเครือข่ายท้องถิ่น หรืออาจจะเป็นชุมชนในจินตนาการ ที่ผู้คนสัมพันธ์ผ่านสื่อ หรือนิยามว่าเราเป็นพวกเดียวกัน มีความสัมพันธ์ผ่านสิทธิร่วมกัน เช่น คนชรา คนพิการ คนชายขอบ เป็นต้น

สิทธิชุมชน เป็นรูปแบบสิทธิเชิงซ้อน หมายถึง ภายใต้ข้อตกลงจัดการร่วมของชุมชน จะมีสิทธิหลายประเภทแต่สัมพันธ์กัน เช่น สิทธิการครอบครอง สิทธิการใช้ สิทธิการจัดการ ซึ่งสิทธิแต่ละประเภทมีการปรับสร้างใหม่อยู่เสมอ และการซ้อนของสิทธิก็มีหลายระดับทั้งรูปแบบของสิทธิ หลักสำคัญของสิทธิชุมชน ก็คือ ในปริณิถนของชุมชนที่สรรค์สร้างสิทธิขึ้นมา ไม่ว่าสิทธิการครอบครอง การใช้ หรือสิทธิปัจเจก และชุมชน สิทธิแต่ประเภทถูกจัดสัมพันธ์กัน ภายใต้ความเป็นชุมชน

สิทธิชุมชนเป็นสิทธิในการต่อสู้เพื่อดำรงรักษาคัดค้านภัยคุกคามที่เป็นมนุษย์ของชนทุกกลุ่ม สิทธิชุมชนเป็นระบบคิดที่มีเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านานในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางวัฒนธรรม ระบบความเชื่อต่างๆ ของชุมชนนั้น ถือเป็น ”ระบบคุณค่า” และสะท้อนให้เห็นถึง “อุดมการณ์อำนาจ” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางระเบียบข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการ “ผลิตซ้ำ” ผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใหม่ตามสถานการณ์และเงื่อนไขใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไป ที่สำคัญมุมมองด้านวัฒนธรรมยังเป็นการให้ความเคารพต่ออัตลักษณ์ และความหลากหลายทาง

วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้เกิดความเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (ยศ สันติสมบัติ, 2542)

สิทธิชุมชนเป็นขบวนการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยรากหญ้าที่เกิดขึ้นในบริบทโครงสร้างทางอำนาจในสังคมที่ไม่เท่าเทียมกันรวมศูนย์อำนาจ ครอบงำทางวัฒนธรรมโดยใช้วัฒนธรรมเดียว (Monoculture) ที่ดูถูกสิ้นขายชอบสิทธิชุมชนจึงเป็นการต่อสู้เพื่อปรับสัมพันธภาพทางอำนาจ สร้างตำแหน่งแห่งที่ให้ชุมชน ให้เกิดประชาธิปไตยที่แท้จริง มีการเคารพความหลากหลายท้องถิ่นมีเสรีภาพในการกำหนดกติกา กำหนดวิถีชีวิต เศรษฐกิจ และแบบแผนการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับระบบนิเวศน์และวัฒนธรรมของตน ทั้งนี้อยู่บนพื้นฐานความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย ซึ่งรัฐต้องมีนโยบายที่จะสนับสนุนให้เกิดนโยบายและกฎหมายสนับสนุน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด กฤษฎา บุญชัย (2542) ได้สรุปนัยสำคัญของสิทธิชุมชนที่มีความลึกซึ้ง กว้างขวางกว่าคำว่า “กระจายอำนาจ” “การมีส่วนร่วม” “ประชาสังคม” และ “ธรรมรัฐ” ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายล่องลอย (floating significance) ที่รัฐหรือทุนหยิบมาใช้โดยขาดวิญญูณเพื่อประชาชนคนขายขอบอย่างแท้จริง ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ขบวนการ “สิทธิชุมชนท้องถิ่น” มิใช่เป็นเพียงปรากฏการณ์ เฉพาะแต่ในสังคมการเมืองไทยเท่านั้น หากยังเป็นกระแสที่เกิดขึ้นในทุกภูมิภาคทั่วโลก นับเป็นอีกมิติหนึ่งของสถานการณ์ “โลกาภิวัตน์จากส่วนล่าง” คู่ขนานไปกับโลกาภิวัตน์จากเบื้องบน

จากการศึกษาที่กล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นได้ว่าประเด็น “สิทธิ” และ “สิทธิชุมชน” ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ได้เคลื่อนไหวมากขึ้นในสังคมไทย ซึ่งนั่นเป็นสิ่งที่ดีแต่สิ่งที่ต้องดำเนินการต่อไป และอย่างต่อเนื่อง คือ การส่งเสริมให้เกิด “สิทธิชุมชนอย่างแท้จริง” และการขยายวงกว้างออกไปยังพื้นที่ต่างๆ ทั้งประเทศ

บทที่ 3

สิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา อย่างยั่งยืน

สถานการณ์ปัจจุบันของสิ่งแวดล้อมเป็นสถานการณ์ที่สร้างความเครียดที่บีบบังคับให้ทุกคนต้องมาสนใจสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง เพราะประสบการณ์ในอดีตและปัจจุบันให้บทเรียนอย่างชัดเจนว่ามีโอกาสที่สิ่งแวดล้อมจะเสื่อมโทรมลงอีกในอนาคตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากการเจริญเติบโตของประชากรและเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วแล้ว การประดิษฐ์คิดค้นเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยในเวลาเดียวกัน ทำให้มนุษย์สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ เพื่อความผาสุกของตนเองได้ในอัตราเร็วขึ้นและในปริมาณมากขึ้น การร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติจึงเกิดตามมา ผลพวงดังกล่าวก่อให้เกิดของเสียและมลภาวะที่รุนแรงขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ที่มีความหนาแน่นของประชากรสูง แม้ว่ามนุษย์จะพยายามกำจัดและนำของเสียและมลสารกลับมาใช้ด้วยเทคโนโลยีที่ประดิษฐ์ขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถทำให้สิ่งแวดล้อมฟื้นคืนสภาพดั้งเดิมได้ด้วยเหตุผลดังกล่าวมนุษย์จึงได้พยายามค้นคว้าหาทาง

อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังขึ้นในช่วงประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา (เกษม จันทรแก้ว, 2544) แต่ดูเหมือนว่ายังไม่เกิดผลตามเป้าประสงค์ที่วางไว้ กลับยิ่งดูเหมือนปัญหาสิ่งแวดล้อมยิ่งเลวร้ายลงจนส่งผลกระทบต่ออย่างกว้างขวางและรุนแรงมากขึ้น ทั้งนี้สาเหตุสำคัญเป็นเพราะระบบการปลูกฝังจิตสำนึก การชี้้นำให้ถูกต้องการสร้างทักษะและการสร้างการมีส่วนร่วมยังไม่มีประสิทธิภาพ อีกทั้งลักษณะเฉพาะตัวของมนุษย์มีความหลากหลาย ส่วนมากจะเห็นแก่ตัวเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม รวมไปถึงการเอาจริงเอาจังของนโยบายและการดำเนินการบริหารก็ยังขาดความจริงใจและต่อเนื่อง ดังนั้นการพัฒนาในยุคปัจจุบันจึงควรเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ เป็นการพัฒนาโดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ทำลายฐานการผลิต การพัฒนาอย่างยั่งยืนนี้ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถสร้างตัวเองขึ้นมาใหม่ได้(กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2548: 10) ดังนั้นการเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความยั่งยืนหรือคงค้ำความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม ต่อไป

สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา

การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงของชีวิตรวม (Biosphere) และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติการเงินและทรัพยากรมนุษย์ เพื่อตอบสนองความต้องการและปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตัวมนุษย์เอง (วศิน อิงคพัฒนากุล, 2548: 21-22) ดังนั้นเพื่อจะให้การพัฒนาเป็นไปในลักษณะการพัฒนายั่งยืนต่อไป ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบทางสังคมและนิเวศให้เท่าเทียมกับองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ โดยมีพื้นฐานของทรัพยากรที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตซึ่งสามารถที่จะเลือกกิจกรรมที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว (เกษม จันทรแก้ว, 2544) ทั้งนี้เพราะการพัฒนามีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับสิ่งแวดล้อมในรูปของทรัพยากรธรรมชาติที่จะใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนา รวมทั้งมีความสัมพันธ์โดยตรงกับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ในส่วนของระบบสังคมและเศรษฐกิจ โดยมุ่งหวังการตอบสนองความต้องการของมนุษย์และการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์ การพัฒนาที่ปราศจากการวางแผนที่เหมาะสมย่อมนำให้เกิดความเสียหายต่อทั้ง

คุณภาพชีวิตของมนุษย์โดยตรงและคุณภาพสิ่งแวดล้อมด้วย การพัฒนาจึงต้องคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีและการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้มีคุณภาพดีเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดในระบบสิ่งแวดล้อมนั้น ดังนั้น การพัฒนาต้องให้ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจของสังคม ชุมชนหรือองค์กรต่างๆ ด้วยการเปิดโอกาสให้สมาชิกทั้งหมดของสังคม ชุมชนหรือองค์กรได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการพัฒนา ควบคุมและรับผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอและเท่าเทียม เป็นการเปิดโอกาสแก่สมาชิกในทุกระดับ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2540) รวมทั้งต้องให้ความสำคัญต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและความสมดุลขององค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อมด้วย ก่อนที่นำไปสู่แนวทาง การพัฒนาอย่างยั่งยืน ในส่วนต้นนี้จะขอก้าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อน

แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

คำว่า “สิ่งแวดล้อม (Environment)” มีรากศัพท์เคมีมาจากภาษาฝรั่งเศส แปลว่า รอบ (Around) (ซีซพล ทรงสุนทรวงศ์, 2549: 9) ในประเทศไทยมีผู้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมไว้มากมายหลายความหมาย หากจะทำการศึกษาเรื่องราวของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางการศึกษา คำว่า “สิ่งแวดล้อม” น่าจะมีความหมายตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งบัญญัติไว้ว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์ได้ทำขึ้น (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2535) นอกจากนี้ เกษม จันทรแก้ว (2544: 2-3) ได้กล่าวเสริมจากพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ว่า ไม่ว่าสิ่งแวดล้อมนั้นจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต จะเกิดขึ้นโดยธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างขึ้น ก็ล้วนก่อให้เกิดทั้งประโยชน์และโทษแก่มนุษย์ได้ทั้งสิ้น สิ่งแวดล้อมบางชนิดมีรูปร่างสามารถจับต้องได้ บางชนิดจับต้องไม่ได้และไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเพราะไม่ใช่วัตถุ ส่วนกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

(2542) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า สิ่งแวดล้อมจะมีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่ง จะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นว่า สิ่งแวดล้อมเป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก ความหมายดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ จึงเห็นด้วยกับความหมายของสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 และตามที่ เกษม จันทรแก้วกล่าวไว้ นอกจากนี้ยังเห็นว่าควรให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาด้วย ซึ่งมีทั้งสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

กล่าวโดยสรุปแล้ว สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นประกอบด้วยสิ่งที่เป็กรูปธรรม(อาคาร บ้านเรือน ถนน เป็นต้น) และนามธรรม (วัฒนธรรม ประเพณี การเมือง ศาสนา เป็นต้น) มีทั้งส่วนที่ก่อให้เกิดประโยชน์และโทษต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

เกษม จันทรแก้ว (2544: 5-8) กล่าวว่าในการทำความเข้าใจสิ่งแวดล้อม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทราบสมบัติเฉพาะของสิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายถึง โครงสร้างที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมซึ่งมีศักยภาพการแสดงออกของบทบาทหน้าที่ ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ ย่อมไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมนั้นๆ การเข้าใจสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อม จึงเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะทำให้สิ่งแวดล้อมยั่งยืน (sustainable environment) เกิดการคงความมีบทบาทหน้าที่อยู่ตลอดไป ซึ่งสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อมมี 7 ประการดังนี้ 1) สิ่งแวดล้อมทั้งเดี่ยวและกลุ่ม มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในด้านโครงสร้างหรือองค์ประกอบ 2) สิ่งแวดล้อมจะไม่อยู่โดดเดี่ยว แต่จะมีสิ่งแวดล้อมอื่นอยู่ด้วยเสมอ 3) สิ่งแวดล้อมเกือบทุกชนิดต้องการสิ่งแวดล้อมอื่นเสมอ การขาดสิ่งหนึ่งไปอาจทำให้โครงสร้างหรือบทบาทหน้าที่เปลี่ยนแปลงหรือไม่สามารถทำงานได้ 4) สิ่งแวดล้อมอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ทำให้เกิดความหลากหลาย เรียกว่า ระบบสิ่งแวดล้อม 5) สิ่งแวดล้อมมีความเกี่ยวพันกันเป็น

ลูกโซ่ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมหนึ่งย่อมจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอื่นๆ เป็นลูกโซ่ตามมา 6) สิ่งแวดล้อมมีความทนทานและเปราะบางต่างกัน การกระทำใดๆ ที่ทำให้โครงสร้างสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงจะส่งผลกระทบต่อบทบาทหน้าที่ที่แสดงออกมาของสิ่งแวดล้อมนั้นๆ สิ่งแวดล้อมใดที่มีความทนทานก็จะแสดงบทบาทหน้าที่ได้เหมือนเดิม แต่ถ้าเปราะบางแล้ว บทบาทหน้าที่ก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเลยก็ได้ และ 7) องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทั้งในลักษณะที่คงที่และไม่คงที่ ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบสิ่งแวดล้อม จึงจำเป็นต้องมีการติดตาม ตรวจสอบ ศึกษาวิจัยและเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว และผลกระทบต่อลูกโซ่ที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

จากรายละเอียดและคุณสมบัติต่างๆ ของสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาในข้างต้น สามารถจำแนกประเภทของสิ่งแวดล้อมตามโครงสร้างขององค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อมออกเป็น 4 ลักษณะ คือ (เกษม จันทรแก้ว, 2544 และ วศิน อิงคพัฒนากุล, 2548)

1. ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้

2. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น หมายถึง กลุ่มโครงสร้างความรู้ทางสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการประยุกต์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ โดยจำแนกเป็นสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมหรือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เช่น สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ อาคารสถานที่ เป็นต้น และสิ่งแวดล้อมนามธรรมหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น ระบบสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การศึกษา เป็นต้น ทั้งนี้ สิ่งแวดล้อมทางสังคมนับว่าเป็นส่วนสำคัญในการควบคุมและผลักดันให้องค์ประกอบทางสังคมและกระบวนการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมมีระบบ ระเบียบมีความเป็นไปได้และต่อเนื่องตลอดไป

3. เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม เป็นกลุ่มโครงสร้างความรู้ทางสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเครื่องมือ เครื่องใช้ อุปกรณ์ แผนงาน งบประมาณ การบริหารองค์กร ฯลฯ มีบทบาทสำคัญในการเป็นเครื่องมือที่ใช้เพื่อดำเนินการและปฏิบัติการทางสิ่งแวดล้อม

4. มลพิษสิ่งแวดล้อม ครอบคลุมเฉพาะผลกระทบสิ่งแวดล้อมในทางที่ก่อให้เกิดความเสียหายหรือความเสียหายสมดุลขององค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อม

โครงสร้างขององค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาในข้างต้น มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง โดยอาจกล่าวได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติ ครอบคลุมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่มนุษย์รู้จักตัดแปลง และประดิษฐ์คิดค้นจนสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งในลักษณะสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตและสิ่งอำนวยความสะดวก จนกลายเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในลักษณะที่เป็นรูปธรรม นอกจากนี้ เพื่อให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม ชุมชนหรือองค์กร จึงมีการกำหนดกฎระเบียบและกฎเกณฑ์ทางสังคม สร้างระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองขึ้นมา จนกลายเป็นสิ่งแวดล้อมนามธรรมหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคม อย่างไรก็ตามการได้มาซึ่งสิ่งแวดล้อมที่ดีย่อมต้องอาศัยความรู้ในการบูรณาการศาสตร์ต่างๆ จนนำไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งอาจเรียกรวมได้ว่า เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม แต่ตามสภาพความเป็นจริง เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมักมีขีดจำกัดและศักยภาพในการพัฒนาในตนเอง หากดำเนินการโดยปราศจากการคำนึงถึงขีดจำกัดดังกล่าวย่อมก่อให้เกิดปัญหา มลพิษสิ่งแวดล้อมตามมาเสมอ

ตามแนวคิดของ Freedman (1989 อ้างใน วศิน อิงคพัฒนากุล, 2548: 10-13) และเกษม จันทรแก้ว (2544: 8-16) ที่เสนอว่า สิ่งแวดล้อมเปรียบเหมือนกล่อ่งที่แต่ละด้านเปรียบเสมือนมิติทางสิ่งแวดล้อมทั้ง 4 มิติ คือ มิติทางทรัพยากร มิติเทคโนโลยี มิติของเสียและมลพิษ และมิติเศรษฐกิจสังคม ที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน และกระทำต่อสิ่งแวดล้อมในระดับ ทิศทางและลักษณะต่างๆ ตามแต่ละระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะมีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์เป็นสำคัญ

ระบบสิ่งแวดล้อมทุกระบบย่อมประกอบด้วยมิติต่างๆ ทุกมิติ โดยแต่ละมิติอาจมีอิทธิพลต่อระบบแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบสิ่งแวดล้อมย่อมมีเอกลักษณ์ทำให้เกิดความแตกต่างของระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดขึ้นมาจากการที่มีมิติต่างๆ ทางสิ่งแวดล้อม

มีบทบาทหน้าที่และโครงสร้างที่แตกต่างกันนั่นเอง เกษม จันทร์แก้ว (2544: 8-16) ได้อธิบายถึงมิติทางสิ่งแวดล้อมทั้ง 4 มิติในช่วงต้นพอสรุปได้ ดังนี้

1. มิติทรัพยากร (Resource Dimension) เป็นมิติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในลักษณะการใช้ประโยชน์สิ่งแวดล้อมในรูปทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิตและสืบเผ่าพันธุ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิ่งแวดล้อมในมิติทรัพยากรยังสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่นอกเหนือจากปัจจัยการดำรงชีวิต ในรูปของการเอื้ออำนวยความสะดวกสบาย ความผาสุกที่มนุษย์เรียกว่า “คุณภาพ-ชีวิต” อีกด้วย เมื่อพิจารณาสิ่งแวดล้อมในมิติทรัพยากร พบว่าองค์ประกอบหรือโครงสร้างในมิติทรัพยากรนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) ประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่หมดสิ้น (Non-exhausting Natural Resource) ทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้ (Renewable Natural Resource) และทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (Exhausting Natural Resource) และ 2) ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-made Environment) ประกอบด้วย กลุ่มทรัพยากรชีวกายภาพ (Bio-physical Resource) เช่น ทรัพยากรเกษตร อุตสาหกรรม เมือง ชุมชน สื่อสารมวลชน เป็นต้น และกลุ่มทรัพยากรเศรษฐกิจสังคม (Socio-economic Resource) เช่น วัฒนธรรม ข้อบังคับ การศึกษา เป็นต้น

2. มิติเทคโนโลยี (Technology Dimension) เป็นมิติที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อประยุกต์ความรู้และประสบการณ์ทางวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ วิทยาศาสตร์ประยุกต์และวิทยาศาสตร์สังคมเพื่ออำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตของมนุษย์และทำให้สังคมปกติสุข สิ่งแวดล้อมในมิติเทคโนโลยี อาจพิจารณาได้ในลักษณะของการศึกษา วิเคราะห์กระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมทำให้ทราบข้อจำกัดและศักยภาพของกระบวนการต่างๆ และนำไปสู่การประยุกต์และสร้างสรรค์อุปกรณ์และเครื่องมือที่สามารถนำศักยภาพตามธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมมาใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ได้อย่างเหมาะสม

3. **มิติของเสียและมลพิษสิ่งแวดล้อม (Waste and Pollution Dimension)** เมื่อมีการใช้ทรัพยากรใดๆ ด้วยเทคโนโลยีใดก็ตาม ย่อมมีของเสียหรือมลพิษเกิดขึ้นเสมอ เมื่อพิจารณาจากสาเหตุของการเกิดของเสียและมลพิษสิ่งแวดล้อมอาจจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ของเสียและมลพิษที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งของเสียที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาตินี้จะถูกถ่ายทอดไปตามห่วงโซ่อาหารและสายใยอาหาร หากมีชนิด ปริมาณ สัดส่วนและการกระจายที่เหมาะสมแล้ว องค์กรประกอบที่มีชีวิตในระบบสิ่งแวดล้อมย่อมสามารถกำจัดของเสียและมลพิษที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติดังกล่าวได้ ส่วนของเสียและมลพิษอีกประเภท คือ ของเสียและมลพิษที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เป็นของเสียและมลพิษที่เกิดขึ้นในลักษณะเศษเหลือจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งของเสียและมลพิษในลักษณะนี้อาจเกิดการสะสมในระบบสิ่งแวดล้อมจนกลายเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ตามมาในที่สุด เนื่องจากของเสียและมลพิษเหล่านี้มีชนิด ปริมาณ สัดส่วนและการกระจายที่ไม่เหมาะสมจนองค์กรประกอบที่มีชีวิตในระบบสิ่งแวดล้อมไม่สามารถนำกลับเข้าสู่วงจรของระบบได้ทัน

4. **มิติมนุษย์และเศรษฐกิจสังคม (Human Dimension)** เป็นมิติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นแรงผลักดันที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงคุณภาพสิ่งแวดล้อม เนื่องจากเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของมนุษย์ ครอบคลุมเกี่ยวกับโครงสร้างประชากร การศึกษา การอนามัยและสาธารณสุข เศรษฐกิจ โบราณสถาน สถานที่ประวัติศาสตร์และศาสนา ความปลอดภัย การเมืองการปกครองและการนันทนาการ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสิ่งแวดล้อมในทุกทิศทาง คือ ก่อให้เกิดการบริโภคและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การร่อยหรอลงของทรัพยากรธรรมชาติ ก่อให้เกิดของเสียและมลพิษและปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างอื่นตามมา รวมทั้งเป็นปัจจัยกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาด้านเทคโนโลยีเพื่อนำสิ่งแวดล้อมมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ป้องกันกำจัดของเสียและมลพิษที่เกิดจากการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม

จากที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างมิติสิ่งแวดล้อม ล้วนมีอิทธิพลต่อสมดุลธรรมชาติ การปนเปื้อนของมลสาร การทำลายล้างสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์และการพัฒนาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการมีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในที่สุด และเนื่องจากมิติทั้ง 4 เป็นแรงผลักดัน (Driving Forces) ทำให้องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมมี การปรับตัวเพื่อรองรับแรงผลักดันดังกล่าว ซึ่งส่งผลต่อการตอบสนองของสิ่งแวดล้อมในรูปของการเปลี่ยนแปลงของคุณภาพสิ่งแวดล้อมนั่นเอง ทั้งนี้ หากแรงผลักดันก่อให้เกิดการปรับตัวในทางที่ดีต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว คุณภาพสิ่งแวดล้อมจะเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น แต่ในทางตรงกันข้าม หากแรงผลักดันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว คุณภาพสิ่งแวดล้อมจะเป็นไปในทิศทางที่เสื่อมโทรมลง

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา

สืบเนื่องมาจากพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา จะเห็นได้ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นองค์ประกอบเชื่อมโยงและก่อให้เกิดความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ทั้งนี้ เนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์มีความต้องการการมีชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ต้องการสิ่งอำนวยความสะดวก ต้องการความปลอดภัยในชีวิตและสุขภาพ รวมทั้งต้องการคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความต้องการทั้งหมดของมนุษย์นั้นต้องอาศัยวัตถุดิบพื้นฐานจากทรัพยากรธรรมชาติที่เปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมธรรมชาติผนวกกับการพัฒนาทางวิทยาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสม ทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ ดังนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีบทบาทที่สำคัญยิ่งต่อความสัมพันธ์ดังกล่าว นอกจากนี้ มนุษย์ก็ไม่ต้องการการสูญเสียสิ่งต่างๆ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมในยุคปัจจุบันคือ การเพิ่มขึ้นของประชากรโลกอย่างรวดเร็ว ทำให้มีความต้องการการบริโภคปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติจึงร่อยหรอลง การเปลี่ยนแปลงคุณภาพสิ่งแวดล้อมจึงเกิดขึ้นในลักษณะที่ทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง

มนุษย์และกิจกรรมการพัฒนาของมนุษย์นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง ดังได้มีนักวิชาการทางด้านสิ่งแวดล้อมทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมากมายหลายท่านได้กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดวิกฤติการณ์สิ่งแวดล้อมของโลกไว้ในทำนองเดียวกัน ในที่นี้ขอหยิบยกคำกล่าวของ เกษม จันทรแก้ว (2544) ที่สรุปถึงสาเหตุของการเกิดวิกฤติการณ์สิ่งแวดล้อมของโลกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การเพิ่มจำนวนของประชากร ทำให้ความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ พื้นที่ทำกินทางการเกษตรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจนมีการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้อันควรสงวนไว้ในสัดส่วนที่พอเหมาะ เพื่อรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยปราศจากการวางแผนและการบริหารจัดการที่ดีและไม่คำนึงถึงความต้องการในอนาคตที่อาจจะเกิดการร่อยหรือและการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป

2. การขยายตัวของชุมชนเมือง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เนื่องจากการขยายตัวของชุมชนเมืองขาดการวางผังเมืองที่เหมาะสมไว้ล่วงหน้า การใช้ที่ดินผิดประเภท ส่งผลให้เกิดปัญหาในเมืองใหญ่ตามมา ทั้งการจราจรติดขัด การขาดแคลนสิ่งสาธารณูปโภคและบริการต่างๆ มีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมทางสังคมและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนเมืองต่อไป

3. ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาการและเทคโนโลยี การใช้วิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้งในส่วนของ การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การผลิตภาคอุตสาหกรรมและการผลิตสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ในชีวิตประจำวัน กิจกรรมเหล่านี้ล้วนต้องการปัจจัยในการผลิตอย่างมหาศาล ทำให้เกิดการร่อยหรือลงของทรัพยากรธรรมชาติ และการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป

หากจะกล่าวในส่วนของประเทศไทย ที่มีนโยบายในการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ซึ่งการพัฒนาประเทศหรือเศรษฐกิจที่เน้นภาคอุตสาหกรรมที่ผ่านมาของประเทศไทยได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างมากมาย สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ จักรพันธ์ ปัญญสุวรรณ (2545) และ

วศิน อิงคพัฒนากุล (2548) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในประเทศไทยส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมสอดคล้องกัน สามารถสรุปได้ 5 ประการ ดังนี้

1. ความไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการพัฒนาปัจจัยสนับสนุนอื่นๆ เช่น ระบบคมนาคมขนส่งสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ การพัฒนาบุคลากรและระดับการศึกษา เป็นต้น กล่าวคือ การพัฒนาอุตสาหกรรมมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วจนกระทั่งโครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยสนับสนุนอื่นๆ พัฒนาตามไม่ทัน ผลกระทบที่เกิดขึ้นมา คือ เกิดการกระจุกตัวของภาคอุตสาหกรรม ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมจึงทวีความรุนแรงขึ้นในบางบริเวณ

2. การขยายตัวของอุตสาหกรรมและบริการ ทำให้มีการดึงแรงงานไร้ฝีมือจากภาคเกษตรกรรมในชนบทหลังไหลเข้าสู่เขตเมือง ทำให้เกิดความแออัดในเขตเมืองและนำมาซึ่งปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมทางสังคมและทำให้การพัฒนาชนบทหยุดชะงัก เพราะไม่มีแรงงานท้องถิ่น

3. รูปแบบของอุตสาหกรรมเปลี่ยนแปลงจากอุตสาหกรรมเบาไปเป็นอุตสาหกรรมขนาดกลางและอุตสาหกรรมหนัก ซึ่งต้องใช้วิทยาการ เทคโนโลยี และวัตถุดิบที่มาจากทรัพยากรธรรมชาติมากและยุ่งยากซับซ้อนขึ้นเพื่อการผลิตที่ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ทำให้รูปแบบของการสูญเสียและกากของเสียในรูปของมลสารและสารพิษเปลี่ยนแปลงไป และมีการสะสมตัวอยู่ในสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมหลายด้าน และมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น

4. การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ทำให้ประชาชนมีรายได้สูงขึ้นมีความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกมากยิ่งขึ้น เป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น ปัญหาชุมชนแออัดจากการหลังไหลเข้ามาของแรงงานชนบท การจราจรติดขัดในเมืองใหญ่ ซึ่งส่งผลกระทบต่อลูกโซ่ทำให้มีการบริโภคพลังงานในรูปของไฟฟ้าและน้ำมันเชื้อเพลิงเพิ่มมากขึ้น จนกลายเป็นวิกฤติการณ์พลังงานในปัจจุบัน คุณภาพสิ่งแวดล้อมในเขตเมืองเสื่อมลงและส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพลังงานในรูปแบบอื่นๆ เพิ่มมากขึ้น

5. การพัฒนาโดยปราศจากการวางผังเมืองที่เหมาะสม ทำให้เกิดความเสื่อมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมรุนแรงยิ่งขึ้น โรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่ท่ามกลางพื้นที่อยู่อาศัยและชุมชนหรือชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์และมีศักยภาพสูงทางการเกษตร ทำให้เป็นการทำลายคุณภาพชีวิตของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม

จากที่กล่าวมาในข้างต้น ทำให้สามารถสรุปและจำแนกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาสำหรับประเทศไทย ได้ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมตามมา 2 ลักษณะ ที่จำเป็นต้องได้รับการเอาใจใส่และแก้ไขอย่างเร่งด่วน คือ

1. ปัญหาการร่อยหรอและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งรูปแบบและระดับความรุนแรงของปัญหาจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ที่กระทำร่วมกันต่อทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ รวมทั้งขึ้นอยู่กับสมบัติและลักษณะเฉพาะตัวของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิด เช่น ปริมาณ และรูปแบบของการใช้ประโยชน์ ชนิดและประเภทของทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการทดแทนและความเปราะบางของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

2. ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ทั้งในลักษณะปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งนี้สังคมมนุษย์จะได้รับผลกระทบจากปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในลักษณะผลกระทบทางอ้อม ส่วนปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้น จะส่งผลกระทบโดยตรงต่อมนุษย์ โดยส่วนใหญ่เป็นมลพิษที่เกิดจากการพัฒนาโดยขาดการวางแผนหรือเทคโนโลยีในการดำเนินการที่ไม่เหมาะสมทั้งภาคครัวเรือน เกษตรกรรม อุตสาหกรรมและบริการ

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนายังอาจครอบคลุมถึงปัญหาสังคม หรืออาจเรียกว่า มลพิษทางสังคมด้วย เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาการและเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในยุคโลกไร้พรมแดนนี้ ทำให้สังคมโลกสามารถติดต่อสื่อสารกันได้อย่างสะดวกรวดเร็ว เกิดลักษณะการแลกเปลี่ยนหมุนเวียนของข้อมูลอย่างรวดเร็ว จนบาง

กรณีขาดการกลั่นกรองอย่างรอบคอบ จึงเป็นจุดกำเนิดของการสร้างความคิด ความเชื่อและค่านิยมทางสังคมที่ไม่เหมาะสม ก่อให้เกิดปัญหาสังคมหรือ มลพิษทางสังคม เช่น ปัญหาการเสพติด ปัญหาทะเลาะวิวาท ปัญหา อาชญากรรม ปัญหาความเครียดจากการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ เป็นต้น ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาการร่อยหรอและความเสื่อมโทรม ของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม และปัญหาสังคมหรือมลพิษ ทางสังคม ถึงแม้จะมีความพยายามแก้ไขด้วยการใช้วิทยาการและเทคโนโลยี แต่ก็ทำให้เกิดของเสียชนิดและลักษณะใหม่ขึ้นมาในปริมาณที่แตกต่างกัน ซึ่งมนุษย์ จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการให้สามารถนำกลับมาใช้ใหม่หรือกำหนดมาตรการ ป้องกันแก้ไข หากของเสียมีปริมาณมากหรือมีรูปแบบที่ไม่สามารถจัดการได้ อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ของเสียเหล่านี้ก็จะสะสมอยู่ในระบบสิ่งแวดล้อมใน รูปแบบต่างๆ กัน เช่น การปนเปื้อนอยู่ในน้ำ ดิน อากาศ และตัวกลางอื่นๆ และ เมื่อปริมาณ การสะสมมีมากขึ้นจนถึงจุดหนึ่ง จะทำให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ตามมาทันที และส่งผลกระทบต่อลูกโซ่เป็นวงกว้างทั้งต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและ คุณภาพชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ในระบบนิเวศด้วย ซึ่งก็คือ การเกิด ความไม่มั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมหรือการที่สิ่งแวดล้อมไม่สามารถคงศักยภาพของ ตัวมันเองได้นั่นเอง

วิกฤตสิ่งแวดล้อมไทย: ผลพวงจากการพัฒนานำมาซึ่งปัญหาสิ่งแวดล้อม

นับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับแรก ในปี พ.ศ. 2504 มาจนถึงปัจจุบันที่กำลังใช้แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551) ได้มีการรายการประเมินผลการดำเนินงาน พัฒนาในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 และ ที่ 2 พ.ศ. 2504 ถึง 2514 ซึ่งรัฐบาลได้กำหนดแนวทางการลงทุน เน้นการบูรณะและเสริมสร้างบริการ ขึ้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเป็นส่วนรวมเป็นอันดับแรก โดย เฉพาะระบบข่ายทางหลวงเขื่อนพลังน้ำเพื่อบริการขั้นพื้นฐานดังกล่าวออกไป อย่างกว้างขวาง ซึ่งได้มีส่วนช่วยสนับสนุนให้การขยายผลผลิตส่วนรวมของประเทศ

เพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยถึงประมาณร้อยละ 7 ต่อปีในระยะปี 2504 - 2514 แต่ผลพวงที่ตามมาจากการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 และ ที่ 2 ได้ปรากฏปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและอัตราการใช้ทรัพยากรเศรษฐกิจหลักที่น่าวิตกอย่างยิ่ง คือ ทางด้านป่าไม้ซึ่งเนื้อที่ป่าไม้ของประเทศได้ลดลงอย่างรวดเร็วจนเหลือเพียงร้อยละ 38 ของเนื้อที่ทั้งหมด เนื่องมาจากการทำลายป่าต้นน้ำ ลำธาร เพื่อเอาไม้และเพื่อเปิดที่ดินทำการเพาะปลูกอย่างไม่มีระบบอยู่ในอัตราสูง ซึ่งได้สร้างความเสื่อมโทรมให้แก่ที่ดินเพื่อการเกษตรทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพของดินอย่างรวดเร็ว (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551) ซึ่งก่อนที่เริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรก ในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 171 ล้านไร่หรือร้อยละ 53 ของพื้นที่ประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551) โดยที่รัฐบาลไม่สามารถควบคุมและวางมาตรการหรือโครงการที่ได้ผลต่อการป้องกันรักษาป่าและการใช้ที่ดินให้สมดุลกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกสร้างป่าทดแทนให้ได้ทันการอย่างเป็นระบบในอนาคตอันใกล้นี้ นอกจากนี้ ลักษณะการใช้และกรรมวิธีการขุดนำเอาทรัพยากรแร่มาใช้ในปัจจุบันก็อยู่ในสภาพที่เป็นการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมสูง แต่มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจต่อคนส่วนใหญ่ต่ำมาก ขณะเดียวกันอัตราการเติบโตของเมืองอย่างไม่มีระบบการควบคุมได้สร้างความแออัดให้กรุงเทพมหานคร ซึ่งตกอยู่ในฐานะเป็นฐานเศรษฐกิจและเมืองใหญ่แห่งเดียวของประเทศ โดยมีได้มีการกระจายแหล่งชุมชนหรือระบบเมืองออกไปในภาคต่างๆ ให้สมดุลกัน จึงทำให้ปัญหาความเสื่อมโทรมและสิ่งแวดล้อมเป็นพิษในเขตเมืองทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

ต่อมาแนวนโยบายการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 - 2519) นอกจาก การเน้นถึงการปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและขยายขีดความสามารถของการผลิต และเพิ่มรายได้ให้สูงเพื่อมุ่งการรักษาเสถียรภาพเศรษฐกิจของประเทศแล้ว ก็ได้เริ่มตระหนักถึงปัญหาความไม่สมดุลของการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความแตกต่างในด้านรายได้ ตลอดจนเพิ่มความสำคัญในการพัฒนาบริการทางด้านสังคมเป็นนโยบายสำคัญ และเริ่มให้ค่านึงถึงความเสื่อมโทรม

ของสิ่งแวดล้อมและปัญหาการใช้ทรัพยากรหลักของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำและแร่ธาตุนั้นเป็นปัญหาขั้นรากฐานที่มีความสำคัญต่อความมั่นคง อยู่รอด และโอกาสที่จะพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคต เป็นอย่างยิ่ง แต่หลังจากมีการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 ได้เพียง 2 ปี ปรากฏว่า พื้นที่ป่าไม้ลดลงจากร้อยละ 38 ในปี พ.ศ. 2514 เหลือเพียงร้อยละ 34 ในปี พ.ศ. 2516 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551) จะเห็นว่าพื้นที่ป่าไม้ลดลงเกินกว่าที่นโยบายการป่าไม้แห่งชาติ ได้กำหนดให้พื้นที่ป่าอย่างน้อยร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ แบ่งเป็นพื้นที่ป่าเพื่อผลิตผลทางเศรษฐกิจร้อยละ 15 นอกนั้นอีกร้อยละ 25 จัดไว้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (นิเวศ เรื่องพานิช, 2546: 170) ซึ่งสอดคล้องกับที่ เกษม จันทรแก้ว (2545) กล่าวไว้ในหนังสือการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน ปัญหาดังกล่าวนี้ทวีความรุนแรงขึ้นอันเป็นผล สืบเนื่องมาจากการเพิ่มของประชากรและลักษณะ การตั้งถิ่นฐานทำกิน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับลักษณะพื้นฐานของโครงสร้างการผลิตของประเทศดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ตลอดทั้งการขาดแนวนโยบายการบริหาร ทรัพยากรหลักและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบชัดเจนแล้ว

สำหรับผลพวงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ที่ปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อมีการใช้ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 แล้วในปี พ.ศ. 2524 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551) ได้รายงานสรุปว่า ปัญหาความเสื่อมโทรม ของฐานทรัพยากรธรรมชาติตลอดทั้งภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมของ ประเทศทรุดโทรมลง อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากลักษณะการขยายตัวเจริญเติบโต อย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจไทยที่ผ่านมา ก่อให้เกิดผลกระทบและสร้างสม ปัญหาหลักๆ 2 ด้าน คือ 1) สภาพเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ และแหล่งประมง อันเนื่องมาจากการบุกเบิกขยายพื้นที่ทำกินในภาคต่างๆ จนเหลือพื้นที่ป่าไม้ไม่ถึงร้อยละ 30 ของพื้นที่ประเทศ และเป็นการใช้ที่ดินที่มี ผลผลิตต่อไร่ต่ำจนทำให้การผลิตในภาคเกษตรเริ่มมีอัตราการขยายตัวลดลงโดย ลำดับในปัจจุบัน และคาดว่า การขยายพื้นที่เพาะปลูกคงจะไม่สามารถกระทำต่อ ไปได้อีกใน 5 ปีข้างหน้า ฉะนั้นแรงกดดันต่อที่ดินทำกินจะเพิ่มทวีขึ้น และจำเป็นต้องมีการปรับโครงสร้างการผลิตด้านการเกษตร และการใช้ที่ดินตลอดทั้ง

ทรัพยากรธรรมชาติหลักๆ เหล่านี้ให้เกิดประสิทธิภาพและมีผลตอบแทนสูงขึ้น มิฉะนั้นแล้วผลผลิตการเกษตรใน 5 - 10 ปีข้างหน้าจะลดลงอย่างน่าเป็นห่วง ซึ่งจะบ่อนทำลายเสถียรภาพสังคมชนบทของไทยเพิ่มขึ้นอีกหลายด้าน และ 2) ความแออัดในเมืองและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมในกรุงเทพมหานคร อันเนื่องมาจาก “การรวมตัว” ของกิจการอุตสาหกรรมและกิจกรรมเศรษฐกิจต่างๆ ได้เพิ่มทวีขึ้น พร้อมกันนั้นอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเงินของกลุ่มบุคคลในเมือง โดยเฉพาะใน กรุงเทพมหานคร มีมากขึ้นในลักษณะการผูกขาดและไม่มีแนวโน้มที่จะกระจายความเจริญไปสู่ส่วนภูมิภาคได้ หากลักษณะโครงสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นอยู่อย่างปัจจุบัน ซึ่งนับวันจะเพิ่มช่องว่างและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจมากขึ้น

เมื่อสิ้นสุดการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ในปี พ.ศ. 2529 ปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลพวงมาจากการพัฒนาที่เน้นภาคอุตสาหกรรมและบริการ ก็ได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นตามลำดับ โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551) ได้สรุปผลจากการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ในประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ไว้ดังนี้ พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็วจากเหลือเพียง 93.1 ล้านไร่ หรือร้อยละ 29.05 ของพื้นที่ประเทศ ในปี พ.ศ. 2528 ในช่วงเวลา 25 ปีนับจากเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาฯ ในปี พ.ศ. 2504 พื้นที่ป่าไม้ลดลงเฉลี่ยสูงถึงปีละ 3.2 ล้านไร่ แต่การปลูกป่าทดแทนพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกทำลายไปนั้น ดำเนินการได้ประมาณ 3 ล้านไร่ ภายในระยะเวลา 79 ปี (2449 - 2528) หรือดำเนินการได้เฉลี่ยปีละ 0.04 ล้านไร่ การร่อยหรอและเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้นนี้ มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของแม่น้ำสายหลัก อันเนื่องมาจากการพังทลายของดิน เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณจังหวัดนครสวรรค์ ปริมาณตะกอนมีจำนวนเพิ่มสูงขึ้นจาก 7 ล้านตันต่อปี ในช่วงปี พ.ศ. 2515-2519 เป็น 10 ล้านตันต่อปี ในช่วงปี พ.ศ. 2520-2524 ปัญหาการขยายตัวของดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่ดินเค็มอยู่ 17.8 ล้านไร่ และมีโอกาสที่จะขยายตัวได้อีกจนถึง 19.4 ล้านไร่ และปัญหาดินเปรี้ยวในภาคกลางประมาณ 5.3 ล้านไร่ ปัญหาพื้นที่ป่าชายเลนทั้งประเทศมีประมาณ 1.7 ล้านไร่ คาดว่าจะมีพื้นที่ป่าลดลงเฉลี่ยปีละประมาณ 40,000 ไร่

ปัญหาปะการังถูกทำลายอันเนื่องมาจากการระเบิดและจากกิจการเหมืองแร่ ในทะเล ทำให้แหล่งอาหาร และแหล่งการเลี้ยงสัตว์วัยอ่อนถูกทำลาย เป็นต้น ส่วนปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับมลพิษ ปรากฏว่า คุณภาพของแม่น้ำสายหลักในบางช่วงตกต่ำกว่ามาตรฐานที่จะใช้เพื่อการอุปโภคบริโภค อุตสาหกรรม และประมง เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา มีปริมาณออกซิเจนละลายบริเวณปากน้ำถึง จังหวัดนนทบุรี มีค่าต่ำกว่า 2 มิลลิกรัมต่อลิตรและบริเวณท่าเรือกรุงเทพเกือบ 0 มิลลิกรัมต่อลิตร แม่น้ำท่าจีน บริเวณจังหวัดสมุทรสาครถึงนครปฐม มีค่าต่ำกว่า 2 มิลลิกรัมต่อลิตร และแม่น้ำแม่กลอง บางพื้นที่มีค่า 4 มิลลิกรัมต่อลิตร โดยปกติทั่วไป ปริมาณออกซิเจนละลายในแหล่งน้ำธรรมชาติ ควรมีค่าอยู่ระหว่าง 6-8 มิลลิกรัมต่อลิตร นอกจากนี้ยังมีรายงานการใช้สารพิษในการเกษตร อุตสาหกรรมและสาธารณสุขหลายชนิด ที่ยังขาดแผนการจัดการอย่างเป็นระบบ ทำให้สารพิษต่างๆ ตกค้างอยู่ในสิ่งแวดล้อม อาหาร และผลิตผลการเกษตรทั่วไป และสารพิษดังกล่าวถ่ายทอดมาถึงประชาชนได้โดยผ่านอาหาร เช่น พบว่า ดีดีที (DDT) ในน้ำมันมรดาที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมมีค่าพิษตกค้าง 3.12 ส่วนในล้านส่วน ซึ่งสูงเกินค่ามาตรฐาน FAO/WHO ที่กำหนดไว้ไม่ให้เกิน 1.25 ส่วนในล้านส่วน

ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 เศรษฐกิจของประเทศไทยถึงแม้จะฟื้นตัวและขยายตัวอย่างต่อเนื่องในอัตราเฉลี่ยร้อยละ 10.5 ต่อปี โดยมีปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เศรษฐกิจไทยขยายตัวในอัตราสูงเช่นนี้ได้แก่ การขยายตัวของการส่งออก การลงทุน และการท่องเที่ยว เป็นต้น แต่การพัฒนาที่ผ่านมามีความไม่สมดุลอยู่หลายด้าน เช่น ความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างกลุ่มครัวเรือนระดับต่างๆ ตลอดทั้งชนบทกับเมืองมีมากขึ้นอย่างน่าเป็นห่วง การขาดแคลนบริการพื้นฐานในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 มีความรุนแรงมากขึ้น บริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจเกือบทุกประเภท เช่น ไฟฟ้า น้ำ ระบบการสื่อสารคมนาคม โครงข่ายถนนและท่าเรือ เป็นต้น ปัญหาการปรับตัวของสังคมไทยให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมีมากขึ้น และที่สำคัญ คือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การที่เศรษฐกิจไทยเติบโตในระยะที่ผ่านมา ในอัตราสูงมากทำให้มีการระดมทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะ

ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ประมง และแร่ มาใช้ในอัตราที่สูง อันเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว ยิ่งไปกว่านั้นการขาดประสิทธิภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ผ่านมาก็เป็นสาเหตุสำคัญซ้ำเติมให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากพื้นที่ป่าของประเทศซึ่งลดลงจาก 109.5 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 34 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ ในปี พ.ศ. 2516 เหลือน้อยกว่า 90 ล้านไร่ หรือน้อยกว่าร้อยละ 28 ของพื้นที่ทั้งหมดประเทศในปี พ.ศ. 2532 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551)

แม้ผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้คนไทยส่วนใหญ่ได้รับบริการโครงสร้างพื้นฐานและบริการพื้นฐานทางสังคมมากขึ้นในระดับที่น่าพอใจ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2537 ในหมู่บ้านชนบทมีไฟฟ้าใช้แล้วร้อยละ 97.7 มีน้ำสะอาดดื่มกินในระบบประปา สำหรับเขตเมืองในภูมิภาคมากกว่าร้อยละ 75 และร้อยละ 32 ในหมู่บ้านชนบท ในด้านคมนาคมขนส่งได้มีถนนเชื่อมต่อระหว่างจังหวัด อำเภอ และตำบล คิดเป็นระยะทางรวมทั้งสิ้น 210,025 กิโลเมตร ซึ่งเป็นถนนในหมู่บ้านประมาณ 123,400 กิโลเมตร ในด้านการศึกษาคนไทยในชนบทมีการศึกษาสูงขึ้น โดยมีอัตราเข้าเรียนในภาคบังคับถึงร้อยละ 97.7 ความสำเร็จของการพัฒนาด้านสาธารณสุขได้ทำให้อายุขัยเฉลี่ยของคนไทยในปี พ.ศ. 2537 เพิ่มขึ้นเป็น 67.6 ปี เปรียบเทียบกับปี พ.ศ. 2533 ซึ่งคนไทยมีอายุขัยเฉลี่ยเพียง 63 ปีเท่านั้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551) แต่การมุ่งเน้นการแข่งขันเพื่อสร้างความมั่งคั่งในด้านรายได้ทำให้คนไทยและสังคมไทยมีความเป็นวัตถุนิยมมากขึ้น ก่อให้เกิดปัญหาด้านพฤติกรรมของคนในสังคม คือ การย่อหย่อนในศีลธรรม จริยธรรม ขาดระเบียบวินัย การเอารัดเอาเปรียบ ส่งผลให้วิถีชีวิตและค่านิยมดั้งเดิมที่ดีงามของไทยเริ่มจางหายไปพร้อมกับ การล่มสลายของสถาบันครอบครัว ชุมชน และวัฒนธรรมของท้องถิ่น นอกจากนี้สภาพบีบคั้นทางจิตใจของคนในสังคมเกิดจากความแออัดของชุมชนเมือง สภาวะแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลงซึ่งมากับกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ได้ส่งผลให้ภาวะการเจ็บป่วยของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปสู่โรคสมัยใหม่ เช่น โรคมะเร็ง โรคหัวใจ โรคความดันโลหิตสูง รวมทั้งการบาดเจ็บ

ล้มตายจากอุบัติเหตุและอุบัติเหตุที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตามการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและรายได้ที่สูงขึ้น การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551) กล่าวว่า ในช่วง 2 ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 ป่าไม้ยังคงถูกทำลายลงถึงปีละ 1 ล้านไร่ ที่ดินทำกินถูกชะล้างพังทลาย คุณภาพของแม่น้ำ ลำคลองเปลี่ยนแปลงจนไม่สามารถจะนำมาใช้ประโยชน์ได้อีกต่อไป สิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลงทั้งในด้านคุณภาพของอากาศ ปริมาณฝุ่นละออง รวมทั้งเสียงในเขตกรุงเทพมหานคร และเมืองหลักในภูมิภาคนั้นได้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนไทยโดยทั่วไปอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้การพัฒนาที่ไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนและการจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งมองข้ามการพัฒนาคุณค่าของความเป็นคนละเลยภูมิปัญญา และวิถีชีวิตความเป็นอยู่บนพื้นฐานของความเป็นไทย จะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคต จนมีการกล่าวขานกันเป็นอย่างมากว่า เป็นช่วงที่ประเทศไทยอยู่ในภาวะ “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน”

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นแผนปฏิรูปความคิดและคุณค่าใหม่ของสังคมไทย ที่เน้นให้ “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” และใช้เศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือช่วยพัฒนาให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนามาเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม มีกระบวนการที่จะเชื่อมโยงมิติต่างๆ ของการพัฒนา ตลอดจนเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายในสังคมมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ในปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ประเทศต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อคนและสังคมโดยรวม ทำให้ต้องมีการปรับแผนเพื่อแก้ไขวิกฤตของประเทศ โดยเน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การลดผลกระทบต่อพัฒนาคนและสังคม การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้เข้มแข็งและกลับสู่สมดุล และการปรับระบบบริหารจัดการเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจที่มีต่อคนและสังคมได้ก่อให้เกิดปัญหาคุณภาพชีวิตของคนไทยมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำของกระจายรายได้รุนแรงขึ้น กล่าวคือ ภาวะความยากจนที่มีแนวโน้มลดลงมาโดยตลอดในช่วงก่อนวิกฤตกลับ

เพิ่มสูงขึ้น จากร้อยละ 11.4 ของประชากรทั้งประเทศ หรือคิดเป็นจำนวนคนยากจน 6.8 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2539 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 15.9 หรือคิดเป็นจำนวนคนยากจน 9.9 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2542 และในช่วงเวลาเดียวกัน การกระจายรายได้ก็แย่ลง นอกจากนี้ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เป็นปัญหารุนแรงส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในสังคมมากขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551)

อย่างไรก็ดี แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 นับเป็นแผนพัฒนาฯ ฉบับแรกที่ได้เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วนในสังคมไทย ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้ประชาชน ชุมชน องค์กรภาคประชาชนต่างๆ ตื่นตัวและเข้ามามีบทบาทร่วมกับภาครัฐในกระบวนการพัฒนาประเทศ โดยมีการรวมกลุ่มของประชาสังคมในหลายรูปแบบอย่างเข้มแข็ง มีการขยายเครือข่ายเชื่อมโยงกันอย่างกว้างขวาง และมีการทำงานร่วมกับภาครัฐในลักษณะหุ้นส่วนการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น ซึ่งทั้งหมดนี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศในระยะต่อไป

ส่วนผลพวงต่อความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมจากการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ที่มุ่งเน้นให้ “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” ต่อจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และ การพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง พบว่าสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตอยู่ในระดับดีต่อเนื่องจากปี พ.ศ. 2546 เนื่องจากปัญหาเสพติดลดความรุนแรงลงมาก ดัชนีสภาพแวดล้อมโดยรวมได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 74.9 ในปี พ.ศ. 2546 เป็นร้อยละ 76.9 ในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งอยู่ในระดับดี ปัจจัยสำคัญเป็นผลมาจากปัญหาเสพติดที่ลดลงมาก เนื่องจากนโยบายที่ชัดเจนของรัฐบาลที่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ปัญหาอาชญากรรมที่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในทุกประเภท ยังเป็นภัยคุกคามต่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของคนไทย นอกจากนี้ ในการดำรงชีวิตของคนไทยยังต้องเผชิญกับปัญหาสภาวะแวดล้อมที่มีมลพิษ และปริมาณขยะที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นทุกปีอันเนื่องมาจากอัตราการเพิ่มของจำนวนประชากรซึ่งจะเป็นสาเหตุเสี่ยงต่อสุขภาพอนามัย

การพัฒนาสิ่งแวดล้อมยังด้อยกว่าเศรษฐกิจและสังคม แต่มีการสงวนรักษามากขึ้น ดัชนีการพัฒนาสิ่งแวดล้อมยังคงมีระดับต่ำกว่าด้านเศรษฐกิจและสังคมมาโดยตลอดโดยเพิ่มขึ้นเล็กน้อยจากร้อยละ 60 ในปี พ.ศ. 2544 เป็นร้อยละ 63 ในปี พ.ศ. 2547 โดยมีแนวโน้มดีขึ้นในการสงวนรักษา ในขณะที่คุณภาพสิ่งแวดล้อมกลับลดลงอย่างน่าเป็นห่วง สถานการณ์พื้นที่ป่าถูกทำลายอย่างต่อเนื่องในระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมาเพื่อนำไม้และที่ดินไปใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทำให้ขนาดพื้นที่ป่าไม้ลดลงมาโดยตลอด ในปี พ.ศ. 2529-2541 ซึ่งมีพื้นที่ป่าเพียงร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ แต่ในช่วงการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8- 9 ได้มีความพยายามที่จะขยายพื้นที่ป่าไม้มากขึ้น จากผลการสำรวจในปี พ.ศ. 2543 พบว่าพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 33.4 เช่นเดียวกับพื้นที่ป่าชายเลนที่ลดลงอย่างต่อเนื่องจนเหลือเพียงร้อยละ 45 ของพื้นที่ที่เคยมีในอดีต ก็มีขนาดพื้นที่เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 66 ในปี พ.ศ. 2543 แม้ว่าพื้นที่ป่ายังคงมีป่าเสื่อมโทรมรวมอยู่ด้วยก็ตาม ในส่วนของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทรัพยากรชายฝั่ง พิจารณาจากปริมาณสัตว์น้ำเศรษฐกิจพบว่ายังอยู่ในภาวะวิกฤต ถึงแม้ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในปัจจุบันจะมีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับ 4-5 ปี ที่ผ่านมาก็ตาม และแม้ว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะดำเนินการแก้ไข โดยไม่อนุญาตให้ใช้เครื่องมือประมงทะเลที่ทำลายระบบนิเวศชายฝั่งโดยเฉพาะอวนลากและอวนรุน แต่ยังมีมีการลักลอบใช้เครื่องมือดังกล่าวอยู่เป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ความขัดแย้งระหว่างประมงพาณิชย์กับประมงพื้นบ้านยังไม่ได้รับการแก้ไข

ทรัพยากรน้ำมีแนวโน้มขาดแคลนมากขึ้น อันเป็นผลมาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร นอกจากนี้ภาวะฝนทิ้งช่วงและการใช้น้ำอย่างไม่ประสิทธิภาพส่งผลให้การขาดแคลนน้ำมีแนวโน้มรุนแรงขึ้น โดยช่วงวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546 - 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2547 มีจำนวนหมู่บ้าน 19,609 หมู่บ้าน ครอบคลุมใน 62 จังหวัดที่ได้รับความเสียหายต่อพื้นที่เกษตรกรรมกว่า 1 ล้านไร่ ในขณะที่ปัญหาการนำน้ำบาดาลขึ้นมาใช้เกินกว่าขีดความสามารถในการเติมกลับได้โดยเฉพาะบริเวณกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ส่งผลให้ปริมาณการใช้น้ำบาดาลในปัจจุบันลดลงมากจนอยู่ในระดับ

ที่ปลอดภัยต่อการเกิดผลกระทบต่อเนื่อง เช่น แผ่นดินไหว การรुक้าของน้ำเค็ม คุณภาพของแหล่งน้ำมีแนวโน้มที่ดีขึ้นมาโดยตลอด เนื่องจากคุณภาพน้ำของแม่น้ำสายหลักและแหล่งน้ำนิ่งที่สำคัญมีคุณภาพดีขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2542 มีแหล่งน้ำที่มีคุณภาพอย่างต่ำอยู่ในเกณฑ์พอใช้เป็นร้อยละ 48 ของแหล่งน้ำทั้งหมด แต่ปี พ.ศ. 2547 แหล่งน้ำที่มีคุณภาพดังกล่าวได้เพิ่มปริมาณขึ้นเป็นร้อยละ 80 ในขณะที่แหล่งน้ำที่อยู่ในเกณฑ์เสื่อมโทรมมีแนวโน้มลดลง ยกเว้นบริเวณเจ้าพระยาตอนล่าง ท่าจีนตอนล่าง และลำตะคองตอนล่างที่ยังคงอยู่ในขั้นวิกฤต เนื่องจากมีคุณภาพอยู่ในเกณฑ์เสื่อมโทรมมาก อันเป็นผลมาจากการระบายน้ำทิ้งสู่แหล่งน้ำสาธารณะโดยไม่ได้ผ่านกระบวนการปรับปรุงคุณภาพน้ำ ทั้งจากชุมชน ภาคเกษตรกรรม และภาคอุตสาหกรรม โดยเฉพาะน้ำทิ้งจากภาคเกษตรกรรมทั้งจากการเพาะปลูก และการเพราะเลี้ยงสัตว์น้ำนั้น มีความยุ่งยากในการดำเนินการจัดการในการแก้ไข เนื่องจากไม่สามารถระบุแหล่งกำหนดที่มาได้อย่างชัดเจน

ภาวะมลพิษทางอากาศ พบว่า ปัญหาหลักของคุณภาพอากาศยังคงเป็นปัญหาฝุ่นละอองขนาดเล็กที่เกินมาตรฐาน รองลงมาคือ ก๊าซโอโซน ส่วนสารมลพิษอื่นยังอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน โดยปัญหาฝุ่นละอองขนาดเล็กในพื้นที่ที่มีปัญหาก็คือพื้นที่เดิมทุกปี โดยบริเวณริมถนนมักประสบกับปัญหาฝุ่นละอองมากกว่าบริเวณพื้นที่ทั่วไป เนื่องจากยานยนต์ที่ใช้เชื้อเพลิงประเภทดีเซลเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดฝุ่นละอองในอากาศเพิ่มขึ้น การใช้สารเคมีทางการเกษตรมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จาก 3.7 ล้านตัน ในปี พ.ศ. 2544 เป็น 4 ล้านตัน ในปี พ.ศ. 2547 อันเป็นผลจากปัจจัยต่างๆ หลายประการ ได้แก่ การที่รัฐบาลส่งเสริมการเพิ่มผลผลิตโดยใช้สารเคมี ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกขาดความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของเกษตรกร จึงอาจสามารถสรุปได้ว่าการทำการเกษตรของประเทศไทยอยู่ในภาวะเพิ่มผลผลิตในระยะสั้น โดยไม่คำนึงถึงความยั่งยืนในระยะยาว

นอกจากนี้ การขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวรวมตลอดถึงการขยายตัวของประชากรในเมือง ได้ก่อให้เกิดปัญหามลพิษในด้านต่างๆ เช่น น้ำเน่า อากาศเสีย เสียงรบกวน

กากของเสียและสารอันตรายซึ่งเพิ่มปริมาณมากขึ้น อีกทั้งคุณภาพน้ำในแม่น้ำสายหลัก เช่น แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน รวมถึงคุณภาพน้ำทะเลชายฝั่งในบริเวณแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งเสื่อมโทรมและมีคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐานที่กำหนดไว้ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนและชุมชนซึ่งจะเป็นข้อจำกัดต่อการพัฒนาเศรษฐกิจต่อไปในอนาคต

สำหรับแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ยังคงน้อมนำ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นแนวทางปฏิบัติ และให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ยืด “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” และการพัฒนาที่สมดุลทั้งคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยมีการเตรียม “ระบบภูมิคุ้มกัน” ด้วยการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนที่มีอยู่ในประเทศและการบริหารจัดการความเสี่ยงให้พร้อมรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในประเทศ เพื่อมุ่งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน และความอยู่เย็นเป็นสุขของคนไทยทุกคน

ในระยะของแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 10 สังคมไทยได้น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางทุกภาคส่วน ส่งผลให้ประเทศไทยเข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกันสูงขึ้นในหลายด้านและสามารถปรับตัวรับมือกับภาวะวิกฤตเศรษฐกิจโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพ สะท้อนได้จากดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขของคนไทยโดยรวมที่ไม่ได้รับผลกระทบและอยู่ระหว่างร้อยละ 66 - 68 มีปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง การมีงานทำ ความเข้มแข็งของชุมชน และความอบอุ่นของครอบครัวที่ส่งผลต่อความอยู่เย็นเป็นสุข อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ยังเป็นอุปสรรค ได้แก่ ความสมานฉันท์ในสังคม สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศขาดความสมดุล ความเสี่ยงจากปัญหาสุขภาพเสียดที่สูงขึ้น รวมถึงสุขภาพของคนไทยลดลงจากคุณภาพการศึกษาที่เป็นปัญหา สอดคล้องกับการติดตามประเมินผลการพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 10 ที่ประสบความสำเร็จน่าพอใจ เศรษฐกิจของประเทศไทยเข้มแข็งและเริ่มเติบโตอย่างมีคุณภาพ การขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 7.8 ในปี 2553 หลังจากชะลอตัวอย่างต่อเนื่อง คุณภาพชีวิตของคนไทยดีขึ้น มีหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมที่หลากหลาย และความยากจนลดลง แต่ต้องให้ความสำคัญต่อเนื่องกับการพัฒนาคุณภาพคนและสังคม

การสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และความโปร่งใสในการบริหาร
จัดการภาครัฐ รวมทั้งการสนับสนุนให้เกิดการแข่งขันที่เป็นธรรมและการกระจาย
ผลประโยชน์จากการพัฒนา เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย (สำนักงาน
คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

การพัฒนาในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)
ประเทศไทยจะต้องเผชิญกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งภายนอก
และภายในประเทศที่ปรับเปลี่ยนเร็วและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เป็นทั้งโอกาสและ
ความเสี่ยงต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะข้อผูกพันที่จะเป็นประชาคมอาเซียน
ในปี 2558

ทิศทางการพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 จึงเป็นการ
สร้างภูมิคุ้มกันในมิติต่าง ๆ เพื่อให้การพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลและยั่งยืน
โดยนำทุนของประเทศที่มีศักยภาพมาใช้ประโยชน์อย่างบูรณาการและเกื้อกูลกัน
พร้อมทั้งเสริมสร้างให้แข็งแกร่งเพื่อเป็นรากฐานการพัฒนาประเทศที่สำคัญได้แก่
การเสริมสร้างทุนสังคม (ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนทางวัฒนธรรม) ให้มีความสำคัญ
กับการพัฒนาคนและสังคมไทยสู่สังคมคุณภาพ มุ่งสร้างภูมิคุ้มกันตั้งแต่ระดับ
ปัจเจกครอบครัว และชุมชน สามารถจัดการความเสี่ยง และปรับตัวเข้ากับการ
เปลี่ยนแปลง มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมอย่างเป็นธรรม สำหรับการเสริมสร้างทุนเศรษฐกิจ (ทุนกายภาพ
ทุนทางการเงิน) มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศให้เข้มแข็ง โดยใช้ภูมิปัญญา
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และความคิดสร้างสรรค์ ให้มีความสำคัญกับการปรับ
โครงสร้างการค้า และการลงทุนให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดภายใน
ประเทศและต่างประเทศ การผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และมีการเชื่อมโยง
กับประเทศในภูมิภาคต่าง ๆ บนพื้นฐานการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ในส่วนการเสริม
สร้างทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้มีความสำคัญกับการสร้างความ
มั่นคงด้านอาหาร การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็น
ฐานการผลิตภาคเกษตร มุ่งสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำ และเป็น
มิตรกับสิ่งแวดล้อม การเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและ
ภัยพิบัติทางธรรมชาติ รวมทั้งการสร้างภูมิคุ้มกันด้านการค้าจากเงื่อนไข

ด้านสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการเพิ่มบทบาทไทยในเวทีประชาคมโลก (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

สรุป

จากที่กล่าวทั้งหมดข้างต้น จะเห็นการพัฒนาในช่วงกว่า 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการพัฒนาที่ขาดสมดุล โดยประสบความสำเร็จเฉพาะในเชิงปริมาณ แต่ขาดความสมดุลด้านคุณภาพ “จุดอ่อน” ของการพัฒนาที่สำคัญ คือ ระบบบริหารทางเศรษฐกิจ การเมือง และราชการยังเป็นการรวมศูนย์อำนาจและขาดประสิทธิภาพ ระบบกฎหมายล้าสมัย นำไปสู่ปัญหาเรื้อรังของประเทศ คือ การทุจริตประทุติมิชอบที่เกิดขึ้นทั้งในภาคราชการและในภาคธุรกิจเอกชน ขณะเดียวกันคุณภาพการศึกษาของคนไทยยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ไม่สามารถปรับตัวรู้เท่าทันวิทยาการสมัยใหม่ ทั้งฐานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยอ่อนแอ ไม่เอื้อต่อการพัฒนานวัตกรรม รวมทั้งความสามารถในการบริหารจัดการธุรกิจยังด้อยประสิทธิภาพ จึงส่งผลให้ขีดความสามารถในการแข่งขันของไทยลดลงอย่างต่อเนื่อง ขณะที่ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ ความยากจน และที่สำคัญคือก่อให้เกิดปัญหาวิกฤติการณ์สิ่งแวดล้อม เกิดการร่อยหรอและเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมที่รุนแรงขึ้น ซึ่งนับได้ว่าเป็นตัวกระตุ้นให้ภัยธรรมชาติเกิดบ่อยครั้ง และทวีความรุนแรงในการทำลายล้างมากขึ้น ส่งผลกระทบทั้งต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตของมนุษย์เอง ตลอดจนได้สร้างความขัดแย้งในสังคมมากขึ้น นอกจากนี้ความอ่อนแอของสังคมไทยที่ตกอยู่ในกระแสวัตถุนิยม ได้ก่อให้เกิดปัญหาทางศีลธรรมและปัญหาสังคมมากขึ้นด้วย

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่ผ่านมาก็ได้ก่อให้เกิดทุนทางสังคมและทางเศรษฐกิจหลายประการ ซึ่งเป็น “จุดแข็ง” ของประเทศที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนา กล่าวคือ รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันได้วางพื้นฐานให้เกิดการปฏิรูปที่สำคัญทั้งทางสังคม การเมือง การบริหารภาครัฐ และการกระจายอำนาจ ขณะที่กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและพลังท้องถิ่นชุมชน มีความเข้มแข็งมากขึ้น สื่อต่างๆ มีเสรีภาพมากขึ้น เอื้อต่อการเติบโตของ

ประชาธิปไตย การป้องกันการทุจริตประพตติมิชอบและการเสริมสร้าง
ธรรมาภิบาลในสังคมไทย ทั้งจุดแข็งของฐานการผลิตการเกษตรที่หลากหลาย
มีศักยภาพเป็นแหล่งผลิตอาหารของโลก พร้อมทั้งมีธุรกิจบริการที่มีความ
เชี่ยวชาญ มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ และมีเอกลักษณ์ความเป็นไทยมี
วัฒนธรรมที่เป็นจุดเด่น รวมทั้งมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมเป็นปึกแผ่นและ
มีสถาบันหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ซึ่งจะช่วยเป็นภูมิคุ้มกันที่สำคัญในการลด
ความเสี่ยงจากกระแสโลกาภิวัตน์

บทที่ 4

จากปัญหา...สู่แนวคิดการพัฒนา สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

จากความจริงที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบันเกี่ยวกับความตื่นตัวของสาธารณชนในทุกระดับที่ให้ความสนใจในการดำเนินการป้องกัน แก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในอดีต โดยปราศจากการกำหนดนโยบายและแผนการที่ดีและเหมาะสม ทำให้ความผิดพลาดที่เกิดขึ้นจากการเสียความสมดุลในตัวเองของสิ่งแวดล้อมได้สะสมและทวีความรุนแรงให้ปรากฏในปัจจุบัน จนในบางกรณีก่อให้เกิดมหันตภัยที่ร้ายแรง และได้ย้อนกลับมาสู่มนุษย์โดยส่วนรวมทั้งในระดับประเทศ ภูมิภาค และระดับโลก เช่น การเกิดปรากฏการณ์ภาวะเรือนกระจก วาตภัย อุทกภัย แผ่นดินไหว เป็นต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความผิดพลาดที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีต้นเหตุส่วนใหญ่มาจากกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์เป็นสำคัญ ดังนั้นหากไม่มีการกำหนดนโยบายและแผนการ ตลอดจนมาตรการที่ดีในการดำเนินการป้องกัน แก้ไข

เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับของความรุนแรงของภัยพิบัติต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นจะมีแนวโน้มที่จะรุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ

หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐบาล ประชาชน เอกชน ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนที่เล็งเห็นและตระหนักถึงความสำคัญของการป้องกัน และแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงได้พยายามทุกวิถีทางในอันที่จะดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่องและจริงจัง ทั้งนี้จากการบูรณาการแนวความคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสงวน การอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผนวกเข้ากับสถานการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันแล้ว แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโดยปราศจากการทำลาย (Development without Destruction) ซึ่งครั้งหนึ่งในอดีตเปรียบเสมือนแนวความคิดที่มีความเป็นไปได้ค่อนข้างน้อย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต), 2551) แต่ในปัจจุบัน จากแนวความคิดนี้เองได้นำไปสู่ความหลากหลายทางความคิดในลักษณะอื่นๆ ที่ยังคงวัตถุประสงค์หลักเพื่อการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในปัจจุบันทั้งในระดับประเทศ ภูมิภาค และระดับโลก เป็นที่คาดหวังว่าการดำเนินการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะมีแนวโน้มที่ได้รับการพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสมที่สุด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต), 2551)

วิวัฒนาการของแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

อาจกล่าวได้ว่าก่อนช่วงทศวรรษ 1960 ความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ได้รับความสนใจจากนานาประเทศเท่าที่ควร ทั้งนี้ Mitchell (1996) สรุปลักษณะในยุคนั้นไว้ว่า ความสนใจอย่างจริงจังเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังในช่วงทศวรรษ 1960 โดยเกิดการเคลื่อนไหวอย่างรุนแรงทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติในบรรดาประเทศที่พัฒนาแล้วเพื่อต่อต้านการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

ของการใช้สารเคมีและสารพิษ โดยในปี ค.ศ.1962 มีการตีพิมพ์หนังสือ Silent Spring เพื่อกระตุ้นให้นานาประเทศตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสารพิษในสิ่งแวดล้อม และนิเวศวิทยาในส่วนที่อาจจะส่งผลกระทบต่อความเสียหายในการดำรงชีวิตของมนุษย์ สิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ และความสมดุลทางธรรมชาติ รวมทั้งการตีพิมพ์หนังสือ Population Bomb เกี่ยวกับผลกระทบต่อเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรมนุษย์ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพสิ่งแวดล้อม แต่ความเคลื่อนไหวดังกล่าวยังไม่ได้รับการสนองตอบในระดับโลกเท่าที่ควร มีเพียงการผลักดันให้เกิดข้อตกลงบางประการเกี่ยวกับการควบคุมการใช้สารเคมี แต่ข้อตกลงดังกล่าวไม่ได้รับการนำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1968 องค์การสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมนานาชาติว่าด้วยเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมในระดับโลก ณ กรุงโรม ประเทศอิตาลี โดยมีตัวแทนจากประเทศต่างๆ เข้าร่วมการประชุม ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากอัตราการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรในประเทศกำลังพัฒนาที่มีแนวโน้มการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติในอัตราสูง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพิจารณากำหนดรูปแบบในการดำเนินการเพื่อพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของโลกอย่างจริงจัง

ต่อมาในปี ค.ศ. 1971 มีการตีพิมพ์เอกสาร Only One Earth เกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมของมนุษย์ต่อชีวบริเวณ โดยมีการนำเสนอแนวความคิดแบ่งสรร และสำรองทรัพยากรธรรมชาติสำหรับคนในรุ่นอนาคตด้วย นอกจากนี้ในปีเดียวกันนี้เอง ผู้ชำนาญการทางสิ่งแวดล้อมได้จัดการประชุมที่ Founex Switzerland เกี่ยวกับความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ซึ่งที่ประชุมเห็นพ้องต้องกันว่า การพัฒนาใดๆ ต้องให้ความสำคัญกับคุณภาพสิ่งแวดล้อมเสมอ รวมทั้ง Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) ได้พัฒนาแนวความคิด ผู้ก่อมลพิษเป็นผู้รับผิดชอบ (Polluter Pays Principle) ขึ้นด้วย (Sitorz, 1993)

ในปี ค.ศ.1972 Club of Rome ได้จัดทำเอกสารชื่อ Limits to Growth โดยประยุกต์แนวความคิดของ Malthus และให้ความสำคัญกับการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ และความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมในอนาคต

และในปีเดียวกันนี้เอง องค์การสหประชาชาติได้จัดการประชุมเรื่องสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ (United Nations Conference on the Human Environment) ณ กรุงสต็อกโฮล์ม โดยมีผู้เข้าร่วมประชุมจากประเทศต่างๆ 113 ประเทศ และองค์กรพัฒนาเอกชน 400 องค์กร จำนวนมากกว่า 1,200 คนจากหน่วยงานของรัฐ องค์การสหประชาชาติ สื่อมวลชนแขนงต่างๆ และตัวแทนเยาวชน เพื่อพิจารณาร่วมกันในการจัดทำข้อเสนอแนะทั้งหมด 106 ข้อ รวมทั้งร่วมกันจัดทำแผนดำเนินการ และร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ (Declaration of Human Environment and the Action Plan for the Human Environment หรือ The Stockholm Declaration) ที่ให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับสิ่งแวดล้อมในทุกระดับ และได้มีการจัดตั้งโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (United Nations on Environment Programme-UNEP) เพื่อเป็นหน่วยงานกลางในการประสานงานระหว่างประเทศและในส่วนของร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์นั้น ได้มีการกำหนดหลักการไว้ 26 ประการที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสิ่งแวดล้อม การพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง การจัดการ และการศึกษาอบรมทางด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนแผนปฏิบัติการนั้น ครอบคลุมการประเมินสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในระดับโลก การจัดการทางสิ่งแวดล้อม และการศึกษาอบรมทางด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ปฏิญญาสากลว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมของมนุษย์เชิญชวนให้ประเทศต่างๆ ร่วมกันรับผิดชอบในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ในทุกระดับตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล กลุ่มชนท้องถิ่น ประเทศ และระหว่างประเทศ เพื่อร่วมกันป้องกัน ฟื้นฟู และคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (John, 1992)

จากที่กล่าวมาในข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าปฏิญญาสากลว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ (Declaration of the Human Environment and the Action Plan for the Human Environment หรือ The Stockholm Declaration) เป็นการวางรากฐานแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เนื่องจากเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา และปรับปรุงกฎหมายสิ่งแวดล้อมภายในประเทศ และระหว่างประเทศในเวลาต่อมา

ปี ค.ศ. 1974 มีการตีพิมพ์บทความวิชาการลงในวารสาร Nature เกี่ยวกับผลกระทบต่อชั้นโอโซนจากการปลดปล่อยสาร CFC สู่บรรยากาศ ต่อมาในช่วงทศวรรษ 1980 ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้รับการยอมรับมากขึ้นทั้งในระดับประเทศชาติ ภูมิภาค และระดับโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หน่วยงานต่าง ๆ ได้ให้ความสำคัญกับพลังของประชาคมโลกมากยิ่งขึ้น โดยในปี ค.ศ.1980 International Unions for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), United Nations on Environment Programme (UNEP) และ World Wildlife Fund (WWF) ได้เสนอแนวความคิดในการจัดทำกลยุทธ์การอนุรักษ์ระดับโลกที่เรียกว่า World Conservation Strategy ขึ้น โดยได้จำแนกปัญหา และสาเหตุของปัญหาของการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ว่าเกิดจากความยากจน แรงกดดันทางด้านประชากร ความไม่เสมอภาคทางสังคม รวมทั้งกลไกการตลาดของโลกเป็นสำคัญ โดยได้เรียกร้องให้มีการจัดทำกลยุทธ์การพัฒนาในระดับนานาชาติเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างจริงจัง ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นจุดหนึ่งของความพยายามในการพัฒนารูปแบบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในระดับโลกอย่างจริงจัง (Roseland, 1998)

ในปี ค.ศ.1982 UNEP ได้ประเมินความก้าวหน้าการดำเนินการตามร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ สรุปว่า การดำเนินการยังไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้ดีเท่าที่ควร โดยเสนอให้มีการศึกษา และจัดทำรายงานสถานการณ์ทางสิ่งแวดล้อมขึ้น 2 ฉบับ และจัดให้มีการประชุมในระดับนานาชาติขึ้นอีก รายงานฉบับแรกตามข้อเสนอของ UNEP ได้รับการจัดทำขึ้น โดยอาศัยแนวความคิดของ World Conservation Strategy โดยในปี ค.ศ. 1983 มีการจัดตั้ง World Commission on Environment and Development (WCED) และในการประชุม WCED ในปี ค.ศ.1987 ซึ่ง Gro Harlem Brundtland นายกรัฐมนตรีของนอร์เวย์เป็นประธานในที่ประชุม เสนอให้มีการพิจารณากำหนดหัวข้อทางสิ่งแวดล้อมโลกที่อยู่ในชั้นวิกฤต และแสวงหาความร่วมมือระหว่างประเทศเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวร่วมกัน รายละเอียดของรายงานในที่ประชุมครั้งนั้น หรือที่รู้จักกันดีในนามของ Brundtland Report ได้รับการจัดพิมพ์และเผยแพร่ในรูปแบบเอกสารรายงาน Our Common Future โดยในรายงาน

ดังกล่าวได้นำเสนอข้อมูลว่าประชาชนในประเทศที่ยากจนที่สุดในโลก 5 อันดับแรกมีผลผลิตทางเศรษฐศาสตร์ไม่ถึงร้อยละ 2 ของผลผลิตทางเศรษฐศาสตร์ของโลก ในขณะที่ประเทศร่ำรวยที่สุด 5 อันดับแรกมีผลผลิตทางเศรษฐศาสตร์รวมกันมากกว่าร้อยละ 75 ของผลผลิตทางเศรษฐศาสตร์ของโลก นอกจากนี้ประชากรโลกมากกว่าร้อยละ 26 อาศัยอยู่ในประเทศกำลังพัฒนา และบริโภคทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่สามารถเพิ่มพูน งบประมาณได้ของโลกระหว่างร้อยละ 80 ถึงร้อยละ 86 ของการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติทั้งโลก รวมทั้งบริโภคอาหารประมาณร้อยละ 34 ถึงร้อยละ 53 ของอาหารที่ผลิตได้ในโลก (Roseland, 1998)รวมทั้ง Our Common Future ยังได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งมีพื้นฐานมาจากการบูรณาการแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เข้ากับแนวทาง และกระบวนการพัฒนา ส่วนรายงานฉบับที่ 2 คือ Environmental perspectives to the year 2000 and beyond โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับการกำหนดขอบเขตการดำเนินงานตามแนวคิดของ Brundtland Report จนกระทั่งในปี ค.ศ.1989 องค์การสหประชาชาติมีมติที่ 44/228 กำหนดให้มีการประชุม United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) (Inkapatanakul, 1999)

ในปี ค.ศ. 1991 World Conservation ได้รับการปรับปรุงและพัฒนาต่อมาจนกลายเป็นเอกสาร Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living โดย International Unions for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), United Nations on Environment Programme (UNEP) หรือการประชุม Earth Summit ณ กรุงริโอ เดอ จาไนโร (Rio de Janeiro) ประเทศบราซิล โดยในการร่วมประชุมครั้งนั้นประกอบด้วยผู้แทนจากประเทศต่างๆ จำนวน 30,000 คน จาก 176 ประเทศที่เข้าร่วมประชุมได้ให้การรับรองผลการประชุมและมีการลงนามรับรองในเอกสารสำคัญ 5 ฉบับ (Inkapatanakul, 1999 และ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545) คือ

1. ปฏิญญาว่าด้วยสิ่งแวดล้อม และการพัฒนา หรือ “คำประกาศริโอ” (Rio Declaration on Environment and Development) ซึ่งประกอบขึ้นด้วยหลักการ 27 ข้อ เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2. แผนปฏิบัติการที่ 21 (Agenda 21) ซึ่งเป็นแผนปฏิบัติการเพื่อดำเนินการตามคำประกาศริโอ แบ่งออกเป็น 40 บทครอบคลุมถึงมาตรการในการจัดรูปแบบองค์กร การพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในทุกๆ ด้านและวิธีการที่จะทำให้สามารถดำเนินการตามแผนปฏิบัติการได้

3. คำแถลงเกี่ยวกับหลักการในเรื่องป่าไม้ (Statement of Principle on Forest) เป็นแนวทางในการจัดการ การอนุรักษ์ และการพัฒนาอย่างยั่งยืนสำหรับป่าไม้ทุกประเภท อันเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจ และรักษาไว้ซึ่งสิ่งมีชีวิตในทุกระบบ

4. อนุสัญญาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (United Nations Framework on Climate Change) มีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาระดับก๊าซเรือนกระจกในบรรยากาศที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสภาวะอากาศทั่วโลก โดยการลดปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจกบางชนิดขึ้นสู่ชั้นบรรยากาศ

5. อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity) เพื่อให้ประเทศต่างๆ ยอมรับเอาวิธีการที่จะอนุรักษ์ความหลากหลายทางชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต และเพื่อให้เกิดการแบ่งปันผลประโยชน์ตอบแทนอย่างเป็นธรรม และเท่าเทียมกันจากการเข้าไปใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ

รวมทั้งมีการจัดตั้งหน่วยงาน United Nations Commission on Sustainable Development (UNCSD) ขึ้นในปี ค.ศ.1992 เพื่อติดตามตรวจสอบผลการดำเนินงานการพัฒนาอย่างยั่งยืนอย่างจริงจังโดยให้ความสำคัญกับความร่วมมือระหว่างประเทศในการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการที่ 21 ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับโลก (Inkapatanakul, 1999 และ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545)

อาจกล่าวได้ว่าผลการประชุม Earth Summit โดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนปฏิบัติการที่ 21 ได้ก่อให้เกิดการดำเนินงานทางด้านการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เป็นรูปธรรมขึ้นอย่างจริงจัง โดยระหว่างวันที่ 23 ถึง 27 กรกฎาคม ค.ศ.1997 องค์การสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมเพื่อรายงาน และทบทวนผลการ

ปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการที่ 21 ภายหลังจากที่ประเทศต่างๆ ได้ยอมรับแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนไปปฏิบัติเป็นเวลา 5 ปี ทั้งนี้ International Institute for Sustainable Development (1998) สรุปว่า ภายหลังจากการปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการที่ 21 เป็นเวลา 5 ปี แนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้รับการยอมรับในวงกว้าง โดยประเทศต่างๆ มีการปรับปรุงกฎหมาย และระเบียบข้อบังคับต่างๆ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลก และการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

ต่อมาระหว่างวันที่ 26 สิงหาคม ถึง วันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2545 องค์การสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Summit on Sustainable Development: WSSD) ที่ประเทศสาธารณรัฐแอฟริกาใต้ โดยมีผู้แทนจากประเทศสมาชิกประมาณ 180 ประเทศ เข้าร่วมการประชุม โดยที่ประชุมได้พิจารณาให้ความเห็นชอบในพันธกรณีร่วมกันที่จะต้องดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการที่ 21 อย่างต่อเนื่องต่อไป เพื่อให้การพัฒนาที่ยั่งยืนมีผลในทางปฏิบัติมากขึ้นและกว้างขวางขึ้น โดยสามารถสรุปสาระสำคัญที่ได้จากการประชุมครั้งนี้ไว้ ดังนี้ 1) กำหนดให้ประเทศสมาชิกจะต้องบรรลุข้อตกลงในการจัดทำเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals: MDGs) ร่วมกันให้เสร็จภายใน พ.ศ. 2558 2) ให้ประเทศสมาชิกมุ่งส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ (Human Capacity Building) ด้านต่างๆ เช่น การศึกษาและสาธารณสุขอย่างทั่วถึง และ 3) ให้ประเทศสมาชิกมุ่งเสริมสร้างจิตสำนึกของประชากรโลกให้ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ในการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (นิตยา กมลวาทินนิศา, 2546)

ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

Bell and Morse (1999) กล่าวว่า ในการกำหนดความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นไม่สามารถยึดถือความหมายใดเป็นการเฉพาะได้ เนื่องจากการพัฒนาอย่างยั่งยืนนี้มีความเกี่ยวข้องับหลักการดำเนินการที่มีความหมาย

แตกต่างกันไป แต่แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) นั้น กำหนดเป้าหมายในการดำเนินการเพื่อการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนมีการประยุกต์เพื่อให้เหมาะสมกับการดำเนินงานในสาขาต่างๆ มากขึ้น โดยสามารถจำแนก แนวทางการประยุกต์แนวความคิดดังกล่าวเป็น 2 แนวทางสำคัญ (Barton, 2000 และ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545) คือ

1. แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยยึดถือการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศเป็นสำคัญ (Ecocentric or Biocentric Philosophy) ให้ความสำคัญกับการพิทักษ์รักษาคุณภาพของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างเคร่งครัดจัดเป็นกลุ่มนักนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecologist) โดยอาศัยหลักการที่ว่ามนุษย์กับสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกมีชีวิตอยู่ร่วมกันในรูปของประชาคมธรรมชาติ และระบบนิเวศจะมีส่วนประกอบที่อยู่ร่วมกันในลักษณะที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้น หากส่วนใดส่วนหนึ่งถูกทำลายไป ทั้งระบบก็จะถูกทำลายไปด้วย และแต่ละส่วนประกอบของธรรมชาติจึงไม่มีสิทธิใดๆ ที่จะไปทำลายคุณภาพดังกล่าว และในขณะเดียวกัน มนุษย์ควรที่จะปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความเคารพ

2. แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยยึดถือการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์เป็นสำคัญ (Anthropocentric Philosophy) เป็นแนวความคิดที่ยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกสิ่ง ในการดำเนินการใดๆ มีขึ้นเพื่อตอบสนอง หรือรองรับความต้องการของมนุษย์ทั้งสิ้น โดยในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นการดำเนินการเพื่อประโยชน์สุขของมนุษย์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ผู้ที่ยึดถือแนวทางนี้ จัดเป็นนักนิเวศวิทยาแนวตื้น (Shallow Ecologist) โดยมีความเชื่อมั่นว่าการพัฒนาควรอยู่บนพื้นฐานสำคัญ 3 ประการ คือ การอนุรักษ์ (Conservation) การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ (Resource Use Efficiency) และมีการจัดการที่ดี (Good Management)

อย่างไรก็ตาม ความหมายพื้นฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) สามารถจำแนกได้เป็นหลายแนวทาง ทั้งนี้ Meadows et al., (1972) กล่าวอ้าง Limit to Growth โดยสรุปว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนคือแนวทาง

การพัฒนาที่มีความเป็นไปได้ในการดำเนินการเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางนิเวศ และทางเศรษฐศาสตร์ ในขณะที่ Caring for the Earth ได้ให้ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ไว้ว่า “Sustainable development is the improving of human life while living within the carrying capacity of supporting ecosystem” (Mitchell, 1996) การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้ดีที่สุดภายใต้ข้อจำกัด และสมรรถนะของระบบนิเวศที่สามารถเกื้อหนุนได้” ส่วน Our Common Future หรือ Brundtland Commission ให้นิยามไว้ว่า “Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs (Blowers, 1993) การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่กระทบกระเทือนความสามารถของคนรุ่นต่อไปในการที่จะสนองตอบความต้องการของตนเอง

IUCN et al. (1991) สรุปว่า “Sustainable development is development of natural resources to meet present human needs in a way that does not harm biological communities, and considers the needs of future generations as well” การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในยุคปัจจุบัน ในแนวทางที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อสังคมของสิ่งมีชีวิต โดยต้องคำนึงถึงความต้องการของคนในรุ่นต่อไปในอนาคตด้วย ส่วน UNEP กำหนดความหมายไว้ว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ไม่ทำให้สภาพทางนิเวศวิทยา เศรษฐศาสตร์ และสังคม ต้องถูกทำลายหรือทำให้เสื่อมคุณภาพ (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545)

เมื่อพิจารณาในภาพรวมของการกำหนดความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน พบว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนให้ความสำคัญกับความสมดุลขององค์ประกอบ 3 ส่วน (ภาพที่ 2) คือ ความต้องการทางสังคม (Social Needs) ความต้องการทางเศรษฐศาสตร์ (Economic Needs) และสมรรถนะของสิ่งแวดล้อม (Environmental Capacity) ทั้งนี้ ความสำเร็จของการพัฒนาอย่างยั่งยืนจะอยู่

บนพื้นฐานของสมดุล และการพึ่งพาศักดิ์ซึ่งกัน และกันระหว่างองค์ประกอบ
ดังกล่าว

เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน

จากที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นหลักการที่มี
วิวัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง และสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการบริหารจัดการ
เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสังคมมนุษย์ได้อย่างเหมาะสม โดย
หลักการของการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องได้รับการประยุกต์ให้ประสานสอดคล้อง
และเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ ภารกิจและการดำเนินงานของหน่วยงานในระดับ
ต่างๆ กัน ทั้งนี้ Trzyna et al (1995) กล่าวว่า เป้าหมายหลักของการพัฒนา
อย่างยั่งยืนคือการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ และสังคมมนุษย์ ซึ่งสมาชิกใน
สังคมนั้นต้องสามารถได้รับการสนองต่อความต้องการใช้ประโยชน์
ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งต้องดำรงชีวิตอยู่อย่างผาสุกภายในระบบนิเวศที่มี
คุณภาพดี และสามารถเก็บรักษาสภาพดังกล่าวไว้ให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้อย่าง
ต่อเนื่อง ในขณะที่ Smith (1993) กำหนดเป้าหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนว่า
ต้องประกอบด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนา
ทางด้านวัตถุ การพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ความเสมอภาคในสังคม และการมี
ส่วนร่วมของสาธารณชน ส่วน Engels and Engels (1990) เสนอให้มีการบูรณาการ
ระหว่างการอนุรักษ์ และการพัฒนา เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของ
มนุษย์ และสังคมมนุษย์ให้มากที่สุด โดยมีการกระจาย ความเสมอภาคไปสู่
สาธารณชน และสนับสนุนให้มีการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศธรรมชาติ

ภาพที่ 2 องค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน
ที่มา: ดัดแปลงจาก Baton (2000)

สำหรับเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับประเทศ Murcott (1997) ได้กล่าวโดยสรุปเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับประเทศไว้ 6 ประการ ดังนี้ 1) เพื่อให้มีการบูรณาการแนวความคิดการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กันไปในกระบวนการตัดสินใจในทุกระดับ 2) สนับสนุนแนวความคิดการพิจารณาต้นทุนทางสิ่งแวดล้อม และต้นทุนทางสังคมในการดำเนินโครงการพัฒนา 3) มุ่งหวังอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบเสมอภาค โดยต้องมีการกระจายโอกาสของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเท่าเทียมกัน 4) สนับสนุนการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ โดยให้ความสำคัญกับแนวความคิดสหวิทยาการ (Interdisciplinary) เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ในสาขาวิชาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และการถ่ายทอดความรู้เพื่อพัฒนาสาธารณชนให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องลึกซึ้งในหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน 5) เพิ่มประสิทธิภาพ และปรับปรุงรูปแบบของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เพื่อให้ตอบสนองความต้องการ

ของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่องและยาวนานและ 6) รักษาระดับจำนวนประชากรโลกให้คงที่ เพื่อการให้บริการด้านการศึกษา สาธารณสุข และบริการอื่นๆ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ ผลจากการประชุม UNCED ที่ประชุมได้กำหนดเป้าหมายการดำเนินการเพื่อให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ และความร่วมมือระดับโลกอย่างเท่าเทียมกันระหว่างหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และประชาชนทั่วไป ภายใต้ข้อตกลงพื้นฐานในการพัฒนา และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในลักษณะระบบสิ่งแวดล้อมของโลก ซึ่งในหลายประเทศได้พยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบการพัฒนาประเทศตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนแล้ว

หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน

การพัฒนาอย่างยั่งยืนให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับสิ่งมีชีวิตทุกชนิดบนโลก โดยพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติจนเกินกำลังการผลิตของทรัพยากรธรรมชาตินั้นๆ ดังนั้น หลักการสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืนจึงต้องหลีกเลี่ยงกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติ พัฒนารูปการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งอาจมีความจำเป็นต้องปรับโครงสร้างองค์กรการบริหาร หรือปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชนได้ประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนให้เหมาะสมกับภารกิจหลักของตนเอง โดยยึดถือหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน 27 ข้อที่นำเสนอในการประชุม UNCED ในปี ค.ศ.1992 เป็นสำคัญ โดยจำแนกได้ ดังนี้

1. หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวทาง The Stockholm Declaration (1972) และ Rio Declaration (1992) หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นต้นแบบของการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ให้ความสำคัญกับคุณภาพสิ่งแวดล้อม คือ หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวทาง The Stockholm Declaration และ Rio Declaration ทั้งนี้ สุนีย์ มัลลิกะมาส (2545) กล่าวถึงกรอบแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่จำแนกเป็น 14 องค์ประกอบ คือ

1.1 ความร่วมมือระหว่างประเทศทางสิ่งแวดล้อมสามารถจำแนกความร่วมมือระหว่างประเทศเป็นความร่วมมือระดับทวิภาคี (Bilateral) และระดับพหุภาคี (Multilateral) ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ความร่วมมือระดับทวิภาคีนั้นเป็นความร่วมมือที่เกิดขึ้นระหว่างประเทศสองประเทศที่มีอาณาเขตติดต่อกัน และมีโอกาสได้รับผลกระทบสิ่งแวดล้อมทั้งทางด้านบวก และด้านลบจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศเพื่อนบ้าน ส่วนความร่วมมือระดับพหุภาคีเป็นความร่วมมือที่เกิดขึ้นระหว่างประเทศมากกว่าสองประเทศขึ้นไป โดยอาจเป็นไปในลักษณะความร่วมมือระดับภูมิภาค (Regional) หรือความร่วมมือระดับโลก (Global) ทั้งนี้ความร่วมมือระหว่างประเทศด้านสิ่งแวดล้อมนี้เป็นไปในลักษณะการทำข้อตกลง อนุสัญญา สนธิสัญญาระหว่างประเทศ เป็นต้น

1.2 การให้คำแนะนำในเรื่องสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เป็นไปในลักษณะการให้ความช่วยเหลือระหว่างรัฐ กับรัฐในด้านเทคโนโลยี ประสิทธิภาพ วิธีการป้องกัน แก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยอาจเป็นไปในลักษณะการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างประเทศในการติดตามตรวจสอบ และการประเมินสถานการณ์ของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้การให้คำแนะนำในเรื่องทางสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องอาจดำเนินการโดยองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-governmental Organization) ทั้งในระดับประเทศ และระดับนานาชาติ

1.3 หลักการป้องกันล่วงหน้า เป็นหลักการที่กำหนดขึ้นเพื่อเป็นการป้องกัน หรือลดระดับความรุนแรงของผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากกิจกรรมพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact Assessment-EIA) ซึ่งกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมได้รับความสำคัญมากยิ่งขึ้นโดยตลอด

1.4 สิทธิของรัฐในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ถึงแม้ว่าแต่ละรัฐจะมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในขอบเขตรัฐของตนเอง แต่การใช้ประโยชน์นั้นต้องคำนึงถึงความเสียหายต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่อาจจะเกิดขึ้นทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกขอบเขตของรัฐนั้น ซึ่งในปัจจุบัน หลักการดังกล่าวนี้ได้เป็นที่ยอมรับจากนานาชาติทั่วโลก

1.5 ความเสมอภาคในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติบางชนิดอาจเป็นการใช้ประโยชน์ร่วมกันหลายประเทศ ดังนั้นการใช้ประโยชน์จึงต้องอยู่ภายใต้หลักการที่ว่าแต่ละรัฐย่อมมีสิทธิใช้ประโยชน์ร่วมกันได้มากที่สุด เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติ น้อยที่สุด

1.6 การแจ้งเหตุฉุกเฉินที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ในกรณีที่เกิดความเสียหายกับคุณภาพสิ่งแวดล้อมในรัฐหนึ่ง และอาจส่งผลกระทบทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมในรัฐอื่นเกิดความเสียหายไปด้วย รัฐที่ได้รับความเสียหายจะแจ้งให้รัฐอื่นรับทราบในเหตุฉุกเฉินดังกล่าว เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสียหายในวงกว้าง

1.7 หลักการผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย แนวความคิดผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย (Polluter Pay Principle: PPP) เป็นหลักการที่ประยุกต์จากแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์เพื่อให้ผู้ที่เป็ต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมต้องรับผิดชอบเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายต่างๆ เพื่อการปรับปรุงแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมถึงค่าเสียหายที่เกิดขึ้นจากปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นด้วย

1.8 สิทธิในสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิทธิที่จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี โดยเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่เชื่อมโยงกับสิทธิมนุษยชน โดยประชาชนทุกคนมีสิทธิพึงพอใจในสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนา

1.9 ความยุติธรรมในสิ่งแวดล้อมสำหรับชนยุคอนาคต หลักการสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือการยอมรับในสิทธิการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชนในยุคปัจจุบัน แต่สิทธิดังกล่าวต้องให้ความสำคัญกับสิทธิการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชนในยุคอนาคต โดยการใช้ประโยชน์นั้นจะต้องมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ให้ชนยุคอนาคตได้ใช้ประโยชน์อย่างเท่าเทียมกันกับการใช้ประโยชน์โดยชนรุ่นปัจจุบัน

1.10 การขจัดปัญหาความยากจนประเทศต่างๆ ทั้งที่เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว และประเทศกำลังพัฒนาได้ทำความตกลงร่วมกันตามกรอบการปฏิบัติการเพื่อบรรเทาปัญหาความยุ่งยากด้วยการเรียกร้องให้ลด

ช่องว่างในการพัฒนาเศรษฐกิจในลักษณะความร่วมมือเพื่อส่งเสริมระหว่างภาคีที่จะดำเนินการให้เป็นประโยชน์ร่วมกัน ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อขจัดปัญหาความยากจนของชนในชาติเป็นสำคัญ

1.11 พันธกรณีร่วม และพันธกรณีที่แตกต่างกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอาจเป็นไปได้ในลักษณะการดำเนินการร่วมกันระหว่างประเทศต่างๆ หรืออาจเป็นไปได้ในลักษณะกิจกรรมที่ดำเนินการโดยรัฐเป็นการเฉพาะ ซึ่งในส่วนของพันธกรณีร่วมระหว่างประเทศต่างๆ นั้นเนื่องจากแต่ละประเทศมีศักยภาพและข้อจำกัดที่แตกต่างกันทางด้านงบประมาณ และเทคโนโลยี ดังนั้น การกำหนดขอบเขตความรับผิดชอบในพันธกรณีร่วมกันจึงมีความแตกต่างกันไป โดยประเทศที่มีศักยภาพสูงกว่าจะรับผิดชอบพันธกรณียิ่งกว่าประเทศที่มีข้อจำกัด

1.12 การมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาชนเป็นกลุ่มบุคคลกลุ่มแรกที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของคุณภาพสิ่งแวดล้อม ดังนั้นความสำเร็จของการพัฒนาอย่างยั่งยืนส่วนหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับการยอมรับของประชาชน ซึ่งการให้สิทธิแก่ประชาชนในรูปของการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจเริ่มต้นจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ รวมทั้งมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจการดำเนินการต่างๆ ของรัฐ

1.13 การไม่เลือกปฏิบัติทางสิ่งแวดล้อม ในสังคมแต่ละสังคมนิยมประกอบขึ้นด้วยบุคคลที่มีสถานะทางเศรษฐกิจ และสังคมที่ต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความแตกต่างทางเพศ วัย ระดับการศึกษา ฯลฯ ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเสมอภาคในสิทธิทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชน จึงกำหนดให้ไม่มีการเลือกปฏิบัติทางสิ่งแวดล้อม

1.14 การระงับข้อพิพาทอย่างสันติ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนหนึ่งเกิดจากการใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนา ซึ่งในหลายกรณีอาจก่อให้เกิดข้อพิพาทระหว่างคู่กรณีต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างผู้ได้รับประโยชน์และผู้เสียประโยชน์ ดังนั้นในการระงับข้อพิพาททางสิ่งแวดล้อม จึงกำหนดให้ดำเนินการอย่างสันติวิธี

2. หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวทาง Caring for the Earth IUCN et al. (1980) ได้สรุปหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับชีวิตมนุษย์ และสังคม โดยต้องพยายามพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์อย่างทั่วถึง และต่อเนื่อง ในขณะที่เดียวกันต้องพยายามรักษาความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติของโลกในทุกวิถีทางเพื่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ให้นำหลักการอนุรักษ์มาปฏิบัติอย่างจริงจัง ไม่มีการใช้ประโยชน์จนเกินสมรรถนะของสิ่งแวดล้อมที่จะรักษาความสมดุลในตัวเอง รวมทั้งต้องมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ แนวความคิด และแนวทางปฏิบัติของสาธารณชนเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการดำเนินการพัฒนาอย่างยั่งยืนในทุกระดับ

3. หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวทาง Our Common Future โดยสุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2545) ได้กล่าวถึงรายงาน Our Common Future ที่ได้ระบุหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนในรูปของกลยุทธ์ที่จำเป็นต้องดำเนินการ ซึ่งประกอบด้วย

3.1 ให้ประเทศกำลังพัฒนาได้มีการฟื้นฟูประเทศเพื่อหยุดยั้งความยากจน และเพื่อลดความกดดันทางด้านสิ่งแวดล้อม

3.2 เปลี่ยนนิยามของคำว่า “การเจริญเติบโต” โดยให้รวมถึงความคิดในเรื่องความเสมอภาค และไม่คำนึงถึงคุณค่าของวัตถุนิยม

3.3 ให้ดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายความเป็นของมนุษย์ในเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัยพลังงานและอื่นๆ และเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายนี้ จึงมีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการบริโภค

3.4 ในเรื่องของการเพิ่มจำนวนประชากร ให้ใช้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นแรงกดดันในการคุมกำเนิดและวางแผนครอบครัว

3.5 ให้มีการอนุรักษ์ และปรับปรุงทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง

3.6 ให้มีการพัฒนาเทคโนโลยีว่าด้วยการจัดการความเสี่ยงต่อสิ่งแวดล้อม และให้มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา

3.7 ให้มีการผสมผสานระหว่างเศรษฐกิจ และปัจจัยทางนิเวศในการตัดสินใจดำเนินการใด ๆ ของรัฐ

4. หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวทาง Sustainability Indicators Symposium โดย Murcott (1997) กำหนดหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยคำนึงถึงความต่อเนื่องของทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต้องรักษาสถานภาพ และคุณภาพให้ดีตลอดไป ควบคู่กับการพัฒนาอย่างยั่งยืนออกเป็น 2 ส่วน โดยให้ความสำคัญกับหลักการพัฒนาระบบนิเวศที่ยั่งยืน และหลักการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมที่ยั่งยืน ทั้งนี้หลักการพัฒนาแบบนิเวศที่ยั่งยืนให้ความสำคัญ ในการรักษาคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต โดยต้องพยายามป้องกันไม่ให้เกิดการปนเปื้อนของมลสารในอากาศ น้ำและดิน รวมทั้งลดการสูญเสียในทุกรูปแบบ ในขณะที่เดียวกันต้องพยายาม ป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นได้กับทรัพยากรทางชีวภาพและสนับสนุน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะผสมผสาน และปรับปรุงแก้ไขระบบ นิเวศที่เกิดความเสียหายให้ฟื้นสภาพดีขึ้น นอกจากนี้ยังต้องพยายามปรับปรุง แผนการดำเนินการต่างๆ เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นกับระบบ นิเวศของโลก ส่วนการพัฒนาแบบเศรษฐกิจ และสังคมที่ยั่งยืน คำนึงถึงรูปแบบ และความรุนแรงของการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ต้องไม่เกินขีดความสามารถของระบบสิ่งแวดล้อมที่จะฟื้นสภาพตนเอง โดยต้องแสวงหาแนวทางใน การประหยัดวัสดุและพลังงาน ในกระบวนการผลิตเพื่อให้เกิดความคุ้มค่ามากที่สุด นอกจากนี้ยังต้องให้ความสำคัญกับความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเพื่อพัฒนาไปสู่ความเป็นสังคมที่ยั่งยืนโดยต้องพัฒนาศักยภาพ ของชุมชนในทุกระดับให้สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองให้มากที่สุด และมีการ เปิดโอกาสให้สาธารณชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจมากขึ้น

นอกจากนี้ Haughton and Hunter (1994) และ Michell et al. (1995) กล่าวว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องอยู่บนพื้นฐานของหลักการต่อไปนี้ คือ

1. หลักการความเสมอภาคระหว่างสมัย (principle of futurity หรือ Intergenerational) เป็นหลักการที่กำหนดขึ้นโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาในปัจจุบันที่ต้องคำนึงถึงคุณภาพ และปริมาณสำรองของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการพัฒนาความรู้ และเทคโนโลยีอย่างต่อเนื่องและเหมาะสมเพื่อถ่ายทอด ไปยังชนรุ่นอนาคต เพื่อให้มีโอกาสในการพัฒนาที่ดีกว่าชนในยุคปัจจุบัน

2. หลักการความเสมอภาคร่วมสมัย (Principle of social equity หรือ Intragenerational equity) คำนึงถึงความเสมอภาคในโอกาสของชนในรุ่นปัจจุบันที่จะใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ ศาสนา เผ่าพันธุ์ สีผิว

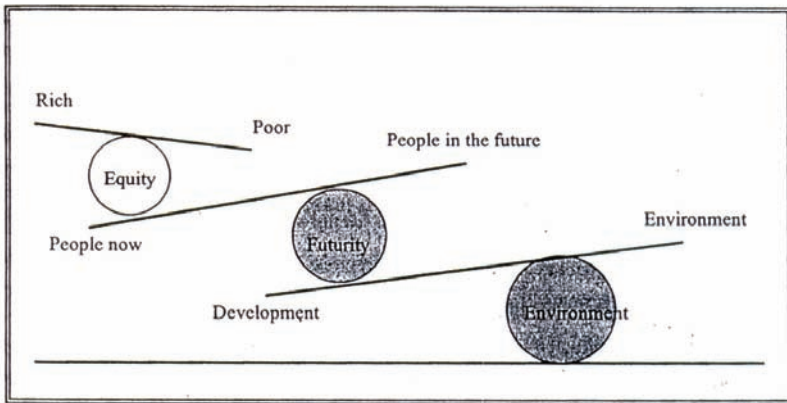
3. หลักการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Principle of environmental conservation and protection หรือ Transfrontier responsibility) กำหนดไว้ว่ากิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ในยุคปัจจุบันต้องไม่เป็นการทำลายความสมดุลและความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศตามธรรมชาติ ทั้งนี้ต้องมีการควบคุมอัตราการเกิดมลพิษสิ่งแวดล้อมในทุกรูปแบบให้อยู่ในรูปแบบและปริมาณที่ระบบนิเวศสามารถควบคุมและปรับตัวให้เข้าสู่จุดสมดุลได้ รวมทั้งต้องมีการควบคุมการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในขอบเขตที่ระบบนิเวศจะฟื้นสภาพเพื่อทดแทนการใช้ประโยชน์ได้

จากหลักการที่กล่าวในข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นกระบวนการดำเนินการเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนา และคุณภาพสิ่งแวดล้อม ระหว่างโอกาสของชนรุ่นปัจจุบัน กับชนรุ่นอนาคต และระหว่างโอกาสในการพัฒนาของชนทุกชั้นในสังคมโลกเฉพาะอย่างยิ่งคนยากไร้ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติมากยิ่งขึ้น นักวิชาการหลายท่านทั้งของไทยและนานาชาติได้เสนอแนะหลักการมีส่วนร่วมของสาธารณชน (Principle of Public Participation) โดยมุ่งหวังความสำเร็จของการดำเนินการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่อยู่บนพื้นฐานความร่วมมือ ร่วมใจของสาธารณชนในทุกระดับ

การพัฒนาอย่างยั่งยืนกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2537) ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2540) และ เสรี พงศ์พิศ (2547) ได้สรุปหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนในแนวทางที่สอดคล้องกัน โดยให้ความสำคัญกับความยุติธรรมในสังคม จะต้องให้เกิดความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นต่อๆ ไป (Intergenerational equity) โดยชนรุ่นปัจจุบันมีภาระหน้าที่ความรับผิดชอบต่อคนรุ่นต่อไปในการที่จะต้องมอบมรดกทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปริมาณ และคุณภาพที่ไม่ต่อยกว่ายุคปัจจุบัน และต้องให้เกิด

ความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นเดียวกัน (Intragenerational equity) โดยมุ่งไปที่ การแก้ไขปัญหาความยากจนและการสนองความต้องการของประชากรผู้ยากไร้ ด้วยโอกาส เพื่อลดความไม่เท่าเทียมกัน การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องคำนึงถึง ประโยชน์ของประชากรเป็นส่วนใหญ่ หรือมีประชาชนเป็นศูนย์กลาง โดยเป็นการ พัฒนาที่ใช้ครอบครัวและชุมชนเป็นฐานในการพัฒนา (family-based development and community based development) นอกจากนี้ การ พัฒนาอย่างยั่งยืนต้องส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน และส่งเสริมบทบาท ของภาคเอกชนในการพัฒนา ทั้งนี้ภาคเอกชนจะประกอบด้วย องค์กรพัฒนา เอกชน (Non-governmental Organisation-NGOs) องค์กรธุรกิจ (Business Organisations) และองค์กรประชาชน (People Organisation) โดยองค์กร ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรธุรกิจควรให้ความช่วยเหลือองค์กร ประชาชนเพื่อเสริมสร้างความพร้อมและเพิ่มศักยภาพในการมีส่วนร่วม การพัฒนาอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 3 การพัฒนาอย่างยั่งยืน ตามแนวคิดของ Mitchell (1996)
ที่มา: Mitchell (1996)

1. การพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมที่ยั่งยืน

เมื่อมีการประยุกต์หลักการทางนิเวศวิทยาเพื่อพิจารณาถึงระบบ เศรษฐกิจ และสังคมจะพบว่าระบบเศรษฐกิจ และสังคม ประกอบขึ้นด้วยสมาชิก

ในสังคม สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่อยู่ในสังคม สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น และโครงสร้าง และบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในสังคมนั้น และหากพิจารณาถึงการกำหนดความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนแล้วจะพบว่า ได้ให้ความสำคัญอย่างเท่าเทียมกันระหว่างการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งนี้การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นพื้นฐานในการพัฒนา ดังนั้น การพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมอย่างยั่งยืนจึงต้องให้ความสำคัญกับปริมาณสำรองและสมรรถภาพของทรัพยากรธรรมชาติในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งนี้การพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมอย่างยั่งยืน ต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาในองค์ประกอบ 4 ส่วน คือ คุณภาพสิ่งแวดล้อม การพัฒนาเศรษฐกิจ สุขภาพอนามัยและการพัฒนาสังคม (คณะทำงานวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2551: 239-252)

2. การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

Blowers (1993) กล่าวถึงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาของคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ได้กำหนดรูปแบบของการพัฒนาที่จะส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมต้องมีคุณสมบัติคือ 1) เป็นกิจกรรมที่ไม่ส่งผลเสียหายต่อปริมาณสำรองของทรัพยากรธรรมชาติ โดยส่งเสริมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอื่นทดแทนทรัพยากรธรรมชาติที่มีปริมาณน้อย 2) หลีกเลี่ยงกิจกรรมที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการฟื้นคืนสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ 3) เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความเสมอภาคในการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติ และ 4) หลีกเลี่ยงกิจกรรมที่มีแนวโน้ม หรือก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการเสียความสมดุลทางธรรมชาติของระบบนิเวศ

การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนนั้น ได้ปรากฏรายละเอียดอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนใน Agenda 21 ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยมุ่งหวังการอนุรักษ์ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้เป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้ได้รับการยอมรับว่าเป็นทรัพยากรพื้นฐานของชีวิตที่มีส่วนสำคัญในการดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ให้คงความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรสัตว์ป่า ทรัพยากรดิน รวมทั้ง

ยังเป็นกลไกสำคัญในการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ และระบบสิ่งแวดล้อม โดยรวม นอกจากนี้ชุมชนในประเทศกำลังพัฒนาส่วนหนึ่งยังอยู่อาศัย และใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการยังชีพในรูปแบบต่างๆ กัน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนอย่างยั่งยืน และเป็นพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

หลักการพื้นฐานของการบูรณาการการพัฒนาอย่างยั่งยืน กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้นต้องให้ความสำคัญกับการรักษาความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์และการฟื้นฟูสภาพของทรัพยากรป่าไม้ โดยพิจารณาบทบาทหน้าที่ของทรัพยากรป่าไม้ในการรองรับการใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมในระดับชุมชน ทั้งนี้ได้เสนอแนะให้มีการประเมินสถานภาพ และศักยภาพของทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละประเทศ เพื่อจะได้ทราบถึงขีดจำกัดของการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละประเทศ โดยให้ความสำคัญกับป่าไม้ธรรมชาติและพื้นที่ป่าปลูกในทุกพื้นที่ ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการประเมินศักยภาพดังกล่าวคือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนจะได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ทันสมัย และสามารถใช้เป็นประโยชน์ในการกำหนดนโยบาย และแผนการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

เมื่อได้มีการประเมินศักยภาพของทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละประเทศแล้ว ทุกหน่วยงานต้องให้การยอมรับบทบาทหน้าที่ของภาครัฐในการเป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์ และจัดการทรัพยากรป่าไม้ในความรับผิดชอบให้เป็นไปตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน กล่าวคือ ต้องสามารถตอบสนองความต้องการการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของคนในยุคปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งความต้องการดังกล่าวจะอยู่ในรูปของวนผลิตภัณฑ์ ได้แก่ เนื้อไม้ น้ำทำ อาหาร พืชอาหาร สัตว์ ยารักษาโรค เชื้อเพลิง ที่พักอาศัย เป็นต้น และประโยชน์ทางอ้อมอื่นๆ เช่น แหล่งจ้างงาน สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า แหล่งน้ำ เป็นต้น มาตรการที่จำเป็นอย่างยิ่งในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้แก่ มาตรการป้องกันรักษาป่าให้คงสภาพไว้ให้นานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้ความสำคัญกับการส่งเสริมความร่วมมือ ระหว่างหน่วยงานในระดับต่างๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานของรัฐ

ต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่น และสาธารณสุขได้มีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินการต่างๆ โดยในการกำหนดนโยบายและแผนการจัดการต้องให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ ควบคู่ไปกับการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ และการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2542) สรุปรายละเอียดของ Agenda 21 ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยใน Agenda 21 นั้น ได้เสนอให้มีการจัดทำแผนปฏิบัติการแห่งชาติเพื่อการพัฒนาป่าไม้ที่ยั่งยืน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการดำเนินงานในลักษณะ และระดับต่างๆ ตั้งแต่การใช้ภาพถ่ายดาวเทียม การใช้อุปกรณ์ทำไม้ และขนส่งไม้ที่ทันสมัย จนถึงนโยบายของรัฐบาลที่สนับสนุนการใช้ประโยชน์จากต้นไม้และผลผลิตของป่าไม้อื่นๆ ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งรัฐบาล และภาคธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มบุคคลสามารถดำเนินการให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อทรัพยากรป่าไม้ ดังนี้

1. เพิ่มพื้นที่ป่าไม้โดยสนับสนุนมาตรการการปลูกป่า ทั้งนี้วัตถุประสงค์หลักของมาตรการดังกล่าวนี้ เพื่อลดระดับความรุนแรงของสภาวะกีดตันที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ในอดีตจนทำให้พื้นที่ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ต้องลดน้อยถอยลงไป โดยเสนอแนะให้มีการอนุญาตปลูกพืชไร่ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจแทรกกระหว่างต้นไม้ใหญ่เพื่อเพิ่มคุณค่าการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าไม้ที่ได้รับการจัดการให้มากยิ่งขึ้น และลดความกีดตันอันเนื่องจากความขัดแย้งจากการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้

2. สนับสนุนการเพาะเลี้ยง และพัฒนาเทคโนโลยีการเพาะเลี้ยงพันธุ์ไม้เพื่อใช้เป็นแหล่งสำคัญในการเพิ่มผลผลิต และคุณค่าทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมให้มากยิ่งขึ้น

3. เพิ่มขีดความสามารถในการป้องกันภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้นกับทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งครอบคลุมถึงไฟป่า แมลงศัตรูป่าไม้ การลักลอบตัดไม้ และการทำเหมืองแร่ รวมทั้งการลดอันตรายของสารพิษที่มีผลต่อการดำรงอยู่ และคุณภาพของป่าไม้ ตลอดจนมลพิษทางอากาศที่อาจแพร่กระจายข้ามพรมแดนระหว่างประเทศ

4. จำกัด และยุติการทำไร่เลื่อนลอย โดยให้ความสำคัญกับการป้องกัน และแก้ไขความขัดแย้งทางสังคม ซึ่งการทำไร่เลื่อนลอยนี้เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อีกมากมาย

5. สนับสนุนมาตรการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนามาตรการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ในส่วนของอุตสาหกรรมแปรรูปไม้ และผลผลิตอื่นๆ จากไม้ และของป่าที่มีความปลอดภัยต่อระบบนิเวศ และสิ่งแวดล้อม มีประสิทธิภาพสูง เกิดการสูญเสียเปล่า และมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

6. ลดความสูญเสียจากการใช้ประโยชน์ไม้ในทุกวิถีทาง รวมทั้งพยายามส่งเสริมให้มีการนำพันธุ์ไม้ที่ถูกทะเลาะเลยการใช้ประโยชน์มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

7. ส่งเสริม และสนับสนุนธุรกิจขนาดเล็กที่ใช้ประโยชน์จากไม้ เพราะจะเป็นแนวทางหนึ่งที่สนับสนุนการประกอบการทางด้านป่าไม้ในระดับชุมชน เป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพสูงในการพัฒนาชนบท และการประกอบธุรกิจของท้องถิ่น

8. สนับสนุนให้มีการผลิตสินค้าที่แปรรูปจากทรัพยากรป่าไม้มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้มีการนำชิ้นส่วนและส่วนเหลือของทรัพยากรป่าไม้ที่เดิมไร้คุณค่าทางเศรษฐกิจให้กลับมามีประโยชน์ และมีคุณค่าทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดการจ้างงาน และกระจายรายได้สู่ชนบท

9. สนับสนุนการปลูกต้นไม้ในเขตเมือง เพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นในเขตชุมชนเมืองและสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แก่สมาชิกในชุมชนเมือง

10. ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ผลผลิตธรรมชาติจากป่าไม้ในลักษณะอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมุนไพร สีย้อมผ้า เส้นใย ยางไม้ หญ้าฟาง หวาย ไม้ไผ่ ผลไม้ เห็ด หน่อไม้ รวมทั้งประติษฐกรรมจากธรรมชาติในท้องถิ่นที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน

11. สนับสนุนกิจกรรมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้ในระดับต่ำ เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การจัดการสารพันธุกรรมเพื่อประโยชน์ทางเวชภัณฑ์ เป็นต้น

12. ลดความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นกับต้นไม้และพื้นที่ป่าไม้ โดยการสนับสนุนให้มีการจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ที่ยั่งยืน

ในส่วนของกลยุทธ์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น Inkapatanakul (1999) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติในประเทศไทย โดยได้เสนอแนะแนวทางการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้โดยรอบอุทยานแห่งชาติที่ถูกครอบครองโดยชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้ได้ดำเนินเป้าหมายมาตรการดำเนินการเพื่อป้องกันไม่ให้อุทยานแห่งชาติขยายพื้นที่ถือครองเข้าไปในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และสามารถจัดการสิ่งแวดล้อม คือ ต้องให้ชุมชนมีความมั่นคงในชีวิต โดยการยอมรับสิทธิในที่ดินทำกินของชุมชน ยอมรับสิทธิในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการยังชีพ และยอมรับศักยภาพของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนการจัดการอุทยานแห่งชาติ ผลจากการศึกษาพบว่า ประสิทธิภาพ และความสำเร็จในการดำเนินการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เป็นไปตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนขึ้นอยู่กับศักยภาพของชุมชนในการมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ การยอมรับของชุมชน (Local Acceptability) การปรับตัวของชุมชน (Local Adaptability) และการนำไปปฏิบัติ (Local Accessibility) เพื่อให้เป็นรูปธรรม

ในทางปฏิบัตินั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องมีการนำหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนมาประยุกต์ภายใต้กรอบของกฎหมาย และให้สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละประเทศ แต่ละท้องถิ่น ซึ่งย่อมมีความแตกต่างกันในรายละเอียด รวมทั้งไม่สามารถนำผลการประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากพื้นที่หนึ่งไปใช้กับพื้นที่อื่นได้ทันที เนื่องจากความแตกต่างในรายละเอียดของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้การพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างยั่งยืน Inkapatanakul (1999) จึงได้เสนอให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการอุทยานแห่งชาติได้ร่วมกันดำเนินการ ดังนี้

1. จำแนกที่ดินภายในขอบเขตของอุทยานแห่งชาติโดยรอบให้เป็นพื้นที่แนวกันชนภายในอุทยานแห่งชาติ (Inner Buffer Zone) ส่วนบริเวณรอบนอกแนวเขตอุทยานแห่งชาติ เสนอให้ขอกันพื้นที่เป็นแนวเขตกันชนภายนอกอุทยานแห่งชาติ (Outer Buffer Zone) ทำให้แนวกันชนทั้งสองเชื่อมต่อกันเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่โดยรอบอุทยานแห่งชาติ ส่วนที่ดินที่เหลือซึ่งชุมชนได้ครอบครองและเปลี่ยนสภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินไปเป็นลักษณะอื่นอย่างเป็นการถาวรแล้วนั้น เสนอให้จำแนกที่ดินออกเป็น 3 ส่วนประกอบด้วย ที่ดินจัดสรรให้ราษฎรใช้ทำกิน จะเป็นที่ดินที่จัดสรรเพื่อให้ราษฎรในรุ่นปัจจุบันได้ใช้ประโยชน์ ที่ดินเตรียมการจัดสรร จะจัดเป็นที่ดินสำรองไว้สำหรับราษฎรในรุ่นต่อไป และที่ดินสาธารณประโยชน์ ซึ่งกันออกไว้เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์อย่างสม่ำเสมอ โดยราษฎรทุกคนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ร่วมกันทั้งในพื้นที่เขตกันชนภายนอก และเขตกันชนภายในอุทยานแห่งชาติ และที่ดินสาธารณประโยชน์ภายใต้กฎหมายที่ ถูกกำหนดขึ้นโดยชุมชนนั้นๆ โดยมีการกำหนดคุณสมบัติของราษฎรที่มีสิทธิในการครอบครองที่ดินจัดสรร และที่ดินเตรียมการจัดสรรไว้อย่างรัดกุม และระหว่างที่ยังไม่มีผู้ใดได้รับสิทธิในที่ดินเตรียมการจัดสรร ที่ดินดังกล่าวสามารถถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนได้

2. เพื่อให้ชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่อุทยานแห่งชาติได้รับการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมอย่างต่อเนื่อง จึงกำหนดแนวทางเพื่อสนับสนุนโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถสร้างรายได้จากพื้นที่อุทยานแห่งชาติในรูปแบบต่างๆ เช่น การรับจ้างเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ของอุทยานแห่งชาติ การสร้างงานเพื่อรองรับการขยายตัวด้านการท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ การเก็บหาผลิตภัณฑ์จากป่าที่สามารถใช้เป็นอาหารและสร้างรายได้โดยไม่ทำลายความสมดุลของธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดต้องประสานความร่วมมือระหว่างกันเพื่อส่งเสริมสนับสนุนการผลิต การขนส่ง และการค้าขายผลผลิตการเกษตรที่ได้รับจากการจัดสรร และกำหนดมาตรการการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร

3. เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องต้องดำเนินการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการประปา ระบบไฟฟ้า การศึกษา ระบบการสื่อสาร

และการคมนาคม ซึ่งการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกดังกล่าวนี้ นอกจากชุมชน จะได้รับประโยชน์แล้ว ยังสามารถใช้เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

4. ในการดำเนินงาน เพื่อให้การพัฒนาสิ่งแวดล้อมป่าไม้เป็นไปอย่างยั่งยืนมีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องได้รับการสนับสนุนด้านการเงินงบประมาณ ความรู้ และเทคโนโลยีที่ทันสมัย ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้การส่งเสริมสนับสนุนในส่วนของ การจัดตั้งกองทุน และสหกรณ์เพื่อบริหารจัดการด้านการเงิน และงบประมาณสำหรับการประกอบธุรกิจของชุมชน รวมทั้งส่งเสริมสนับสนุน ปัจจัยด้านการเกษตร การอบรมเพิ่มพูนความรู้ที่จำเป็นสำหรับการท่องเที่ยว และการประกอบธุรกิจขนาดย่อม

5. เพื่อให้การดำเนินงานดังกล่าวทั้งหมดเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และมีความรอบคอบรัดกุมมากยิ่งขึ้น ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดควรได้ร่วมกัน ดำเนินงานในลักษณะคณะกรรมการประจำชุมชน ซึ่งเป็นไปในลักษณะไตรภาคี โดยประกอบด้วยผู้แทนชุมชน ผู้แทนส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง และผู้แทนองค์กร พัฒนาเอกชน โดยคณะกรรมการไตรภาคีต้องร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนา ป่าไม้อย่างยั่งยืน

สรุป

อนึ่ง ในการประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนเพื่อการพัฒนาคุณภาพ สิ่งแวดล้อมสู่การจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จำเป็นอย่างยิ่งต้องได้รับความร่วมมือในการปฏิบัติอย่างจริงจังจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน โดยแต่ละภาค ส่วนต้องคำนึงถึงสิทธิ (Right) หน้าที่ (Role) และต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน (Responsibility) โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการรักษาไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต โดยต้องประสานความร่วมมือในการดำเนินงานร่วมกัน

บทที่ 5

การดำรงไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อม อย่างยั่งยืน

แนวโน้มของการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมนับวันจะเพิ่มมากขึ้น ทรัพยากรที่มีอยู่ในโลกย่อมไม่สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้ตลอดไป ยิ่งมีความเจริญมากขึ้นเท่าไร การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ก็ยิ่งมากขึ้นเท่านั้น และอัตราการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละส่วนของโลกก็แตกต่างกันไป ในการนำทรัพยากรธรรมชาติไปใช้นั้นไม่ควรก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงเหมือนในปัจจุบัน เช่น การทำลายป่าไม้ การสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า การขุดเอาแร่ธาตุมาใช้ ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ทำให้อาหาร ที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในบริเวณนั้นถูกทำลายไป ระบบนิเวศน์ถูกเปลี่ยนแปลงทำให้พืช สัตว์ที่เคยมีอยู่ตายไป และในที่สุดอาจสูญพันธุ์ได้ แม้ว่าจะมีการนำวิทยาการต่างๆ มาใช้ในการพัฒนาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมก็ยังคงมีอยู่ ดังนั้น ถ้าหากมนุษย์ต้องการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม จะต้องคำนึงถึงกฎเกณฑ์ของการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงควรให้มีลักษณะของการเปลี่ยนแปลง

ที่คล้ายตามธรรมชาติ 2) คำนี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างพืช สัตว์และสิ่งแวดล้อม เมื่อสิ่งหนึ่งเปลี่ยนไปสิ่งอื่นๆ ก็เปลี่ยนไปหรือได้รับผลกระทบด้วยเสมอ 3) สิ่งมีชีวิตมักจะมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดที่ดียิ่งขึ้น และมีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงตาม 4) มนุษย์เป็นผู้มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งทางตรงและทางอ้อม และ 5) ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมรุนแรงเกินไปย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิต โดยอาจจะตายหรือสูญพันธุ์ได้

หากปล่อยให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมตามใจตนเองโดยมิได้ควบคุมหรือป้องกันอย่างเหมาะสม อาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์เองอย่างรุนแรง กระทั่งวันหนึ่งอาจเกิดวิกฤตการณ์ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมา เพื่อเป็นการป้องกันปัญหานี้ และปรารถนาให้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้ในระยะเวลา มีความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม คณะนักวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์ วิทยาเขตน่าน (2551) ได้เสนอว่าการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน สามารถดำเนินการโดยการบริหารจัดการแบบผสมผสานสู่ความยั่งยืนและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมหรือชุมชน กอปรกับได้ตั้งคำขวัญเพื่อรณรงค์สร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมไว้อย่างน่าสนใจว่า **“อนุรักษ์ลดมลภาวะ จัดการอย่างมีส่วนร่วมให้อยู่ยั่งยืน”** นอกจากนี้ เกษม จันทรแก้ว (2544) ได้นำเสนอหลักการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมหรือการคงศักยภาพของสิ่งแวดล้อม 3 ประการมาใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม คือ 1) หลักการสงวน (Reservation) ใช้กับทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างที่กำลังจะหมดไป ได้แก่ สัตว์ป่าหลายชนิดที่กำลังจะสูญพันธุ์ จำเป็นต้องสงวนไว้ก่อน เช่น กระชู่ ไคไพร ละมั่ง และเนื้อทราย เป็นต้น ทรัพยากรบางอย่างเมื่อสงวนไว้แล้ว สามารถพัฒนาให้มีปริมาณเพิ่มขึ้นจนเพียงพอที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก 2) หลักการอนุรักษ์ (Conservation) เป็นแนวทางในการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ด้วยวิธีการที่ฉลาด เหมาะสม ลดการสูญเสียให้น้อยที่สุด และทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างที่สามารถนำกลับมาใช้ได้ก็พยายามนำกลับมาใช้ให้คุ้มค่ารวมถึงการป้องกันมลพิษไม่ให้เกิดขึ้นด้วย และ 3) หลักการพัฒนา (Development) เป็นการดำเนินการต่อจากสองหลักการแรกช่วยให้มี

การปรับปรุง แก้ไขสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นจนเหมาะสมกับการดำรงชีวิตของมนุษย์มากที่สุดหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตก็ได้ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมเท่านั้นที่จะช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิต

การจัดการสิ่งแวดล้อม: ทางเลือกสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

รูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมมีหลายวิธีไม่ว่าจะเป็นการจัดการด้านกฎหมาย มาตรการทางเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นับว่าเป็นแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ความพยายามนำมาใช้กันอย่างกว้างขวางทั้งของประเทศไทยเองและนานาชาติ แต่เท่าที่ผ่านการใช้เพียงแนวทางทั้งสามข้างต้นก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จปัญหากับยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น ดังนั้นการใช้มาตรการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา เช่น การส่งเสริมระบบการศึกษา การสร้างจิตสำนึก การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมและอื่นๆ นับว่าเป็นมาตรการที่จำเป็นต้องนำมาใช้ ทั้งนี้เพราะ มนัส สุวรรณ (2549: 42) ได้กล่าวไว้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมให้ประสบผลสำเร็จ ประเด็นสำคัญที่สุดอยู่ที่การจัดการมนุษย์ ทั้งเรื่องของจิตสำนึก ความตระหนัก ความรู้ที่รับผิดชอบ และห่วงแทนต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดย กนก จันทรทอง (2541) ได้กล่าวเสริมว่า นอกจากการจัดการมนุษย์ตามที่กล่าวมาในข้างต้นแล้ว สิ่งที่เป็นอีกอย่างคือ จำเป็นจะต้องทำให้มนุษย์มีทักษะปฏิบัติและการตอบสนองต่อกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมด้วย มาตรการที่กล่าวมาทั้งหมดล้วนประกอบและโยงใยซึ่งกันและเพื่อส่งผลทางการปฏิบัติและเพื่อการคงศักยภาพอยู่ของสิ่งแวดล้อมหรือความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมนั่นเอง อำนาจ เจริญศิลป์ (2543: 2-3) ได้กล่าวถึง การจัดการ (Management) ว่าเป็นการดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งคำว่า “การดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพนั้น” รวมถึงการจัดหา การเก็บรักษา ซ่อมแซม การใช้อย่างประหยัด อีกทั้งการสงวนเพื่อให้สิ่งๆ ดำเนินการนั้นสามารถให้ผลยั่งยืน (Sustained Yields) ต่อมวลมนุษย์และธรรมชาติ ส่วนการจัดการสิ่งแวดล้อม เกษม จันทรแก้ว (2545: 77) ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง กระบวนการสร้างศักยภาพการคงสภาพความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมและการควบคุมกิจกรรมการจัดการ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ตลอดไป อำนาจ

เจริญศิลป์ (2543: 2-3) ได้กล่าวเสริมว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นต้องเป็นกระบวนการที่มีประสิทธิภาพ โดยทำให้เกิดการขาดแคลนและไม่ก่อให้เกิดปัญหาใดๆ หรือมีให้ปัญหาน้อยที่สุด นอกจากนี้เกษม จันทรแก้ว (2545: 85-91) กล่าวว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมต้องดำเนินการในรูปแบบสหวิทยาการเพื่อสร้างองค์ความรู้โดยใช้วิธีการผสมผสานแบบยั่งยืน ดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประยุกต์ทฤษฎีทางสิ่งแวดล้อม 5 ประการเพื่อการจัดการ คือ 1) ทฤษฎีทางนิเวศพัฒนา ที่ว่าด้วยศาสตร์การผสมผสานระหว่างนิเวศวิทยาและการพัฒนาเข้าด้วยกัน 2) ทฤษฎีทางการอนุรักษ์วิทยา ที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมสิ่งแวดล้อมให้สามารถเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์โดยการนำมาใช้ในลักษณะต่างๆ ซึ่งประกอบด้วยวิธีการ 8 วิธี คือ การใช้แบบยั่งยืน การเก็บกัก การรักษา/ซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวนและการแบ่งเขต 3) หลักการวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ที่ว่าด้วยการศึกษาปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ให้ความจริง ไม่ว่าจะศึกษาก็ครั้งก็ตาม ปรากฏการณ์นั้นจะให้ความจริงเช่นนั้นเหมือนเดิมหรือใกล้เคียงที่สุด 4) การควบคุมกิจกรรมมนุษย์ และ 5) การบริหารสิ่งแวดล้อม ว่าด้วยการศึกษาสภาพ การวิเคราะห์ปัญหา สร้างแผนงานและปัจจัยการบริหารได้แก่ บุคลากร งบประมาณ เครื่องมือและอุปกรณ์ กฎระเบียบ ข้อบังคับ สวัสดิการ เป็นต้น

ปรัชญาและแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม

การศึกษาปรัชญาเป็นสิ่งที่นำไปสู่การสร้างความเข้าใจตรงกันในการสร้างกรอบแนวคิด เช่นเดียวกับปรัชญาการจัดการสิ่งแวดล้อมจึงเป็นเนื้อความที่แสดงให้เห็นถึงแนวทางดำเนินการในการจัดการสิ่งแวดล้อม เกשמ จันทรแก้ว (2545: 95-97) และ วิชัย เทียนน้อย (2542: 17-20) ได้กล่าวในทำนองเดียวกันถึงปรัชญาและแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมในทำนองเดียวกัน สามารถสรุปได้เป็น 3 ขั้นตอน คือ

1. การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการสร้างศักยภาพสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีการอนุรักษ์และวิธีการบำบัดและกำจัดของเสียและมลพิษ เพื่อการเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์แบบยั่งยืนภายใต้หลักการนิเวศพัฒนา

2. การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการควบคุมกิจกรรมมนุษย์ทั้งในและนอกระบบการจัดการ โดยการออกระเบียบการให้การศึกษาและการสร้างเทคโนโลยี

3. การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการสร้างแผนงานที่ใช้ประกอบกับปัจจัยการบริหารด้วยการดำเนินการอย่างมีขั้นตอน จนได้ผลผลิตตามที่ต้องการ

จากที่กล่าวมาในข้างต้นสามารถขยายความปรัชญาและแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้ 6 ประการ ดังนี้ 1) ต้องการให้มีทรัพยากรธรรมชาติสำหรับมนุษย์ได้ใช้สอยและพึ่งพิงในการดำรงชีวิตทั้งโดยปัจจัย 4 ความสะอาดสบายและความปลอดภัยของชีวิต ซึ่งการจัดการที่ถูกต้องจะทำให้ได้ผลที่ยั่งยืนตลอดไป 2) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะต้องมีความปลอดภัยในการควบคุมของเสีย (Waste) มิให้เกิดขึ้นภายในระบบสิ่งแวดล้อม กำหนดแนวทางกำจัดไว้อย่างแน่นอน รวมไปถึงการนำของเสียนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนด้วย 3) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรยึดหลักการของอนุรักษ์วิทยามาเป็นพื้นฐาน ดังนั้นแนวทางดำเนินการจึงต้องมีการรักษา สงวน ปรับปรุง ซ่อมแซมและพัฒนา 4) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมุ่งหวังให้ทรัพยากรธรรมชาติที่ประกอบกันอยู่ในระบบมีศักยภาพในการให้ผลแบบยั่งยืนถาวรและเป็นไปด้วยความมั่นคง เพิ่มพูนทรัพยากรธรรมชาติ 5) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ต้องมีการจัดองค์ประกอบภายในระบบสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศน์ให้มีชนิด ปริมาณ และสัดส่วนของสิ่งแวดล้อมในระบบให้ได้มาตรฐานที่ทุกสิ่ง ทุกชีวิตในระบบสามารถอยู่ได้อย่างเป็นสุข และอยู่ในภาวะสมดุลตามธรรมชาติ เพื่อให้มีศักยภาพในการผลิตและป้องกันมลพิษที่จะเกิดขึ้นได้ และ 6) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมุ่งหวังจะให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์และสิ่งที่เกี่ยวข้องดีขึ้น คุณภาพชีวิตนั้นมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ ปัจจัยทางฐานการศึกษา เศรษฐกิจ สภาพสังคม เชื้อชาติ สภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ รวมทั้งความพึงพอใจของบุคคลด้วย

หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

ปรัชญาและแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมที่กล่าวในข้างต้นทำให้เกิดแนวคิดที่ว่า สิ่งแวดล้อมทุกชนิด ประเภท สามารถนำมาใช้ภายใต้การช่วยเหลือของธรรมชาติเองและเทคโนโลยีของมนุษย์ให้ฟื้นคืนสภาพได้เหมือนหรือใกล้เคียงเดิม เพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม เกษม จันทรแก้ว (2545: 95-97) จึงได้กำหนดหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมไว้ 3 ประการดังนี้

1. การกำหนดชนิดหรือประเภทและขอบเขตของสิ่งแวดล้อมเพื่อการใช้ประโยชน์ หลักการข้อนี้อาศัยพื้นฐานสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อม เพื่อการสร้างรูปแบบ การจัดการ

2. การกำหนดกิจกรรมเพื่อการคงสภาพและสร้างศักยภาพความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ กิจกรรมที่จะถูกกำหนดขึ้นมาต้องขึ้นอยู่กับสภาพสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ผู้วางแผนการจัดการต้องเลือกกิจกรรมที่เหมาะสมที่สุด เพื่อที่จะได้สิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนต่อไป

3. การควบคุมในการกำจัดและบำบัดของเสียและมลพิษจากกิจกรรมการใช้ทรัพยากร เป็นที่ทราบกันดีว่าในหลักการทางวิทยาศาสตร์ที่กล่าวว่า “ไม่มีเทคโนโลยีใดมีประสิทธิภาพร้อยเปอร์เซ็นต์” ซึ่งก็หมายถึงจะมีการปลดปล่อยของเสียหรือมลพิษออกมาเสมอ ดังนั้นในการกำจัดและบำบัดของเสียและมลพิษนอกจากจะอาศัยเทคโนโลยีแล้วยังจำเป็นต้องอาศัยวิธีการควบคุมแบบผสมผสาน ทั้งการสร้างกฎระเบียบ การใช้กระบวนการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาและการประชาสัมพันธ์ เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม

จากที่กล่าวมาในข้างต้น เป็นเพียงการชี้ให้เห็นแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อม แต่ในทางปฏิบัตินั้นด้วยเหตุที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้มักอยู่เป็นกลุ่มเป็นระบบหรือเป็นพวก ดังนั้น เกษม จันทรแก้ว (2545) จึงได้เสนอว่าหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงแตกต่างกันไปตามประเภทของสิ่งแวดล้อมทั้ง 3 ประเภท ซึ่งอาจจำแนกได้ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไม่หมดสิ้น (Non-Exhaustion Natural Resources) มีหลักการจัดการ ดังนี้ 1) ต้องควบคุมและป้องกันมิให้ทรัพยากร

ประเภทนี้แปดเปื้อน ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อมนุษย์ พืชและสัตว์ 2) ต้องควบคุม ป้องกันมิให้เกิดปัญหามลพิษจากกระบวนการอุตสาหกรรม ชุมชนและเกษตรกรรม 3) ณ ที่ใดมีมลสารที่เป็นพิษแปดเปื้อนต้องขจัดให้หมดสิ้น 4) ให้การศึกษาแก่ ประชาชนถึงวิธีควบคุมและป้องกัน และ 5) ควรอย่างยิ่งที่ต้องมีกฎหมายควบคุม การกระทำใดๆ ที่มีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมประเภทนี้ทุก รูปแบบ

2. ทรัพยากรธรรมชาติทดแทนได้ (Renewable Natural Resources) มีหลักการ ดังนี้ 1) ต้องจัดให้ระบบนิเวศหรือระบบสิ่งแวดล้อมมี ลักษณะสมดุล 2) ต้องใช้เฉพาะส่วนที่งอกเงย หรือเพิ่มพูนเท่านั้น 3) ต้องใช้ เทคโนโลยีที่เหมาะสม มีระเบียบกฎเกณฑ์และข้อบังคับที่ดี และ 4) ต้องใช้ตาม ความเหมาะสม ประหยัด บำรุง ซ่อมแซมและฟื้นคืนสภาพส่วนที่เสื่อมโทรม ให้ดีก่อนนำมาใช้

3. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (Exhaustion Natural Resources) มีหลักการ ดังนี้ 1) ต้องใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพ โดยป้องกัน มิให้เกิดการสูญเสียจากกระบวนการนำทรัพยากรมาใช้หรือมีผลทำให้เกิดการ แปรสภาพธรรมชาติ จนเป็นพิษภัยต่อสิ่งที่มีชีวิตทั้งมนุษย์ พืชและสัตว์ 2) ใช้ทรัพยากรประเภทนี้ตามความจำเป็นเท่านั้น ถ้าไม่มีความจำเป็นควรหลีกเลี่ยง หรือสามารถใช้วัสดุอื่นแทนได้ก็ควรนำมาใช้แทน 3) นำส่วนที่เสียมาใช้ประโยชน์ อย่างคุ้มค่าหรือมีกระบวนการผลิตใหม่ก็จะทำให้มีทรัพยากรเหล่านี้ใช้ได้นานขึ้น และ 4) ต้องควบคุมและป้องกันของเสียที่เกิดขึ้นให้มีน้อยหรือไม่มีเลย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในประเด็นการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างความ มั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม นับว่าเป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อนมาก จำเป็นต้อง อาศัยวิธีการหรือมาตรการที่หลากหลายผสมผสานกันทั้งการจัดการด้านกฎหมาย มาตรการทางเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การใช้มาตรการ ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา เช่น การส่งเสริมระบบการศึกษา การสร้างจิตสำนึก การ ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม เป็นต้น โดยเฉพาะการ จัดการมนุษย์ที่ถือว่าเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ทำลายสิ่งแวดล้อมในขณะเดียวกัน ทั้งนี้ ก็เพราะสิ่งแวดล้อมไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้จะอยู่กันอย่างเป็นระบบ มีเอกลักษณ์

เฉพาะตนเอง เมื่อสิ่งแวดล้อมใดมีปัญหาส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตด้วย การจัดการจึงต้องคำนึงถึงชนิด ปริมาณ สัดส่วน และการกระจายหรือสถานภาพของสิ่งแวดล้อมนั้นเสียก่อน

สำหรับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน นอกจากจะใช้หลักการและแนวคิดเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อม ผู้ที่จะดำเนินการใดๆ เพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้และประสบการณ์ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะกิจกรรมการพัฒนาของมนุษย์ที่มีส่วนเข้าไปก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบสิ่งแวดล้อม โดยที่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบสิ่งแวดล้อมนั้นได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในรูปแบบ ลักษณะและระดับที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างเหมาะสมในระบบสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพดี หลักการอนุรักษ์จึงสามารถประยุกต์ให้สอดคล้องกับการเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

หลักการอนุรักษ์: แนวทางพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Environmental Conservation) เป็นแนวทางหนึ่งที่หลายประเทศได้พยายามหยิบยกขึ้นมาเป็นนโยบายในการคงไว้ซึ่งความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเกษม จันทรแก้ว (2544) กล่าวว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด ไม่ให้เกิดพิษภัยต่อสังคมส่วนรวม ดำรงไว้ซึ่งสภาพเดิมของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งหาทางบำบัดและป้องกันมลพิษสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับที่กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2542) ได้กำหนดเพิ่มเติมว่า การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้องก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติให้มากที่สุดและมีระยะเวลาในการใช้งานยาวนานที่สุด นอกจากนี้ นิวัติ เรืองพานิช (2546) ได้กล่าวเสริมว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะมีความหมายกว้างครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและอนุรักษ์สภาพต่างที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ สภาพที่ดีของชุมชนแหล่งที่อยู่อาศัยของเมือง การควบคุมของเสียจากชุมชนและกระบวนการผลิต

ทางอุตสาหกรรมการก่อสร้างและการเกษตรกรรมให้อยู่ในสภาพที่ดี เกิดคุณภาพของสิ่งแวดล้อม (Environmental Quality) ซึ่งเป็นสภาพที่ปราศจากมลพิษ (Pollution) ในด้านต่างๆ ที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์และธรรมชาติ

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2542) และ วศิน อิงคพัฒนากุล (2548) ได้กล่าวถึง วัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบันจะออกมาในรูปของการป้องกันสิ่งแวดล้อม (Environment Protection) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ 6 ประการ ดังนี้ 1) คงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ 2) รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม 3) ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม 4) ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างประชากรและทรัพยากรเพื่อคุณภาพชีวิต 5) ก่อให้เกิดการกระจายประชากรที่เหมาะสม และ 6) อนุรักษ์สิ่งที่มีค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและความงดงามธรรมชาติ ซึ่งวัตถุประสงค์ทั้ง 6 ประการที่กล่าวมาในข้างต้น เมื่อพิจารณาแล้วล้วนส่งเสริมให้เกิดการคงศักยภาพอยู่สิ่งแวดล้อมหรือความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น

ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นิวัติ เรืองพานิช (2546) และ วศิน อิงคพัฒนากุล (2548) ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า มนุษย์นับว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด โดยต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกภาคส่วนในสังคม ที่มีบทบาทในการเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ ความสำเร็จของการอนุรักษ์ขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในสังคม แต่การจะได้นั้นซึ่งความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกต้องอยู่บนพื้นฐานของการกระจายโอกาสในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ส่วน ดุสิต เวชกิจ (2540) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ 3 ประเด็น คือ 1) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการลดความสูญเสียของทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากกิจกรรมของมนุษย์ และปรากฏการณ์ธรรมชาติ 2) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อตอบสนองปัจจัยในการดำรงชีวิต และ 3) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการรักษาความสมดุลตามธรรมชาติ โดยเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมการใช้ประโยชน์หรือการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การควบคุมมลพิษสิ่งแวดล้อมและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามเกษม จันทรแก้ว (2544) และ ดุสิต เวชกิจ (2540) ได้กล่าวถึงหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ในลักษณะที่สอดคล้องและเสริมกันสามารถสรุปได้ดังนี้ การสร้างความสำนึกในการรับผิดชอบของประชาชน การกำหนดบทบาทที่ชัดเจนของภาครัฐ การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด การวางแผนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ และนอกจากนี้ยังได้กล่าวว่าการอนุรักษ์ต้องกำหนดหลักการอย่างชัดเจนเพื่อนำไปสู่การสร้างมาตรการและสร้างแผนการอนุรักษ์ต่อไป สำหรับหลักการอนุรักษ์นั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

หลักการที่ 1 การใช้แบบยั่งยืน ทรัพยากรทุกประเภททุกกลุ่มต้องมีแผนการใช้ที่ยั่งยืน (sustainable utilization) ซึ่งต้องมีการวางแผนการใช้ตามสมบัติเฉพาะตัวของทรัพยากร พร้อมทั้งมีทางเลือกเทคโนโลยีที่เหมาะสมที่จะใช้ทรัพยากรให้เหมาะสมกับชนิดทรัพยากร ปริมาณการเก็บเกี่ยวเพื่อการใช้ช่วงเวลาที่จะนำมาใช้ และกำจัด/บำบัดของเสียและมลพิษให้หมดไป หรือเหลือน้อยจนไม่มีพิษภัย

หลักการที่ 2 การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์สร้างขึ้นเมื่อมีการใช้แล้วย่อมเกิดความเสื่อมโทรม เพราะใช้เทคโนโลยีไม่เหมาะสมเก็บเกี่ยวมากเกินไปเกินความสามารถในการปรับตัวของระบบ มีสารพิษเกิดขึ้นเก็บเกี่ยวบ่อยเกินไป และไม่ถูกต้องตามกาลเวลา จำเป็นต้องทำการฟื้นฟูให้ดีเสียก่อนจนทรัพยากร/สิ่งแวดล้อมนั้นๆ ตั้งตัวได้ จึงสามารถนำมาใช้ในโอกาสต่อไป อาจใช้เวลาการฟื้นฟู การกำจัด การบำบัด หรือการทดแทนเป็นปีๆ

หลักการที่ 3 การสงวนของหายาก ทรัพยากรบางชนิด/ประเภทมีการใช้มากเกินไป หรือมีการแปรสภาพเป็นสิ่งอื่นทำให้บางชนิดของทรัพยากร/สิ่งแวดล้อม ถ้าปล่อยให้มีการใช้เกิดขึ้นแล้ว อาจทำให้เกิดการสูญพันธุ์จำเป็นต้องสงวนหรือเก็บไว้ เพื่อเป็นแม่พันธุ์หรือเป็นตัวแม่บทในการผลิตให้มากขึ้นจนแน่ใจว่าได้ผลผลิตปริมาณมากพอแล้ว ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

สรุป

การดำรงไว้ซึ่งคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี ต้องยึดหลักการบูรณาการหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้ง 3 หลักการ ร่วมกับหลักการอนุรักษ์ทั้ง 3 หลักการ ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน กล่าวคือ ต้องใช้ร่วมกัน ตั้งแต่การใช้ทรัพยากรต้องพิจารณาพิจารณาให้ดีกว่า จะมีทรัพยากรใช้ตลอดไปหรือไม่ ถ้าใช้แล้วมีสิ่งใดที่มีความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประเภทใดที่เกิดขึ้น หรือถ้าสิ่งใดใช้มากเกินไปจำเป็นต้องมีการสงวนหรือเก็บรักษาเอาไว้ จะเห็นได้ว่า ขั้นตอนของทั้ง 3 หลักการจะผสมผสานกันเสมอ

บทที่ 6

นโยบายรัฐกับสิทธิชุมชนในการจัดการ สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

นโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมสะท้อนให้เห็นในกฎหมายสูงสุดของประเทศ คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยทั้ง 8 ฉบับนั้น ปรากฏครั้งแรกในกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 ซึ่งมีบทบัญญัติที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอยู่ 3 มาตราด้วยกัน คือ มาตรา 77 ที่บัญญัติว่า “รัฐพึงรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อมและความงามทางธรรมชาติ รวมทั้งป่าไม้ ต้นน้ำลำธารและน่านน้ำ” มาตรา 78 ที่บัญญัติว่า “รัฐพึงส่งเสริมการค้นหายาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางเศรษฐกิจแก่ประชาชนชาวไทย โดยไม่ขัดกับหลักการอนุรักษ์ธรรมชาติ” และมาตรา 93 ที่บัญญัติว่า “รัฐพึงบำรุงรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อมและพึงจัดสิ่งที่เป็นพิษที่ทำลายสุขภาพและอนามัยของประชาชน” (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545: 78-79) นอกจากนี้ยังมีการผลักดันให้มีหน่วยงานที่ทำหน้าที่รับผิดชอบงานด้านสิ่งแวดล้อมโดยตรงโดยจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ทำหน้าที่กำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมและมีการประกาศ

ใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2518 ออกมา
ในที่สุด (นิวัติ เรื่องพานิช, 2546: 334) แต่ก็ยังถือว่าไม่มีความชัดเจน ส่วน
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับต่อมาที่ประกาศใช้มีเพียง 3 ฉบับเท่านั้น
ที่กำหนดให้รัฐต้องมีการกำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมไว้อย่างชัดเจน คือ
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 มีบทบัญญัติที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอยู่
ในมาตรา 65 ซึ่งบัญญัติว่า “รัฐพึงบำรุงรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อม
และพึงจัดสิ่งที่เป็นพิษที่ทำลายสุขภาพและอนามัยของประชาชน” (นิวัติ
เรื่องพานิช, 2546: 334) และมาตรา 69 ซึ่งบัญญัติว่า “รัฐวางนโยบายประชากร
ให้เหมาะสมกับทรัพยากรธรรมชาติ ภาวะเศรษฐกิจและสังคมและความเจริญใน
ทางวิทยาการ เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมและเพื่อความ
มั่นคงของรัฐ” เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 และ
พ.ศ. 2538 มาตรา 87 มีข้อความเดียวกับมาตรา 69 ในรัฐธรรมนูญแห่ง
ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 และมีเพิ่มเติมในบทบัญญัติเดียวกัน คือ มาตรา
74 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 และมาตรา 78 รัฐธรรมนูญ
แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2538 ที่บัญญัติว่า “รัฐพึงบำรุงรักษาสภาพแวดล้อม
ความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และพึงป้องกันและขจัด
มลพิษและวางแผนการใช้ดินและน้ำให้เหมาะสม” (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545:
77) และเพื่อให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517
จึงได้มีการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
และประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535
แทน (นิวัติ เรื่องพานิช, 2546: 334)

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยทั้ง
4 ฉบับถึงแม้จะให้ความสำคัญเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อม แต่มีแนวทางเดียวกัน
คือ หน้าที่ในการพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อมเป็นหน้าที่ของภาครัฐทั้งหมด ยังไม่มี
การสร้างการมีส่วนร่วมของภาคส่วนอื่นๆ ในสังคมให้เข้ามามีบทบาทในการ
พิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อมเลย จึงทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวปัญหาสิ่งแวดล้อม
กลับยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น จนกลายเป็นวิกฤติการณ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน

ประเทศไทยมีการปฏิรูปการปกครองมาเป็นระยะๆ ตลอดกว่า 60 ปีที่ผ่านมา มีความพยายามของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการเมืองการปกครองและการพิทักษ์รักษาสีทธิที่ตนเองพึงได้ จนได้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่ได้ชื่อว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน มีบทบัญญัติให้สิทธิเสรีภาพและหน้าที่แก่ประชาชนในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากที่สุดเท่าที่เคยมีรัฐธรรมนูญมา โดยมีส่วนสำคัญที่มุ่งเน้นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคม การตรวจสอบการดำเนินการของรัฐ เช่น การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของราชการ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมได้มากและยังมีการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น การคัดค้านคำสั่งทางปกครอง รวมถึงการเสนอกฎหมายในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมที่รับรองสิทธิ หน้าที่ และเสรีภาพของประชาชนในชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมกับภาครัฐและชุมชนในการใช้ประโยชน์และบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหลักการเหล่านี้เป็นหลักการสำคัญที่ผลักดันให้แนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนเกิดขึ้นได้และสามารถดำเนินการไปได้อย่างต่อเนื่อง อันจะเป็นผลดีต่อทั้งคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต สุขุณีย์ มลลิกะมาลย์ (2545: 84-103) ได้กล่าวว่า เหตุที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มีสาระสำคัญตามที่กล่าวในข้างต้น เนื่องมาจากได้รับเอาแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนและ การมีส่วนร่วมของประชาชนมาบัญญัติไว้ด้วย ภายใต้หลักการพื้นฐานสำคัญ 4 ประการ คือ 1) การนำเอาหลักการการพัฒนาอย่างยั่งยืนมาใช้ โดยยอมให้มีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพมาใช้ประโยชน์ได้ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีการทำนุบำรุง สงวน บำรุงรักษา เพื่อให้สิ่งทีนำมาใช้ประโยชน์นั้นคงมีไว้ให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์ในอนาคตด้วย 2) การควบคุมกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิการ และคุณภาพชีวิตของประชาชน 3) การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่างๆ และ 4) การให้สิทธิในสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน

จากหลักการทั้ง 4 ประการในข้างต้น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ขององค์กรต่างๆ ทั้งที่เป็นองค์กรภาครัฐ ได้แก่ รัฐบาล หน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรภาคประชาชน ได้แก่ ประชาชน ทั้งที่เป็นปัจเจกบุคคล ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ชุมชนทั่วไปและองค์การพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม และองค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อม องค์กรที่กล่าวในข้างต้น สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม เรียกว่า **ภาคีการพัฒนา** (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540) ซึ่งภาคีการพัฒนานี้จำเป็นต้องมีการประสานกันเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม สู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

ในปัจจุบันบทบาทของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนท้องถิ่นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น (ดารากร เจียมวิจักขณ์, 2551) โดยเฉพาะในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากภาครัฐลงมาในพื้นที่ สู่ท้องถิ่นนั้น ควรให้ท้องถิ่นและชุมชนดูแลรักษาระบบนิเวศ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่น คงความสมดุลตามระบบนิเวศ และทำหน้าที่ได้อย่างยั่งยืนต่อเนื่องซึ่งสอดคล้องกับบริบทและฐานการคิดที่เปลี่ยนไป ซึ่งได้แก่ บริบทของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) และแผนบริหารราชการแผ่นดิน ได้มีบริบทที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และภาคีพัฒนา (องค์กรชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชน เครือข่ายการพัฒนา นักวิชาการ เป็นต้น) เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน รวมทั้งพลังชุมชน ในหลายพื้นที่ที่มีส่วนช่วยในการแก้ไขปัญหาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะรูปแบบ และ แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน บทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจวางแผนและดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะ บูรณาการอย่างเป็นองค์รวม ทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีความเข้าใจเรื่องระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับปัญหา

เศรษฐกิจ สังคมกับชีวิตความเป็นอยู่ในท้องถิ่นตนเองเพิ่มมากขึ้น แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม (Community-based Natural Resources Management: CBNRM) และการบริหารจัดการร่วมระหว่างรัฐ ชุมชนและภาคีพัฒนาต่างๆ ถูกนำมาผสมผสานในการจัดการ โดยทำงานไปด้วยกันในลักษณะเป็นหุ้นส่วนกันหรือพหุภาคีท่ามกลางสถานะวิกฤตของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ดารากร เจียมวิจักขณ์, 2551) โดยขอยกรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 แผนบริหารราชการแผ่นดินและพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและบทบาทของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน สรุปได้ดังนี้

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ได้กำหนดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟู อนุรักษ์ รักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในส่วนของภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยมีอยู่ในรัฐธรรมนูญหมวด 3 ส่วนที่ 12 สิทธิชุมชน มาตรา 66 มาตรา 67 และหมวด 5 และแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ส่วนที่ 8 แนวนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในมาตรา 85 ส่วนที่ 10 แนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน มาตรา 87 โดยสรุปได้ดังนี้ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2551)

มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตนย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว

สิทธิของชุมชนที่จะฟ้องหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่นหรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ ตามบทบัญญัตินี้ ย่อมได้รับความคุ้มครอง

มาตรา 85 รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

- กำหนดหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินให้ครอบคลุมทั่วประเทศ โดยให้คำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งผืนดิน ผืนน้ำ วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นและการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ และกำหนดมาตรฐานการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินนั้นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย

- กระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมและดำเนินการให้เกษตรกร มีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิในที่ดินเพื่อประกอบเกษตรกรรมอย่างทั่วถึงโดยการปฏิรูปที่ดินหรือวิธีอื่น รวมทั้งจัดหาแหล่งน้ำเพื่อให้เกษตรกรมีน้ำใช้อย่างพอเพียงและเหมาะสมแก่การเกษตร

- จัดให้มีการวางผังเมือง พัฒนา และดำเนินการตามผังเมืองอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

- จัดให้มีแผนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและทรัพยากรธรรมชาติอื่นอย่างเป็นระบบและเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม ทั้งต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล

• ส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยประชาชน ชุมชนท้องถิ่น และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน

มาตรา 87 รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังต่อไปนี้

- ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น

- ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งการจัดทำบริการสาธารณะ

- ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตรวจสอบ การใช้อำนาจรัฐทุกระดับ ในรูปแบบองค์กรทางวิชาชีพหรือตามสาขาอาชีพที่หลากหลายหรือรูปแบบอื่น

- ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเข้มแข็งในทางการเมือง และจัดให้มีกฎหมายจัดตั้งกองทุนพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองเพื่อช่วยเหลือการดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชน รวมทั้งสนับสนุนการดำเนินการของกลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายทุกรูปแบบให้สามารถแสดงความคิดเห็นและเสนอความต้องการของชุมชนในพื้นที่

- ส่งเสริมและให้การศึกษาแก่ประชาชนเกี่ยวกับการพัฒนาการเมือง และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รวมทั้งส่งเสริมให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเลือกตั้งโดยสุจริตและเที่ยงธรรม

การมีส่วนร่วมของประชาชนตามมาตรา ๘๗ ต้องคำนึงถึงสัดส่วนของหญิงและชายที่ใกล้เคียงกัน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ได้ัญญาเชิญ **“ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”** มาเป็นแนวปฏิบัติในการพัฒนาแบบบูรณาการแบบองค์รวมที่มี **“คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา”** มีการเชื่อมโยงทุกมิติของการพัฒนาอย่างบูรณาการ ทั้งมิติตัวคน สังคมเศรษฐกิจ

สิ่งแวดล้อมและการเมือง เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้พร้อมเผชิญการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจกครอบครัวชุมชน สังคมและประเทศชาติขณะเดียวกันให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมในกระบวนการพัฒนาประเทศ

โดยมียุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน และสิทธิของชุมชน ดังนี้ การพัฒนาระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพ โปร่งใสและเป็นธรรมอย่างบูรณาการมุ่งส่งเสริมสิทธิและพัฒนาศักยภาพชุมชนในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติปรับปรุงกฎหมายเพื่อแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ปรับนโยบายการลงทุนภาครัฐให้เอื้อต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนดินให้มีการจัดเก็บภาษีสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างแรงจูงใจในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและลดการก่อมลพิษ สร้างรายได้จากความหลากหลายทางชีวภาพ พัฒนาระบบฐานข้อมูลและระบบติดตามประเมินผลรวมทั้งส่งเสริมการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างระบบบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555)

แผนบริหารราชการแผ่นดิน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 มาตรา 76 ได้กำหนดให้รัฐบาลต้องจัดทำแผนการบริหารราชการแผ่นดิน ให้สอดคล้องกับแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐและพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 โดยในการจัดทำแผนบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2551-2554 มีนโยบายการบริหารราชการแผ่นดิน ประกอบไปด้วย 8 นโยบาย คือ นโยบายที่ 1: พื้นฟูความเชื่อมั่นของประเทศ (นโยบายเร่งด่วนที่เริ่มดำเนินการในปีแรก) นโยบายที่ 2: สังคมและคุณภาพชีวิต นโยบายที่ 3: เศรษฐกิจ นโยบายที่ 4: ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นโยบายที่ 5: วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม นโยบายที่ 6: การต่างประเทศและเศรษฐกิจระหว่างประเทศ นโยบายที่ 7: ความมั่นคงของรัฐ และนโยบายที่ 8: นโยบายการบริหารจัดการที่ดี (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2551)

แผนบริหารราชการแผ่นดินเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยให้ความสำคัญไปที่การอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืนให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ เร่งรัดการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้การมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน และเร่งรัดการควบคุมมลพิษทางอากาศ ขยะ น้ำเสีย กลิ่นและเสียงที่เกิดจากการผลิตและการบริโภค รวมทั้งส่งเสริมการสร้างความตระหนักทางด้านสิ่งแวดล้อมต่อประชาชนอย่างต่อเนื่อง

สำหรับนโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมและการส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งคือ **พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535** ที่ประกาศใช้ในช่วงที่มีการใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 เนื่องจากพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติซึ่งได้ประกาศใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2518 นั้น มีข้อบกพร่องต่อการดำเนินงานทางด้านสิ่งแวดล้อมหลายประการ เช่น ขาดกลไกที่เป็นระบบซึ่งจะช่วยให้มีการแปลงนโยบายและแผนที่ผ่านความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างได้ผล ขาดระบบการติดตามตรวจสอบหลังโครงการได้ดำเนินการไปแล้ว ขาดอำนาจในการลงโทษและการบังคับใช้ ขาดบทกำหนดความรับผิดชอบให้ ผู้ทำลายสิ่งแวดล้อมเป็นผู้รับภาระในการแก้ไข รวมทั้งยังไม่เปิดโอกาสให้องค์กรเอกชนและประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งกำลังตื่นตัวกันมากในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมให้เข้ามามีบทบาทร่วมกับภาครัฐ ใช้อำนาจต่อการควบคุมและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะต่อไป โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญที่สามารถสรุปได้ 6 ประการ ดังนี้ (มูลนิธิโลกสีเขียวและสภาพนายความแห่งประเทศไทย, 2538; กนก จันทรทอง, 2541 และ นิวัติ เรืองพานิช, 2546)

1. ส่งเสริมประชาชนและองค์กรเอกชนให้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
2. จัดระบบการบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามหลักการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม

3. กำหนดอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจและราชการส่วนท้องถิ่นให้เกิดการประสานงานและมีหน้าที่ร่วมกันในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและกำหนดแนวทางปฏิบัติในส่วนที่ไม่มีหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรง

4. กำหนดมาตรการควบคุมมลพิษด้วยการจัดให้มีระบบบำบัดอากาศเสีย ระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบกำจัดของเสียและเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับมลพิษ

5. กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดมลพิษให้เป็นไปโดยชัดเจน

6. กำหนดให้มีมาตรการส่งเสริมด้านกองทุนและความช่วยเหลือด้านต่างๆ เพื่อเป็นการจูงใจให้มีการยอมรับที่จะปฏิบัติหน้าที่ในการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

นอกจากที่กล่าวในข้างต้น สามารถสรุปถึงหลักการสำคัญของพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ที่สามารถนำไปสู่การจัดการกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ 8 ประการ ดังนี้ (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2535 และ มูลนิธิโลกสีเขียวและสภาพนายความแห่งประเทศไทย, 2538)

1. ปรับปรุงองค์กระระดับสูงให้มีเอกภาพในการกำหนดนโยบาย โดยปรับปรุงอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติให้มีบทบาทในการกำหนดนโยบายและแผนเพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งปรับปรุงองค์กระระดับปฏิบัติที่อยู่ภายใต้พระราชบัญญัติฉบับนี้ เพื่อให้ทำหน้าที่ในทางปฏิบัติอย่างชัดเจน ทั้งการประสานนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม การควบคุมมลพิษ และการส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

2. วางแนวทางการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยให้มีการจัดทำนโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพแห่งชาติ เพื่อเป็นกรอบในการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศจัดทำแผนปฏิบัติการตามนโยบายและแผนดังกล่าว คือ แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับชาติ และแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพ

สิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด โดยมีการกำหนดรายละเอียดของแผนการเสนอขอจัดสรรงบประมาณหรือเงินกองทุนสิ่งแวดล้อมเพื่อปฏิบัติตามแผนดังกล่าวด้วย

3. กระจายอำนาจการบริหารและการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมออกสู่จังหวัดและส่วนท้องถิ่น โดยการมอบอำนาจให้เจ้าพนักงานท้องถิ่น คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด นายกเทศมนตรี ประธานสภาเทศบาล นายกเมืองพัทยา ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และหัวหน้าผู้บริหารท้องถิ่น นอกเหนือจากที่กล่าวข้างต้นให้มีบทบาทอย่างชัดเจนในเรื่องของการจัดทำแผนปฏิบัติการในระดับจังหวัด การดำเนินการและการติดตามตรวจสอบการดำเนินการตามแผนปฏิบัติการ รวมทั้งมีอำนาจประกาศเขตควบคุมมลพิษดำเนินการควบคุมมลพิษและกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม

4. กำหนดสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายของประชาชนและองค์กรเอกชนที่จะมีส่วนร่วมในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร สิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองในเรื่องของค่าเสียหายหรือค่าชดเชย สิทธิและหน้าที่ที่จะดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมภายใต้กฎหมายนี้ รวมทั้งได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนทางด้านวิชาการและเงินอุดหนุนในกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น

5. นำมาตรการทางการเงินและการคลังมาใช้เป็นมาตรการเสริมเพื่อเป็นแรงจูงใจและมาตรการบังคับให้ส่วนราชการท้องถิ่น องค์กรเอกชน และภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ภายใต้หลักการผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย เช่น การจัดตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อมและการใช้มาตรการทางการด้านภาษี เป็นต้น

6. กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับความรับผิดชอบและหน้าที่ตามกฎหมายของผู้ก่อให้เกิดมลพิษทั้งที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคจะต้องรับภาระค่าใช้จ่ายภายใต้หลักการผู้ก่อให้เกิดมลพิษมีหน้าที่ต้องเสียค่าใช้จ่าย และมีบทกำหนดโทษความผิดผู้ฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามกฎหมายซึ่งมีทั้งโทษจำและโทษปรับ

7. กำหนดให้มีระบบการจำแนกพื้นที่ โดยกำหนดพื้นที่ที่จะต้องดำเนินการโดยเร่งด่วน เพื่อการคุ้มครอง อนุรักษ์ หรือควบคุม 2 ประเภท ได้แก่ เขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม คือ พื้นที่ต้นน้ำลำธารและพื้นที่ที่มีความอ่อนไหว

ทางระบบนิเวศน์ ซึ่งยังมิได้ถูกประกาศตามกฎหมายอื่น และเขตควบคุมพิเศษ คือ เขตท้องที่ในจังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง ซึ่งมีปัญหามลพิษ รุนแรงถึงขนาดที่จำเป็นจะต้องมีการวางแผนปฏิบัติการระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด ลดและขจัดมลพิษ

8. ให้ความสำคัญกับการตรวจสอบหลังโครงการเริ่มดำเนินการ (Post-Audit) มากกว่าการตรวจสอบก่อนเริ่มโครงการ (Pre-Audit)

จากที่กล่าวมาในข้างต้น พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 นับว่าเป็นกฎหมายสิ่งแวดล้อมฉบับแรกที่มีความชัดเจนและครบถ้วนในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่การกำหนดนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม การกำหนดมาตรการบังคับและจูงใจเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามนโยบายและแผน รวมทั้งกำหนดมาตรการป้องกันและติดตามตรวจสอบและมาตรการส่งเสริมและสนับสนุนอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายฉบับนี้เป็นกฎหมายที่ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วนในสังคมให้เข้ามามีบทบาทกับงานด้านสิ่งแวดล้อม

นโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อม นอกจากจะปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับต่างๆ และพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติแล้ว นโยบายและกฎหมายสิ่งแวดล้อมของไทยในปัจจุบันยังมีข้อบกพร่องและอยู่กันอย่างกระจัดกระจายและไม่สมบูรณ์เพียงพอในส่วนประกอบของโครงสร้าง เมื่อพิจารณานโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ 1) นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น พระราชบัญญัติการชลประทานราษฎร์ พ.ศ. 2482 พระราชบัญญัติการชลประทานหลวง พ.ศ. 2485 พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 พระราชบัญญัติประมง พ.ศ. 2490 พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510 พระราชบัญญัติจัดรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม พ.ศ. 2517 พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

พ.ศ. 2518 และ 2) นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม เช่น พระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย พ.ศ. 2456 พระราชบัญญัติจรรยาบรรณ พ.ศ. 2477 พระราชบัญญัติสาธารณสุข พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติสุขภาพ พ.ศ. 2495 พระราชบัญญัติประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 พระราชบัญญัติรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง พ.ศ. 2503 พระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2512 และแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2518 พระราชบัญญัติปุ๋ย พ.ศ. 2518 พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 และปฏิญญาว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ออกตามกฎบัตรสหประชาชาติ ซึ่งตกลงกันที่เมืองซานฟรานซิสโก เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2488 (มูลนิธิโลกสีเขียวและสหภาพนายความแห่งประเทศไทย, 2538 และ นิวัตติ เรื่องพานิช, 2546) นอกจากนี้ยังมีนโยบายและกฎหมายที่สำคัญอีก 3 ส่วนที่สำคัญ คือ นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540-2559 พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนของการกระจายอำนาจ พ.ศ. 2542 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับต่างๆ

จากที่กล่าวมาข้างต้น เมื่อเปรียบเทียบคุดสาระสำคัญของข้อกำหนดตามกฎหมายและนโยบายของรัฐในการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมทั้งจากบริบทสากล คือ ปฏิญญาโอว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (กล่าวไว้ในหัวข้อ จากปัญหา...สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน) และบริบทไทยทั้งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนบริหารราชการแผ่นดิน และกฎหมายประกอบอื่นๆ จะพบว่าในช่วงหลัง ได้มีความพยายามที่จะแสดงเจตนารมณ์ร่วมกันที่จะส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับการใช้ทรัพยากรในชุมชนและปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยตนเอง มุ่งเน้นการปรับกลไกและกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพ เน้นระบบการบริหารที่โปร่งใส การมีส่วนร่วมของท้องถิ่นและชุมชน ทั้งนี้ก็เพื่อให้เป็นไปตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยแท้จริง

ความขัดแย้งเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิชุมชน

จากรายงานประเมินสถานการณ์สิทธิมนุษยชน ปี 2547-2551 โดยคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน (2552: 71-80) ได้รายงานเกี่ยวกับปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติว่านับวันจะยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น โดยเฉพาะการร้องเรียนประเด็นที่ดินและป่า อันเป็นฐานทรัพยากรที่มีระบบการผูกขาดโดยรัฐสูงสุด ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไปในทิศทางที่กระจายอำนาจและการยอมรับสิทธิชุมชนต่อการจัดการป่าและที่ดินแต่อย่างใด จากสถิติการร้องเรียนที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนได้รับตั้งแต่ตุลาคม 2547-กันยายน 2550 พบว่า มีการร้องเรียนในประเด็นที่ดินและป่า รวมทั้งสิ้น 543 เรื่อง จำแนกตามรายปีได้ดังนี้

ตารางที่ 2 การร้องเรียนในประเด็นที่ดินและป่า ปีงบประมาณ 2547-2550

ปีงบประมาณ	จำนวนเรื่องร้องเรียน (เรื่อง)
2547	63
2548	173
2549	165
2550	142
รวมทั้งสิ้น	543

ที่มา: คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน (2552: 72)

ในกลุ่มทรัพยากรป่าไม้และที่ดิน การคุกคามฐานทรัพยากรของชุมชนส่วนใหญ่ยังเป็นผลสืบเนื่องจากนโยบายการอนุรักษ์ป่าและส่งเสริมป่าเศรษฐกิจ เช่น การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของประชาชน เพื่อให้มีพื้นที่อนุรักษ์ตามที่กำหนดไว้ในนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) ที่กำหนดให้มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร้อยละ 25 และป่าเศรษฐกิจ ร้อยละ 15 การประกาศเขตป่าอนุรักษ์เพิ่มขึ้นโดยกีดกันไม่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมได้นำไปสู่การขับไล่

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ทำกิน ทั้งที่ชุมชนอาศัยอยู่ก่อนการประกาศเป็นเขตป่าสงวน และนำไปสู่ข้อถกเถียงเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการพยายามผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชนให้รับรองสิทธิดังกล่าว

การดำเนินการเพื่อปฏิบัติตามแนวนโยบายเรื่องการจัดการป่าไม้ที่เน้นรวมศูนย์การจัดการไว้ในมือของรัฐบาลดังที่กล่าวมา หลายกรณีรัฐใช้มาตรการรุนแรงในการขับไล่ชุมชนออกจากป่า เช่น การอพยพชุมชนออกจากป่าโดยไม่มีมาตรการรองรับ การเข้าไปทำลายที่อยู่อาศัยหรือพืชที่ชาวบ้านปลูก บางชุมชนถูกย้ายออกจากที่ทำกินหลายต่อหลายครั้งตามนโยบายที่เข้าไปรุกกล้าที่ดินของชุมชน การใช้มาตรการรุนแรงนี้ โดยเฉพาะทางภาคเหนือมักเกิดขึ้นกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่มีสถานะบุคคลตามกฎหมาย ทำให้ยังประปรายต่อการถูกละเมิดและถูกนำแนวนโยบายเรื่องความมั่นคงมาปรับใช้ เช่น กรณีชาวม้งบ้านป่ากลางอำเภอปัว จังหวัดน่าน ถูกเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปตัดต้นลินจี่ที่ชาวบ้านปลูก โดยอ้างว่าเป็นการบุกรุกพื้นที่ป่าและมีการปลูกป่าทับที่ทำกิน รวมทั้งขับไล่ชาวบ้านออกจากที่ทำกิน แม้กรณีนี้จะเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปี 2542 แต่ก็ยังไม่มีกรณีแก้ไขปัญหามาจนถึงปัจจุบัน และกรณีกลุ่มชาติพันธุ์หมู่บ้านปางแดง หมู่ที่ 9 และบ้านแม่เตา หมู่ที่ 11 ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ถูกเจ้าหน้าที่เข้าจับกุมถึงสี่ครั้งในปี 2532 หลังนโยบายปิดป่าของรัฐบาล ในปี 2541 และปี 2547 ทุกครั้งด้วยข้อหาบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติเชียงดาว และเมื่อล่าสุดเมื่อปี 2550 เจ้าหน้าที่ทหารชุดเฉพาะกิจร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้ใช้กฏอัยการศึกซึ่งมีการใช้อยู่ในพื้นที่ขณะนั้น เข้าวัดนอนบ้านเรือนและจับกุมชาวบ้านด้วยข้อหาไม่เดือนในครอบครอง (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน, 2552: 72-73) สองกรณีดังกล่าวเป็นตัวอย่างการละเมิดสิทธิชุมชนในช่วงปี 2547-2550 และเป็นกรณีที่สะท้อนถึงการไม่ยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่ฝังอยู่ในทัศนคติของหน่วยงานภาครัฐเป็นอย่างดี

การดำเนินนโยบายใหม่ด้านการจัดการป่าไม้ของภาครัฐ ภายใต้แนวคิดเดิมคือ การจัดการป่าไม้โดยไม่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและใช้ประโยชน์ ได้ส่งผลให้เกิดการขับไล่ชุมชนท้องถิ่นออกจากพื้นที่และทรัพยากรป่าไม้ ที่สำคัญคือ

โครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ตามพระราชดำริ ซึ่งเป็นโครงการที่คณะรัฐมนตรีเห็นชอบในหลักการตามข้อเสนอของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในปี 2547 โดยมีพื้นที่เป้าหมายเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดกับเขตและในเขตพื้นที่ป่า จำนวน 10,866 หมู่บ้าน ใน 70 จังหวัดทั่วประเทศ ระยะเวลาดำเนินการ 4 ปี ตั้งแต่ปี 2548-2551 เพื่อแก้ไขปัญหาการอยู่ร่วมกันของคนกับป่า และกำหนดหมู่บ้านต้นแบบการดำเนินโครงการที่หมู่บ้านห้วยปลาหลด ซึ่งเป็นชุมชนชนเผ่าลาหู่ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก แต่ในทางปฏิบัติ โครงการนี้จะมีการพิสูจน์สิทธิ์ว่าชุมชนอยู่มาก่อนมีการประกาศเขตสงวนป่าไม้ครั้งแรกหรือไม่ หากอยู่ภายหลังจะถูกจำกัดพื้นที่ทำกิน และหากเป็นการอยู่อาศัยและทำกินในพื้นที่ที่ติดกับเขตป่าอนุรักษ์ พื้นที่ที่คุกคามต่อระบบนิเวศ หรือพื้นที่ที่เสี่ยงภัยดินถล่ม เจ้าหน้าที่รัฐสามารถเคลื่อนย้ายชุมชนมารวมกันอยู่เป็นกลุ่มบ้านหรืออพยพสู่พื้นที่รองรับของรัฐได้ (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน, 2552: 73)

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า การดำเนินการดังกล่าวไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม และมีหลายพื้นที่ที่ทับซ้อนกับพื้นที่ทำกินหรืออยู่อาศัยของชุมชนโดยชุมชนไม่มีโอกาสโต้แย้ง ในกรณีบ้านห้วยปลาหลด อุทยานแห่งชาตินเรศวรมหาธาราขมิ้นคำสั่งให้ชาวบ้านลดพื้นที่ทำกินลงเหลือครัวเรือนละ 2 ไร่เท่านั้น ส่วนพื้นที่ที่เหลือให้คืนอุทยานแห่งชาติ (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน, 2552: 73) โดยในการดำเนินการไม่ได้มีการปรึกษาหรือชี้แจงให้ชาวบ้านทราบอย่างชัดเจน จึงเป็นการละเมิดสิทธิในที่ทำกินของชาวบ้าน

นอกเหนือจากความไม่เข้าใจและการไม่ยอมรับหลักการเรื่อง “สิทธิชุมชน” และ “การมีส่วนร่วมของชุมชน” ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นแล้ว นโยบายการพัฒนาของรัฐที่เน้นการพัฒนาประเทศตามแนวเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และการครอบงำของระบบเศรษฐกิจโลกก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการรุกคืบฐานทรัพยากรท้องถิ่นและละเมิดสิทธิชุมชนและกลั้มองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเพียงปัจจัยการผลิตชนิดหนึ่งที่สมควรถูกจัดการโดยเสรีตามระบบตลาด

แนวคิดเรื่องการมองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเพียงปัจจัยการผลิต เป็นสินค้าและเป็นทุน ได้สะท้อนออกมาอย่างชัดเจน ในรัฐบาลทักษิณ

เมื่อปี 2546 โดยรัฐบาลประกาศใช้นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ที่เน้นการแปรสินทรัพย์หรือทรัพยากรในรูปแบบต่างๆ ให้เป็นสิ่งที่มีความทางการเงิน รวมถึงการจัดการทรัพยากรสินทางปัญญา สิ่งทีนโยบายนี้เกี่ยวข้องหลักๆ คือ การจัดการที่ดินให้มีการใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด ผ่านการออกโฉนดหรือใบกรรมสิทธิ์ และให้ผู้ถือครองเอกสารสิทธิ์สามารถนำที่ดินมาใช้ในการเข้าถึงเงินกู้ต่างๆ ได้ จึงเป็นการเสี่ยงต่อการที่เกษตรกรจะสูญเสียที่ดิน หากไม่สามารถคืนเงินกู้ได้ตามกำหนด (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน, 2552: 74)

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน (2552: 74-75) ได้รายงานว่ โครงการพัฒนาฐานการผลิตอาหารทะเลของประเทศ (Seafood Bank) หรือนโยบายการแปลงทะเลเป็นทุน ที่ดำเนินการในช่วงปี 2548-2551 เป็นการออกใบอนุญาตในการครอบครองพื้นที่ชายฝั่งเป็น “โฉนดทะเล” ให้ชาวประมงมาทำการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำตามระบบเกษตรกรรมแบบพันธสัญญา โดยสิทธิในการครอบครองสามารถเปลี่ยนมือได้ การศึกษาผลกระทบจากการดำเนินโครงการดังกล่าวที่รายงานโดยคณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ พบว่า โครงการไม่ได้ช่วยลดปัญหาการทำประมงแบบทำลายล้าง ยังสร้างแรงกดดันให้มีการจับปลาเล็กมาเป็นอาหารในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำมากขึ้น ที่สำคัญยังเป็นการทำลายวิธีการใช้ทรัพยากรแบบรวมหมู่ และทำให้เกษตรกรรายย่อยที่ไม่สามารถทำการประมงเชิงพาณิชย์ได้ ต้องสูญเสียที่ดินให้แก่ผู้ที่ได้รับสิทธิรายใหญ่ รวมทั้งได้เสนอให้ยุติโครงการดังกล่าวเสีย เช่นเดียวกับข้อเรียกร้องของกลุ่มชาวประมงและเครือข่ายชาวบ้านต่างๆ จนในที่สุดโครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ก็ได้ถูกยกเลิก ในสมัยรัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ และโครงการพัฒนาฐานการผลิตอาหารทะเลของประเทศ (Seafood Bank) ก็ไม่มีผลการดำเนินการมาตั้งแต่ปลายปีงบประมาณ 2550 เนื่องจากไม่ได้รับการจัดสรรงบประมาณ

สรุป

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นว่าต้นเหตุของการละเมิดสิทธิชุมชนบนทรัพยากร เนื่องมาจากความไม่เข้าใจและการไม่ยอมรับหลักการเรื่อง “สิทธิชุมชน” และ “การมีส่วนร่วมของชุมชน” ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

และสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น รวมถึงโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของภาครัฐที่มักดำเนินการโดยขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และเป็นโครงการที่สร้างผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างกว้างขวาง ดังนั้นแนวทางหนึ่งในการส่งเสริมให้เกิดความยั่งยืนของฐานทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น คือ การยอมรับในสิทธิชุมชน โดยการสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนอย่างแท้จริง การพัฒนาควรเป็นการพัฒนาจากฐานรากที่สะท้อนมาจากปัญหาที่แท้จริงของชุมชนเอง โดยมีหน่วยงานภาครัฐและภาคประชาชนสังคมอื่นๆ ทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุน

บทที่ 7

กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการ จัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม (2540) ได้กล่าวไว้ในนโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540 - 2559 ถึงแนวทางในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน เสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชน ว่าผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมคือ **ภาคีการพัฒนา** หรือในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้คำว่า **พหุภาคี** ซึ่งก็มีความหมายถึง ทุกภาคส่วนในสังคมหรือชุมชน หรือผู้ที่ทั้งมีส่วนได้และส่วนเสียผลประโยชน์จากกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ประกอบด้วยหน่วยงานของรัฐบาลทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ภาคประชาชน องค์กรเอกชน (NGOs) และบริษัทห้างร้านต่างๆ ในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องชุมชนที่สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550) และสำนักมาตรฐานการศึกษาและสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา (2545) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชน ที่ประกอบด้วย ประชาชน ในชุมชน สถาบันในชุมชน ฝ่ายบริหารชุมชน องค์กรท้องถิ่น หน่วยงานของรัฐ

ประชาสังคมนอกชุมชน ตลอดจนทรัพยากรต่างๆ ในชุมชน และสอดคล้องกับงานวิจัยของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2549: 219) ที่กล่าวว่า ชุมชน เป็น “หน่วยทางสังคม” ที่มีนัยสำคัญในฐานะเป็นผู้ถือสิทธิ์หรือเจ้าของทรัพยากร ดังนั้นจึงถือว่าชุมชนเป็นผู้ที่น่าจะได้รับการส่งเสริมให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับทรัพยากรชุมชนด้วยตนเอง

การมีส่วนร่วมจะมีความหมายอย่างไรควรจะต้องพิจารณาที่กรอบแนวคิด เป้าหมาย หรือกระบวนการของการพัฒนาแต่ละงาน แต่โดยทั่วไปมีผู้ให้แนวคิดและทฤษฎีของเรื่องการมีส่วนร่วมไว้หลากหลายโดยเฉพาะแนวคิดในด้านความหมาย ความสำคัญ รูปแบบและปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ตลอดจนมีการเสริมเนื้อหาให้สมบูรณ์เกี่ยวกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม ดังนี้

การมีส่วนร่วมเป็นรากฐานที่สำคัญในกระบวนการตัดสินใจด้านการพัฒนาและเป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการบริหารจัดการที่ดีโดยผ่านการเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ได้มีระดับการรับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้น การหาวิธีการแก้ปัญหาโดยต้องร่วมคิด ตัดสินใจและวางแผน ตลอดจนการปฏิบัติตามกิจกรรมการพัฒนาหรือโครงการพัฒนาต่างๆ มีการติดตามและประเมินผลตลอดจนการบำรุงรักษา ในการพัฒนาสังคม ชุมชนหรือองค์กรให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ (สุวิภา ไพรีพินาศ, 2546) ส่วน นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547) ได้กล่าวเสริมว่า การมีส่วนร่วมจะต้องเริ่มต้นตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้ายของโครงการพัฒนา ส่วนข้อค้นพบจากงานวิจัยของธรรมจรรย์ ตุลยธำรง (2546) ได้เสริมว่า การมีส่วนร่วมยังเป็นกระบวนการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กรและยังเป็นการลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นได้ ทั้งนี้เพราะ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2545) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมนอกจากจะเป็นการร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาและการมีส่วนร่วมแล้ว ยังต้องมีส่วนในการระดมทุนหรือทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในส่วนนี้อาจจะก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้ในการแย่งชิงทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดและการได้รับผลกระทบจากกิจกรรมการพัฒนา ทั้งผลกระทบเชิงบวกและผลกระทบ

เชิงลบ โดยผลกระทบเชิงลบอาจจำเป็นต้องได้รับการชดเชย ด้วยเหตุนี้จึงสนับสนุนกับคำกล่าวในข้างต้นที่ว่า การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดความพึงพอใจกับทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กรและช่วยลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้

นอกจากนี้ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547) ยังกล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่ง นันทวัฒน์ บรมานันท์ และ แก้วคำ ไกสรพงษ์ (2544) ได้กล่าวเสริมว่า การมีส่วนร่วมจะช่วยทำให้ประชาชนและภาคส่วนต่างๆ รู้สึกว่าตนเองมีส่วนที่เป็นประโยชน์และมีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมหรือโครงการพัฒนา และยังถือว่าเป็นส่วนประกอบของกระบวนการประชาธิปไตยด้วย สามารถนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ส่วน วันชัย วัฒนศัพท์ (2544: 25-28) และ สำนักมาตรฐานการศึกษาและสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา (2545) ก็มีความเห็นสอดคล้องกับทั้งสามท่านที่กล่าวข้างต้น โดยสรุปและขยายความความสำคัญของการมีส่วนร่วมออกเป็น 8 ประการ คือ 1) เป็นการเพิ่มคุณภาพและน้ำหนักรของการตัดสินใจเพราะมาจากความคิดเห็นของทุกภาคส่วน 2) ช่วยสร้างฉันทามติในสังคม ชุมชนหรือองค์กร เพราะการมีส่วนร่วมสามารถช่วยสร้างข้อตกลงที่มั่นคงและยั่งยืนได้ 3) ช่วยลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมจะมีขั้นตอนที่ชัดเจนในการระดมทุนและทรัพยากรธรรมชาติ จึงสามารถช่วยลดค่าใช้จ่ายได้และสืบเนื่องมาจากการมีส่วนร่วมสามารถช่วยลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้ จึงส่งผลให้ไม่เกิดการสูญเสียเวลาไปกับการรับผลกระทบจากกิจกรรมการพัฒนา 4) เพิ่มความง่ายต่อการนำกิจกรรมการพัฒนาไปสู่การปฏิบัติ เพราะทุกภาคส่วนมีส่วนรับรู้รายละเอียดของกิจกรรมตั้งแต่ต้น 5) ช่วยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าในกรณีที่มีความขัดแย้งที่รุนแรง ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมได้คำนึงถึงความพึงพอใจของทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ทั้งผู้ที่ได้รับประโยชน์และผู้เสียประโยชน์ที่ควรได้รับการชดเชย 6) ช่วยดำรงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือและชอบธรรม เพราะการมีส่วนร่วมถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประชาธิปไตย จึงน่าจะทำให้เชื่อถือได้ว่าเป็นผลมาจากคนส่วนใหญ่โดยไม่ละเลยคนส่วนน้อย 7) ช่วยคาดคะเนความห่วงกังวลของประชาชนและความคาดหวังของสาธารณชน ทั้งนี้เพราะในกระบวนการมีส่วนร่วมจะมีจุดเริ่มต้นที่การสำรวจปัญหา รับรู้สุขภาพ

ปัญหา ร่วมหาวิธีแก้ปัญหา สู่การตัดสินใจและวางแผน จึงทำให้ทุกภาคส่วนทราบถึงประเด็นในข้อนี้ และมีความพยายามสร้างกิจกรรมที่นำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ และ 8) ช่วยพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของภาคส่วนต่างๆ ในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมนับได้ว่าเป็นเวทีที่เปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ทุกกิจกรรมของโครงการพัฒนาทุกภาคส่วนจึงสามารถเข้ามามีบทบาทตามศักยภาพของตนเองได้ในทุกขั้นตอนหรือกิจกรรมตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการพัฒนา

จากที่กล่าวในข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมมีความสำคัญคือ เป็นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการจัดการที่ดี นำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ภาคส่วนต่างๆ ในสังคม ชุมชนหรือองค์กรคาดหวังได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ทุกภาคส่วนและช่วยลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้ เป็นกระบวนการที่ส่งเสริมวิถีแห่งประชาธิปไตย และท้ายที่สุดจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กรมีลักษณะหรือรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาที่เข้าสู่สังคม ชุมชนหรือองค์กร ตลอดจนถึงลักษณะของปัญหาหรือความต้องการของสังคม ชุมชนหรือองค์กรนั้นๆ และคุณลักษณะของสมาชิกในสังคม ชุมชนหรือองค์กรด้วย ก่อนที่จะเจาะลึกลงไปถึงรูปแบบ ลักษณะการมีส่วนร่วม และแนวทาง/กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคีเพื่อสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม ขอกล่าวถึงแนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมก่อนเพื่อใช้เป็นฐานคิดและการอธิบายทำความเข้าใจประเด็นต่างๆ ต่อไป

แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นพวก การอยู่รวมกันของมนุษย์ส่วนใหญ่เป็นการอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ไม่สามารถจะทำกิจกรรมทุกอย่างได้ด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดทางด้านชีววิทยาและทางเศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในกลุ่มเป็นความเกี่ยวข้องในด้านจิตใจและอารมณ์ของ

บุคคลที่มีต่อกิจกรรมของกลุ่มและเป็นตัวกระตุ้นให้ทำงานได้สำเร็จตามเป้าหมาย การมีส่วนร่วมหากมองในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา จะเป็นกระบวนการที่ทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่ การวิเคราะห์ชุมชน การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น หากมองในลักษณะที่เป็นนัยทางการเมือง นับเป็นการเปลี่ยนแปลงกลไกในการพัฒนา จากการพัฒนาโดยภาครัฐมาเป็นการพัฒนาที่ภาคประชาชนในชุมชน มีบทบาทหลัก การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็น การคืนอำนาจ (Empowerment) ในการกำหนดการพัฒนาให้ชุมชน นับเป็นการพัฒนาขีดความสามารถของชุมชน ในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติและปัจจัยการผลิต ที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ Rose (อ้างใน สานิตย์ บุญชู, 2527: 7) ได้กล่าวถึง ทฤษฎีการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้ การมีส่วนร่วมต้องอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพในการตัดสินใจว่าจะเลือกในการมีส่วนร่วมหรือไม่ ที่สำคัญคือจะต้องไม่มีใครเป็นนายใคร หรือเป็นนายแห่งชีวิตใคร และกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นต้องอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคและสามารถพึ่งพาตนเอง ซึ่งจะทำให้เกิดความรับรู้ในความสำคัญของการมีส่วนร่วมของตนเอง

อคิน รพีพัฒน์ (2547) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการมีส่วนร่วม 5 ทฤษฎี ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ทฤษฎีการจูงใจมวลชน (Mass Persuasion) การจูงใจ หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและกระทำ ซึ่ง การเกลี้ยกล่อม มีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาการขัดแย้งในการปฏิบัติงานและถ้าจะทำให้เกิดผลดี ผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจ ในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้ เข้าใจแจ่มแจ้งให้เกิดศรัทธาตรงกับความต้องการของผู้เกลี้ยกล่อม โดยเฉพาะในเรื่องของความต้องการของคนตามหลักทฤษฎีของ Maslow ที่เรียกว่า ลำดับขั้น ตอนของความต้องการ (Hierarchy of needs) คือ ความต้องการของคนเป็นไปตามลำดับจากน้อย ไปหามาก มีทั้งหมด 5 ระดับ ดังนี้คือ ความต้องการทางด้าน สรีระวิทยา (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์

(Survival needs) ได้แก่ความต้องการในเรื่องอาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ เป็นต้น ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (Safety and Security Needs) ได้แก่ ความต้องการที่จะอยู่อย่างมีความปลอดภัย จากการถูกทำร้ายร่างกายหรือถูกขโมยทรัพย์สินหรือความมั่นคงในการทำงาน และการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ความต้องการจะมีเกียรติยศ ชื่อเสียง (Self Esteem Needs) ได้แก่ ความภาคภูมิใจความต้องการดีเด่นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่จะให้ได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการด้านนี้ เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเองในเรื่องของความรู้ ความสามารถ และความสำคัญของบุคคล ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (Self Actualization Needs) เป็นความต้องการในระดับสูง ซึ่งเป็นความต้องการที่อยากจะให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่าง ตามความนึกคิดของตนเองเพื่อพัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ความต้องการนี้จึงเป็น ความต้องการพิเศษของบุคคล (Self-Actualization Needs) ที่จะพยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นไปในแนวทางที่ดีที่สุดที่ตนคาดหวังไว้

จากทฤษฎีดังกล่าวพอสรุปได้ว่า การเกลี้ยกล่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมได้ โดยเฉพาะถ้าการเกลี้ยกล่อมนั้นเป็นเรื่องที่ตรงกับความต้องการขั้นพื้นฐาน ที่เกิดความพึงพอใจของมนุษย์แล้วก็ย่อมจะส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ในที่สุด

2. ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Moral)

คนเรามีความต้องการทางกายและใจ ถ้าคนมีขวัญดีผลการทำงานก็จะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดีผลงานก็จะต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่างๆ นั่นเอง การจะสร้างขวัญให้ดีต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาर्डเอาเปรียบ ให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตามถ้าคนงานมีขวัญดีก็จะเกิดมีความสำนึกในการรับผิดชอบ อันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงาน ทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคลและขวัญของกลุ่ม ดังนั้น จะเห็นได้ว่าขวัญของ

คนเราเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะคนมีขวัญที่ตื่นนั้นย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่น่าไปสู่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้เช่นกัน

3. ทฤษฎีการสร้างความรู้สึกชาตินิยม (Nationalism) ปัจจัย ประการหนึ่งที่น่าไปสู่การมีส่วนร่วม คือ การสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้เกิดขึ้นซึ่ง หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวเองที่จะอุทิศหรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ รวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดีผูกพันต่อ ท้องถิ่น

4. ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership) การสร้างผู้นำจะช่วยให้ ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยของการรวมกลุ่มคน จูงใจคนไปยังเป้าประสงค์ โดย ทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (Positive Leader) ผู้นำ พลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำทางไม่ดี คือ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ที่เรียกว่าผู้นำนินเสธ (Negative Leader) ผลของการให้ ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงาน อย่างมีขวัญ งานมีคุณภาพ มีความคิดสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดี ย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดี นั่นเอง

5. ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administrative and method) การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือ เป็นวิธีหนึ่งที่ย่าง เพราะใช้กฎหมาย ระบบระเบียบ แบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างไรก็ตามผลของความร่วมมือยังไม่มีระบบใดที่ดีที่สุดในเรื่องการใช้การ บริหารเพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจ ไม่มีใคร บังคับก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็ไม่เป็นไปตามนโยบายและ ความจำเป็นร่วมมือของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหารเป็นการให้ปฏิบัติตาม นโยบายเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมาย

ทั้งห้าทฤษฎีที่กล่าวมาในข้างต้น นับเป็นฐานคิดเบื้องต้นร่วมกับ แนวคิดทางด้านสิ่งแวดล้อมที่จะนำมาใช้ในการทำความเข้าใจชุมชน สุ่การหา รูปแบบกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชน อย่างยั่งยืน

รูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ นั้น มีรูปแบบการมีส่วนร่วมที่พบเห็นทั่วไป 3 รูปแบบ คือ 1) การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ฝ่ายหนึ่งรู้สึกด้อยอำนาจกว่าหรือมีทรัพยากรหรือความรู้ด้อยกว่า 2) การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial Participation) รัฐเป็นผู้กำหนดนโยบายลงมาว่าต้องการอะไร โดยที่รัฐไม่รู้จักความต้องการของประชาชน ดังนั้นการมีส่วนร่วมก็เพียงแสดงความคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรมบางส่วนเท่านั้น และ 3) การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) เป็นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนตั้งแต่การค้นหาและกำหนดปัญหา ความต้องการ การตัดสินใจในแนวทางการแก้ปัญหาและความเท่าเทียมกันของทุกฝ่าย (สำนักมาตรฐานการศึกษา และสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา, 2545: 112-115) ซึ่งคล้ายคลึงกับที่ Cohen and Uphoff (1980: 324-328) ได้รวบรวมรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 3 รูปแบบ ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมแบบเป็นกันเอง (spontaneous) ซึ่งเป็นการอาสาสมัคร หรือการรวมตัวกันเองเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง เป็นการกระทำที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอกซึ่งนับเป็นรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย 2) การมีส่วนร่วมแบบชักนำ (induced) เป็นการเข้าร่วมโดยความต้องการ ความเห็นชอบหรือการสนับสนุนโดยรัฐบาลซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นลักษณะทั่วไปของประเทศกำลังพัฒนา และ 3) การมีส่วนร่วมแบบบังคับ (coercive) เป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินการตามนโยบายของรัฐ ภายใต้การจัดการของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือโดยการบังคับโดยตรง รูปแบบ จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เราสามารถพบรูปแบบการมีส่วนร่วมทั้งสามรูปแบบในหน่วยงาน องค์กรหรือชุมชนทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละหน่วยงาน องค์กรหรือชุมชน แต่รูปแบบที่นำจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นไปตามหลักประชาธิปไตยแล้วน่าจะเป็นรูปแบบ การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) และการมีส่วนร่วมแบบเป็นกันเอง (spontaneous) หรืออาจจะเป็นรูปแบบเชิงบูรณาการ

จากการศึกษาวิจัยของ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2528) เกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในโครงการการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ของประเทศไทย พบว่า มี 2 ระดับ คือ การมีส่วนร่วมในระดับต่ำ หมายถึงหน่วยงานรัฐเป็นฝ่ายริเริ่ม ตัดสินใจให้มีโครงการขึ้นมาแล้วเห็นสมควรให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย จึงได้แจ้งและมอบหมายให้ชุมชนดำเนินการ การมีส่วนร่วมในระดับนี้จึงมีลักษณะเป็นการสั่งการจากรัฐสู่ประชาชน (top-down approach) ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่มีได้เกิดจากความต้องการของชุมชน ชุมชนไม่เห็นความสำคัญ และการมีส่วนร่วมในระดับสูง หมายถึง ชุมชนเป็นฝ่ายคิดริเริ่ม ตัดสินใจและดำเนินโครงการนั้นๆ(bottom-up approach) การมีส่วนร่วมในระดับนี้น่าจะเป็นการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพสูง แต่ก็มีปัญหาอีกเช่นกัน คือ การดำเนินการในบางครั้งยังจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545) จะเห็นการมีส่วนร่วมทั้งสองระดับที่กล่าว ถือว่ายังไม่เป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง ยังขาดการร่วมมือร่วมใจของภาคส่วนต่างๆ ในชุมชน จึงไม่อาจนำมาใช้กับกิจกรรมการสร้าง ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมได้ ทั้งนี้ เพราะการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนจะสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องมีความร่วมมือร่วมใจของทั้งภาครัฐ ภาคประชาชนและภาคเอกชน

จากที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่า ในกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องเริ่มต้นโดยทุกภาคส่วนในชุมชนในรูปแบบพหุภาคีตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้ายของโครงการพัฒนา สำหรับขั้นตอนการมีส่วนร่วมนั้นได้มีนักวิชาการด้านการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมได้นำเสนอไว้คล้ายคลึงกัน คือ อคิน รพีพัฒน์ (2547); บัณฑิต อ่อนคำ (2539); วันชัย วัฒนศัพท์ (2544) และ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมมี 5 ขั้นตอนได้แก่

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นการมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ในชุมชนตลอดจนการกำหนดความต้องการของชุมชนและมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นการมีส่วนร่วมในการวางแผนการพัฒนา โดยทุกภาคส่วนในชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่ใช้

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ทุกภาคส่วนในชุมชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยสนับสนุนทรัพยากร วัสดุ อุปกรณ์และแรงงาน เข้าร่วมบริหารงาน ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ทุกภาคส่วนในชุมชนพึงได้รับจากการพัฒนาหรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 ขั้นการมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่สำคัญ คือ ทุกภาคส่วนในชุมชนต้องร่วมกันประเมินว่าการพัฒนาที่ได้ปฏิบัติไปแล้วนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด

เมื่อพิจารณาขั้นตอนการมีส่วนร่วมมี 5 ขั้นตอน และนำมาเชื่อมโยงกับขั้นตอนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน พบว่า มีความสอดคล้องกับข้อค้นพบจากงานวิจัยของบุญทัน โปกิตา และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2550: 228-233) และ รักษ์กล้า สถานสุข และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2548: 15-22) ในประเด็นการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ของชุมชนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน สามารถดำเนินการได้ 4 ขั้นตอน คือ 1) การมีส่วนร่วมในการแก้ไขศึกษาปัญหา 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน 3) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน และ 4) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ส่วน ศุภพร ไทยภักดี และ พันธจิตต์ พรประธานสมบัติ (2550: 69-79) มีความเห็นสอดคล้องกับ จ้างง บัวเนี้ยว (2550: 123-125) ว่า นอกจากที่ภาคส่วนต่างๆ ของชุมชนจะมีส่วนร่วมทั้ง 4 ขั้นตอนแล้ว ยังสามารถมีส่วนร่วมได้ด้านการรับประโยชน์ร่วมกันด้วย สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2545) กล่าวว่า หากภาคส่วนต่างๆ ในชุมชนได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนย่อมถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่สมบูรณ์ตามแนวคิดการมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมยังต้องคำนึงถึง

ประเภทของโครงการหรือกิจกรรม กระบวนการดำเนินงาน ช่วงเวลาในการเข้าไปมีส่วนร่วม ระดับการมีส่วนร่วม องค์กรหรือกลุ่มบุคคลหรือปัจเจกบุคคลที่มีส่วนร่วมและกฎหมายที่รองรับการมีส่วนร่วมด้วย

กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

จากที่กล่าวมาในข้างต้นถึง การมีส่วนร่วมของชุมชนที่หมายถึงภาคส่วนต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชนจำเป็นต้องมีความร่วมมือร่วมใจกันในลักษณะของการเป็นพหุภาคี ซึ่งคำว่าพหุภาคี มีความหมายว่า การทำความตกลงร่วมกันจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องมากกว่าหนึ่งส่วน ดังนั้นในกระบวนการสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม แนวทางหนึ่งที่น่าจะเป็นทางออกที่ดีคือสร้างการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนร่วมในลักษณะพหุภาคี ซึ่ง นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2537: 183) กล่าวไว้ว่า การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวคิดที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน อันเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคลเกิดบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม 2) ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน ที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่ม วางแผน และลงมือกระทำร่วมกัน และ 3) การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนาในการตัดสินใจร่วมกันนี้ต้องมีระดับรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำที่สนองต่อความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นๆ ซึ่งความสำเร็จของกระบวนการมีส่วนร่วมมิใช่เพียงการจัดดำเนินการให้มีการมีส่วนร่วมเท่านั้น เพราะมีกลุ่มบางกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยอยู่ในกระบวนการมีส่วนร่วม ดังนั้น ความสำเร็จของกระบวนการมีส่วนร่วมคือความสามารถในการจัดการให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะกลุ่มที่ได้รับผลกระทบ ซึ่งการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางนำมาซึ่งข้อตกลงร่วมกันและการตัดสินใจที่รอบคอบมากขึ้น ความสำเร็จของกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการบริหารจัดการกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการ

จัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จำเป็นที่จะต้องคำนึงปัจจัยที่เข้ามาส่งเสริมกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมด้วย

กาญจนา แก้วเทพ (2538: 217-218) ได้กล่าวว่า ปัจจัยของการมีส่วนร่วมของประชาชน ขึ้นอยู่กับ 1) ความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองว่าสามารถจะช่วยตนเอง พร้อมช่วยเหลือผู้อื่นได้และจะต้องแสดงศักยภาพว่าจะเข้าร่วมต่อการพัฒนา 2) โครงสร้างเศรษฐกิจต่างๆ ที่มีเงื่อนไขแบบเศรษฐกิจเป็นข้อเรียกร้องเบื้องต้น ที่ทำให้คนจนไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ 3) หน่วยครอบครัวมีความเข้าใจในเรื่องการมีส่วนร่วม จะมีผลต่อการมีส่วนร่วมและการควบคุมจากเบื้องล่าง มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งก็คือพลังทางสังคม ได้แก่ มาตรการทางสังคม วัฒนธรรม ศาสนา 4) การให้อิสระแก่กลุ่มชาวบ้านที่จะตัดสินใจด้วยกันในกิจกรรมต่าง ๆ จะสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพที่มีอยู่ในตัวเองให้เกิดขึ้นในหมู่ชาวบ้าน และ 5) การตัดสินใจรวมกลุ่มไม่ได้เป็นหลักการตามเหตุผลของการเก็งกำไร ผลประโยชน์สูงสุดทางวัตถุ หากแต่ตัดสินใจเข้าร่วมบนพื้นฐานคุณค่าอย่างอื่น ผลประโยชน์ทางวัตถุเป็นสิ่งที่ตามมา

ส่วนในประเด็นเรื่องปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ของชุมชนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนนั้น รัชฎ์เกล้าสถานสุข และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2548: 15-22) เสนอว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ของชุมชนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน ได้แก่ อาชีพหลักของคนในชุมชน ขนาดการถือครองที่ดิน และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วน บุญทัน โปกิลา และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2550: 228-233) นำเสนอเพิ่มเติมว่านอกจากปัจจัยทั้งสามด้านที่กล่าวไว้ในข้างต้นยังมีปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ของชุมชนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนเพิ่มเติมอีก 5 ปัจจัย ได้แก่ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน จำนวนแรงงานในครัวเรือน รายได้ของครัวเรือน การเป็นสมาชิกกลุ่มสังคมและการได้รับการฝึกอบรม

จากแนวคิดเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ข้างต้นสรุปได้ว่า ปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม คือ ความศรัทธา ความเกรงใจ ต่อสิ่งที่เคารพนับถือ หรือผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า รวมทั้งปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง คือ สถานภาพทางสังคม สถานภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางอาชีพ และที่อยู่อาศัย โดยบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคม และเศรษฐกิจสูง จะเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนมากกว่าบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ

ในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาอ้อมมีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นเสมอแต่จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ทั้งปัจจัยทางด้านตัวของประชาชนเอง ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งผู้นำชุมชน องค์กรต่างๆ ที่เข้ามาร่วมดำเนินการ ปัญหาด้านนโยบายขององค์กรภาครัฐ ปัญหาด้านโครงสร้างสังคมไทยและปัญหาด้านการเงิน (ปารีชาติ วลัยเสถียร และ คณะ, 2548: 146)

ในส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการขององค์กรภาครัฐและปัญหาอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การครอบงำโดยรัฐบาลและบุคคลต่างๆ ในลักษณะที่เรียกว่า การพัฒนาที่จัดการให้แก่ชุมชน ถึงแม้รัฐบาลจะเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม แต่การมีส่วนร่วมนั้นเป็นไปเพื่อสนับสนุนกิจกรรมตามแต่เจ้าหน้าที่ของรัฐกำหนด ดังนั้นบทบาทของชุมชน คือ เป็นผู้สนับสนุนและเป็นผู้นิยมนโยบายที่รัฐบาลกำหนด ส่วนปัญหาที่เกิดจากนโยบายและองค์กร มีได้ทั้งที่เป็นนโยบายที่ไม่เอื้อต่อการทำงาน ระบบการรวมศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจจากบนสู่ล่าง บางครั้งหน่วยงานปฏิบัติขาดความรู้และทักษะในการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ไม่มีจิตวิทยา โครงสร้างทางการบริหาร โครงสร้างทางสังคมไทย ระบบเศรษฐกิจอยู่ในกลุ่มนายทุน ขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการแจกแจงทรัพยากร (นเรศ สงเคราะห์สุข, 2541: 116)

แต่ในขณะที่ปัญหาที่ขัดขวางการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมพัฒนาชุมชน โดยเน้นปัญหาที่เกิดจากประชาชนเป็นหลัก ได้แก่ ปัญหาความไม่รู้จักอันเกิดจากการไร้การศึกษา ชาวบ้านยังมองไม่เห็นความสำคัญในบทบาทของตนเกิดความเบื่อหน่ายต่อการทำงานของข้าราชการ มีภาระหน้าที่ส่วนตัวและในครอบครัว การขาดทุนทรัพย์ ความไม่สนใจของชาวบ้าน ชาวบ้านขาดความสามัคคี และมีการแบ่งพรรคแบ่งพวก ความไม่เข้มแข็งของผู้นำ และความขัดแย้ง

ของชาวบ้านบางคนเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตน และมีความคิดเห็นไม่ตรงกันที่เกิดขึ้นในกิจกรรมที่มีผลประโยชน์ ส่วนปัญหาที่ขัดขวางที่มีส่วนไม่น้อยต่อการพัฒนาคือ ประสิทธิภาพในการทำงานของบุคลากรภาครัฐ ได้แก่ ความล่าช้าในการทำงานของข้าราชการ เจ้าหน้าที่ที่ไม่ได้ทุ่มเทและเสียสละในการทำงานอย่างจริงจัง ขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ ของทางราชการ ขาดการให้ข้อมูลข่าวสาร ขาดการประชาสัมพันธ์ และขาดการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง (ปารีชาติ วลัยเสถียร และ คณะ, 2548: 238-240) ส่วนสมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540) กล่าวถึง ปัญหาการมีส่วนร่วมขององค์กรชาวบ้านในปัจจุบันมีหลากหลาย เช่น ปัญหาผู้นำ ปัญหาจากสมาชิก ปัญหาจากกิจกรรม ปัญหาการบริหารจัดการ ปัญหา เรื่องเงินทุน เป็นต้น

จากที่กล่าวในข้างต้น เกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการพัฒนา ที่นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ในลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกันไปในแต่ละบริบทปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนา สรุปได้เป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1. ด้านที่เป็นนโยบายภาครัฐ ปัญหาอุปสรรคที่เกิดจากภาครัฐรวมตั้งแต่รัฐบาลกลางจนถึงระดับท้องถิ่น กิจกรรมการพัฒนาถูกครอบงำโดยนโยบายภาครัฐและกลุ่มบุคคลต่างๆ ในลักษณะที่เรียกว่าการพัฒนาที่จัดการให้แก่ประชาชน นโยบายบางอย่างก็ไม่เอื้อต่อการทำงานระบบบริหารจัดการที่มีขั้นตอนมาก หรือในลักษณะการบริหารจากบนสู่ล่าง รวมทั้งหน่วยงานในระดับปฏิบัติการไม่มีความรู้ความเข้าใจในการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

2. ด้านระบบโครงสร้างของสังคมไทย ลักษณะโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมยังเป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการพัฒนาเป็นอย่างมาก เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาด้วยความเกรงใจ หรือเกิดความกลัว ไม่กล้าหรือไม่แสดงความคิดเห็น ระบบการเลือกตั้งที่ไม่กระจายอำนาจหน้าที่ให้กับประชาชนโดยตรง ระบบเศรษฐกิจที่ขาดการพึ่งพาซึ่งกันและกัน อำนาจการต่อรองในระบบการผลิตมีน้อย ปัญหาความยากจน และระบบอุปถัมภ์

3. ด้านส่วนตัวของประชาชนเองก็เป็นปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาไม่น้อย เช่น เกิดความเบื่อหน่ายในระบบราชการ มีภาระครอบครัวมาก เกิด

ความขัดแย้ง การแบ่งพรรคแบ่งพวกถือผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ผู้นำขาดความน่าเชื่อถือและขาดความศรัทธา ตลอดจนไม่เห็นความสำคัญ ในบทบาทของตนต่อการพัฒนา ในการพัฒนาชุมชนเพื่อให้เกิด ความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้นั้น หากได้นำเอาประเด็นต่างๆ ที่เป็นส่วนประกอบและจะ นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ชุมชนจะต้องมีบทบาทในทุกๆ ด้าน ถามและตอบ ตัวเองให้ได้ว่าชุมชนต้องการอะไร และสิ่งที่ต้องการนั้นได้มาอย่างไร ใครเป็น ผู้จัดหาจัดทำให้ หากชุมชนเป็นผู้จัดหาจัดทำเองจะมีวิธีการเช่นไร

สรุป

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ให้ประชาชนเข้ามามี ส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจของรัฐ หลักการสำคัญของการมีส่วนร่วมก็คือ เป้าหมายของสิทธิชุมชน มิใช่เพื่อประโยชน์ เฉพาะส่วนของชุมชนเท่านั้น แต่ต้อง เป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมด้วย การดูแลรักษาป่า การจัดการลุ่มน้ำ การ จัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นล้วนแล้วแต่สร้างประโยชน์ ต่อสังคมส่วนรวม

บทที่ 8

กรณีศึกษา: ชุมชนท้องถิ่น กับการจัดการป่า

ป่าชุมชน: ทางเลือกในการคุ้มครองระบบนิเวศโดยชุมชน

ป่าไม้ คือ ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญยิ่งของโลกเป็นแหล่งสร้างความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหารและเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ปัจจุบันพบว่ามี การดูแลป่าในรูปแบบ “ป่าชุมชน” ที่เป็นระบบนิเวศป่าไม้บริเวณรอบชุมชน หรือใกล้เคียงกับชุมชน โดยที่ชุมชนใช้ประโยชน์เป็นแหล่งในการทำมาหากินและเป็นแหล่งอาหารที่นำมาบริโภคในครอบครัว รวมไปถึงการเก็บของป่าไปขายสามารถสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกทางหนึ่ง ซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนสามารถกระทำได้ทุกฤดูกาลตลอดทั้งปี ส่วนศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้นิยามความหมายของป่าชุมชนว่า **“เป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน และ/หรือระดับเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และลัทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก”**

ส่วนในร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า “พื้นที่ป่าทั้งที่เป็นป่าบกและป่าชายเลน รอบชุมชนหรือใกล้เคียงกับชุมชน โดยที่ชุมชนได้อาศัยทำมาหากิน และเลือกใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนในเชิง เศรษฐกิจ โดยมีระบบการดูแลรักษาระบบนิเวศโดยชุมชนเป็นผู้วางแผน ดูแลรักษา ฟื้นฟู และพัฒนาป่าชุมชน”

จากนิยามที่กล่าวมาข้างต้นมีความแตกต่างกันดังกล่าว สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) (2547: 28-29) สามารถสรุปสาระสำคัญของป่าชุมชนได้ 3 ประการ คือ 1) ต้องมีพื้นที่ เพื่อเป็นพื้นที่ที่ชุมชนเข้าไปจัดการ เพื่อการใช้ประโยชน์ของชุมชน 2) ต้องมีขบวนการของชุมชนในการเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน และ 3) ต้องมีการใช้ประโยชน์จากป่าตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืนสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน และได้แบ่งประเภทของป่าชุมชนออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. ป่าชุมชนตามประเพณีที่สืบทอดกันมา ส่วนมากพบในชุมชนท้องถิ่นที่ยังคงยึดถือและปฏิบัติตามจารีตประเพณีดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด แนวทางการจัดการและกลไกการควบคุมแฝงอยู่ในความเชื่อ วิธีคิดของชุมชน เช่น มีการแบ่งเป็นป่าหวงห้ามหรือป่าประเพณี ซึ่งอนุรักษ์ไว้เพื่อประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ ป่าต้นน้ำเพื่อเก็บรักษาไว้เป็นต้นน้ำลำธาร และป่าใช้สอยซึ่งอยู่บริเวณชุมชนเพื่อชุมชนได้ใช้ประโยชน์

2. ป่าชุมชนที่ริเริ่มโดยท้องถิ่น มักเป็นกรณีชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่อพยพมาจากคนละที่ แล้วมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในพื้นที่เดียวกัน มีการผสมผสานวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย รูปแบบการจัดการป่าส่วนใหญ่ไม่อิงความเชื่อจารีตหรือประเพณีดั้งเดิม แต่ชุมชนท้องถิ่นเห็นความจำเป็นที่จะต้องรักษาป่าขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง เช่น รักษาป่าไว้เป็นแหล่งอาหารและปัจจัยใช้สอย เป็นต้น

3. ป่าชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เช่น จากองค์กรพัฒนาเอกชน ภาครัฐ วัด โดยอาจเข้าไปสนับสนุนในด้านต่างๆ เช่น งบประมาณ การรวมตัว การฝึกอบรม เป็นต้น

แต่การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนก็พบปัญหามากมาย เช่น การตัดไม้ทำลายป่าเกินปริมาณที่กำหนด การลักลอบนำพันธุ์ไม้หายากออกจากป่า การหาของป่าผิดวิธี เช่น ความเชื่อในการเผาป่าเพื่อให้ฝักหวานและเห็ดโคนออกดอก เป็นต้น จากปัญหาดังกล่าว จึงจำเป็นต้องมีการวางกฎระเบียบขึ้นสำหรับบริหารจัดการป่าชุมชนแต่ละแห่ง ซึ่งกฎระเบียบนี้จะแตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน ในส่วนต้นนี้จะขอกล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนและบทเรียนแห่งความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนในระดับสากล แล้วตามด้วยพัฒนาการของป่าชุมชนในประเทศไทย สุดท้ายจะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยโดยกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี

แนวคิดป่าชุมชนในระดับสากล

แนวคิดเรื่องป่าเชิงสังคมหรือป่าชุมชนกำเนิดขึ้นมาท่ามกลางปัญหาการจัดการป่าในประเทศโลกที่สามซึ่งได้รับอิทธิพลโดยตรงจากแนวคิดการจัดการป่าของประเทศตะวันตกที่มุ่งเน้นการทำไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ การที่รัฐมีมุมมองต่อป่าในฐานะเป็นสินค้าที่เป็นปัจจัยการผลิตในเชิงอุตสาหกรรม หรือเป็นสินค้าป้อนให้แก่ประเทศตะวันตก ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว (กฤษณา บุญชัย, 2542) ในขณะเดียวกันก็สร้างปัญหาผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยพึ่งพิงป่า เพราะเหตุที่ป่าเปรียบเสมือน “ทุนชีวิตและวัฒนธรรม” การทำลายป่าได้ส่งผลโดยตรงต่อการสร้างสภาวะยากจนให้เกิดขึ้น แต่ในขณะเดียวกันรัฐบาลในประเทศโลกที่สามทั้งหลายแม้จะมีแนวความคิดริเริ่มในการอนุรักษ์ป่าเพื่อรักษาไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ แต่ลำพังนโยบาย กฎหมาย และองค์กรรัฐเพียงลำพังไม่สามารถที่จะรักษาทรัพยากรไว้ได้ จึงได้เกิดมีความคิดเรื่องป่าไม้สังคมขึ้น

จุดเริ่มต้นแนวคิดป่าไม้สังคมถูกอ้างว่าเป็นความพยายามของนักวิชาการป่าไม้ในการทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของชาวชนบทที่มีอัตราการเพิ่มประชากรสูงมากขึ้น จนได้มีการจัดประชุมสมัชชาป่าไม้โลกในช่วงทศวรรษที่ 2510 ถึง 2520 ในภูมิภาคต่างๆ อย่างน้อย 3 ประเทศ เริ่มจากประเด็นเรื่อง “ป่าไม้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” จัดที่

บัวโนสไอเรส ประเทศบราซิล ในปี พ.ศ. 2515 เรื่อง “ป่าไม้สำหรับประชาชน” จัดที่จาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย ในปี พ.ศ. 2521 การประชุมเรื่อง “การพัฒนาชนบทและการปฏิรูปการเกษตร” ในปี พ.ศ. 2522 และ “ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการพัฒนาอย่างรอบด้าน” จัดที่เม็กซิโก ในปี พ.ศ. 2528 (Pragtong, 1992 อ้างใน อภิชัย พันธเสน, 2539) จากจุดเริ่มต้นดังกล่าวองค์กรอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ซึ่งมีบทบาทต่อการกำหนดทิศทางการป่าไม้และพัฒนาของโลก ก็ได้ดำเนินการสนับสนุนการจัดการป่าไม้เชิงสังคมไปทั่วโลก ขณะเดียวกันธนาคารโลกก็ได้รับลูกต่อโดยมีโครงการด้านป่าเชิงสังคมขึ้น (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2541)

หากมองบริบทของกระแสความคิดทางสังคมโดยเฉพาะเรื่องการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาชนบทในช่วงนั้นจะพบว่า กระแสเรื่อง “การพัฒนาชนบท” “การมีส่วนร่วมของประชาชน” “การกระจายอำนาจ” กำลังมีสถานะต่อกระบวนการพัฒนาโดยรวม ทั้งนี้เพราะผลการพัฒนาได้สร้างปัญหาความยากจน การกระจายรายได้ที่ทวีความรุนแรงขึ้นตามลำดับ ซึ่งสัมพันธ์กับสถานการณ์ปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าทั่วโลก อันเป็นผลจากการเติบโตของทุนอุตสาหกรรมนิยมตะวันตกตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 18 ที่รัฐแต่ละประเทศได้ใช้ป่าเพื่อการพาณิชย์จนส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและชนพื้นเมืองจำนวนมาก ประชาชนในประเทศโลกที่สามจึงได้เคลื่อนไหววิพากษ์วิจารณ์แนวคิดองค์ความรู้ และวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าที่สร้างปัญหา รวมทั้งพยายามเสนอทางเลือกการจัดการป่าโดยประชาชนเอง จนได้ก่อตัวแนวคิดใหม่ที่มองป่าในมิติเชิงสังคม วัฒนธรรม จากเดิมที่ป่าถูกมองแต่มิติทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ในขณะที่รัฐและนักวิชาการป่าไม้เองกลับมองทางออกของการจัดการป่าเป็นเรื่องการปลูกป่า การกันเขตสงวนพื้นที่ป่าเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการอนุรักษ์เป็นหลัก

แต่อย่างไรก็ตาม การเอาแนวคิดเรื่องการพัฒนามาใช้มองป่าขององค์กรพัฒนาอย่าง FAO และธนาคารโลกก็ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาที่รัฐยังคงมีบทบาทหลักในการจัดการทรัพยากรเพื่อการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจแทนที่จะเป็นการวิพากษ์วิจารณ์อย่างถอนรากถอนโคน ดังจะเห็น

ได้จากการนิยามป่าชุมชนของ FAO และธนาคารโลก ที่ให้ความหมายป่าชุมชน ในฐานะเป็นโครงการของรัฐที่ไปส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้ มากกว่าที่จะเป็นการมองเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านในการจัดการป่าของตนเอง หรือสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรแต่อย่างใด

นิยามของ FAO (1978 อ้างใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2541) ป่าชุมชนเป็น กิจกรรมป่าไม้อะไรก็ได้ที่ประชาชนมีส่วนร่วม เช่น การปลูกป่าหรือการจัดการป่าชุมชนประจำหมู่บ้านในท้องที่ซึ่งขาดแคลนไม้ใช้สอยหรือของป่าอย่างอื่น จนกระทั่งรวมถึงการปลูกต้นไม้ในไร่นาหรือสวนปาราย่อยเพื่อขายไม้เป็นรายได้ นอกจากนี้ยังรวมถึงกิจการอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ใช้วัสดุจากป่าเป็นวัตถุดิบ แต่จะไม่นับรวมกิจการป่าไม้ที่เป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ หรือกิจการป่าไม้ที่ประชาชนได้รับผลตอบแทนเพียงเป็นค่าจ้างแรงงานเท่านั้น แต่รวมถึงกิจกรรมของรัฐ หรือ อุตสาหกรรมป่าไม้ที่กระตุ้นหรือช่วยกิจการป่าไม้ของชุมชนท้องถิ่น

ส่วนนิยามของธนาคารโลก (1979 อ้างใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2541) ก็ไม่แตกต่างกันนัก คือ ป่าสังคมเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการปลูกต้นไม้เพื่อเป็นประโยชน์ใช้สอยสำหรับชาวบ้านเอง กิจกรรมป่าชุมชนดังกล่าวจะรวมถึงการปลูกแปลงไม้ขนาดเล็ก ป่าชุมชนหมู่บ้าน การปลูกต้นไม้ตามถนนหนทาง และการปลูกต้นไม้ตามหัวไร่ปลายนา โดยที่ไม่รวมถึงการปลูกสวนป่าขนาดใหญ่

จากนิยามดังกล่าวเห็นได้ว่า แนวคิดป่าชุมชนของทั้ง 2 หน่วยงาน พัฒนามาจากฐานคิดเรื่องการพัฒนาชนบทโดยการกระทำของรัฐ ที่มองว่าชาวบ้านยากจน ขาดความรู้ จึงมีปัญหาต่อป่า การแก้ปัญหา ก็โดยการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกป่าแก้มจน แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้เชื่อมโยงกับการจัดการป่าของรัฐและเอกชนที่แยกส่วนออกต่างหาก หรืออาจกล่าวได้ว่าการวิเคราะห์ปัญหาดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ที่มองว่าปัญหาความยากจนเกิดจากการขาดแคลน ชาวบ้านมีความต้องการบริโภคไม้ แต่ปัจจัย (Supply) มีความจำกัด หากต้องพึ่งพาธรรมชาติก็จะสร้างแรงกดดันต่อป่า ทางแก้ก็โดยการสร้างปัจจัย (Supply) มากขึ้นโดยส่งเสริมให้ประชาชนปลูกไม้ ในนาม “ป่าชุมชน” เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

ซึ่งในภาคปฏิบัติการเอง FAO ก็ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญไปพัฒนาโครงการป่าชุมชนในประเทศโลกที่สามให้เกิดขึ้น แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จนัก เนื่องจากฐานคิดที่ว่าประชาชนคือผู้ขาดแคลน รัฐจึงเข้าไปส่งเสริม ทำให้ขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชน และการไม่เข้าใจระบบสังคมวัฒนธรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรเอง ทำให้กรอบคิดยังยึดติดเรื่องการปลูกป่าเพื่อเศรษฐกิจครัวเรือน

เมื่อกลับมามองกระแสความเคลื่อนไหวภาคประชาชน ซึ่งประสบปัญหาจากการจัดการป่ากระแสหลักได้แย่งชิงทรัพยากรจากภาคชนบท อีกทั้งยังเก็บกดปิดกั้นมิให้ชนพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่นมีพื้นที่ในเชิงความคิด ความรู้ทางเลือกในการจัดการป่าและมีได้ยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการป่า ทำให้เกิดกระแสเคลื่อนไหวต่อต้านของประชาชนในทุกประเทศ เช่น การคัดค้านการสัมปทานไม้ การผลักดันสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสร้างวาทกรรมชุมชนผู้อนุรักษ์และผู้ตกเป็นเหยื่อของการแย่งชิงทรัพยากร ขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้สร้างความท้าทายต่อแนวทางการจัดการป่าของรัฐอย่างมาก ซึ่งความพยายามของ FAO และธนาคารโลกที่เสนอแนวทาง “ป่าสังคม” หรือ “ป่าชุมชน” ในบริบทของการพัฒนา เป็นไปเพื่อการดำรงรักษาแนวทางการพัฒนากระแสหลักโดยรัฐ หรือแนวทางการจัดการป่ากระแสหลัก เพียงแต่เปิดพื้นที่ส่วนน้อยให้แก่คนชายขอบ หรืออ้างความชอบธรรมในการแบ่งผลประโยชน์เพื่อคนจนบ้าง เพื่อมิให้เกิดการเคลื่อนไหวที่ทำลายล้มระบบการจัดการป่าแบบเดิมเสีย เพราะจะเห็นได้ว่าทั้ง FAO และธนาคารโลก ก็ยังสนับสนุนการจัดการป่าเชิงอุตสาหกรรมและเชิงอนุรักษ์ของภาครัฐเป็นหลัก ยังเสนอแนวทางการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต วัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรของชนพื้นเมือง โดยการสร้างภาพน่ากลัวของ “ไร่เลื่อนลอย” หรือ “ไร่หมุนเวียน” อันเป็นระบบการผลิตที่สัมพันธ์กับการจัดการป่าของชุมชนบนที่สูงเพื่อที่จะปรับให้เป็นเกษตรถาวรเชิงการค้า ผสานเชิงอนุรักษ์ (เป็นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2542) หรือการเลี้ยงที่จะไม่กล่าวถึงสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรโดยตรง แต่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน (ในระดับที่รัฐกำหนด)

Ketty (1990 อ้างใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2541) ได้ชี้ประเด็นว่าแนวคิดขององค์กรระหว่างประเทศและรัฐที่หันมาสนใจเรื่องป่าเพื่อสังคม หรือ

ป่าชุมชนเพื่อที่จะแก้ปัญหาเรื่องการเติบโตของประชากรที่สัมพันธ์กับความ
ต้องการประชาชนในการใช้ไม้ Ketty มีคำถามต่อแนวคิดนี้ว่า จะเป็นไปได้หรือที่
รัฐจะปรับเปลี่ยนนโยบายเรื่องป่ารัฐเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง ก็ในเมื่อรัฐและ
ชุมชนท้องถิ่นเองไม่เคยมีการสร้างแนวคิดร่วมกันเกี่ยวกับเรื่องป่า ขณะที่ชุมชน
ท้องถิ่นพึ่งพาประโยชน์จากป่าทั้งปัจจัย 4 และการผลิต ขณะที่รัฐถือว่าป่าเป็น
ทรัพย์สินของรัฐเพื่อหาประโยชน์เชิงพาณิชย์ในนามของชาติ แต่ก็กีดกันชุมชน
ท้องถิ่นในการเข้าถึงทรัพยากร แม้อนุมานว่ามีความตั้งใจดี แต่ขาดความเข้าใจต่อ
ความสัมพันธ์ของชุมชนต่อป่า จึงมีปัญหาในทางปฏิบัติอยู่มาก

อย่างไรก็ตาม ภาคประชาชนในประเทศโลกที่สามเองก็ไม่ได้ตกอยู่
ภายใต้กระแส “ป่าชุมชน” ที่ผลักดันโดยหน่วยงานระดับโลกและรัฐ แต่ได้ช่วงชิง
การนิยามความหมายของ “ป่าชุมชน” เสียใหม่ โดยผลักดันแนวคิดเรื่องสิทธิ
ชุมชนต่อทรัพยากร ทั้งในมิติเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมที่มีชุมชนเป็น
ศูนย์กลาง (Community based) และสร้างการต่อรองกับรัฐ ประเด็นเรื่อง
ป่าชุมชนจึงถูกชูขึ้นเป็นยุทธศาสตร์หลักของการทำหยาการพัฒนาหรือการอนุรักษ์ที่
รวมศูนย์โดยรัฐ หรือไม่ถูกจำกัดเพียงมิติทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หากแต่
เป็นความเคลื่อนไหวทางอุดมการณ์ภาคประชาชนที่จะปรับเปลี่ยนโครงสร้างการ
จัดการทรัพยากรเสียใหม่ ซึ่งผลของการต่อสู้เชิงวาทกรรมดังกล่าว ก็ได้มีส่วนให้
หน่วยงานอย่าง FAO และธนาคารโลกได้พัฒนาแนวคิดป่าชุมชนเข้ามาใกล้เคียง
กับภาคประชาชนมากขึ้นในมิติเรื่องวัฒนธรรมและการจัดการ แต่ในมิติทาง
การเมือง ระบบสิทธิ ยังมีความแตกต่างกัน

การจัดการป่าชุมชนนานาชาติ: บทเรียนที่ผ่านการพิสูจน์แล้ว

อย่างที่ทราบ สาเหตุประการหนึ่ง ของการสูญเสียพื้นที่ป่า ก็คือ การใช้
ไม้เพื่อผลิตกระดาษจำนวนมาก โดยในสหรัฐอเมริกา พบว่า ร้อยละ 5 ของ
จำนวนประชากรในประเทศทั้งหมด มีการใช้กระดาษถึงกว่าร้อยละ 30
ของปริมาณการใช้กระดาษทั่วโลก และในแต่ละปีกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วมี
ปริมาณการใช้กระดาษโดยเฉลี่ยถึง 164 กิโลกรัมต่อคน สำหรับประเทศ
กำลังพัฒนา แม้จะมีปริมาณการใช้กระดาษเฉลี่ยเพียง 18 กิโลกรัมต่อคน แต่

คาดว่าปริมาณการใช้กระดาษของโลกจะเพิ่มมากขึ้นเป็นสองเท่าในอีก 50 ปีข้างหน้า (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2548) ถึงอย่างนั้นก็ใช่ว่ากลุ่มประเทศกำลังพัฒนาแล้วจะมีอัตราการทำลายป่าไม้สูงกว่าประเทศกำลังพัฒนา ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับการใช้และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ตัวอย่างเช่นประเทศในแถบทวีปยุโรป แม้จะมีการใช้ทรัพยากรป่าไม้เชิงพาณิชย์ไปมาก แต่ก็มีการปลูกทดแทนและการอนุรักษ์โดยมีกฎหมายที่ควบคุมและระบุเอาไว้อย่างชัดเจน รวมทั้งมีการส่งเสริม สร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ป่าให้กับประชาชนอย่างจริงจัง ขณะที่ประเทศกำลังพัฒนากลับประสบปัญหาหมากกว่า เนื่องจากส่วนใหญ่ประเทศเหล่านี้ รัฐจะรวมศูนย์อำนาจในการจัดการป่าเพียงฝ่ายเดียว ไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามาร่วมดูแลจัดการ ทำให้เกิดการสัมปทานป่าไม้ เพื่อนำรายได้เข้าประเทศส่งผลให้เกิดการตัดไม้จำนวนมาก

อย่างไรก็ดี เนื่องจากป่าจำนวนมากของประเทศกำลังพัฒนา คือ ป่าเขตร้อน ที่เต็มไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งอาหารและยาที่สำคัญ การหาแนวทางเพื่อดูแลรักษาและฟื้นฟูสภาพป่าจึงเป็นประเด็นที่ได้นำมาพูดคุยกันในหลายเวทีทั้งในระดับโลกและระดับชุมชน โดยที่ผ่านมามีการจัดการป่าไม้ในแต่ละประเทศ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความแตกต่างกันไปตามสภาพสังคมนั้นๆ ทั้งนี้ มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน คือ วิธีการจัดการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืน (Sustainable forest management) และเน้นการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน หรือการให้สิทธิชุมชนในการจัดการป่าด้วย ในส่วนของรูปแบบการจัดการป่าไม้ในประเทศฟิลิปปินส์นั้น เพิ่มศักดิ์ มักรากริมย์ นักวิชาการประจำวิทยาลัยการจัดการสิ่งแวดล้อม กล่าวว่า การจัดการป่าไม้โดยการผลักดันเชิงนโยบายนั้นมีความเข้มแข็งมาก แต่ในเชิงปฏิบัตินั้นไม่ประสบผลดีเท่าที่ควร ทั้งนี้ เป็นเพราะกลุ่มนักการเมืองยังคงมีอิทธิพลมาก และอาจใช้เป็นช่องทางเพื่อเปิดทางให้เอกชนเข้าไปสัมปทานป่าได้ โดยมีผลประโยชน์ร่วมกัน (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2548)

ส่วนประเทศลาว ก็ประสบปัญหาพื้นที่ป่าไม้ลดจำนวนลงไปมากเช่นกัน ทั้งนี้ เกิดจากการให้สัมปทานป่าไม้ โดยข้อมูลเมื่อปี พ.ศ. 2503 ลาวยังมีพื้นที่ป่าปกคลุมอยู่ถึงร้อยละ 60 แต่ในระหว่างปี พ.ศ. 2531-2532 กรมป่าไม้สำรวจ

พื้นที่ป่าโดยแปรภาพถ่ายทางอากาศ และภาพถ่ายดาวเทียม พบว่า พื้นที่ป่าลดลง เหลือเพียงร้อยละ 47 ปัญหาพื้นที่ป่าไม้ลดจำนวนลงของประเทศลาว อีกสาเหตุหนึ่งมาจากการสร้างเขื่อนด้วย อย่างไรก็ตาม แม้พื้นที่ป่าไม้จะลดลงไปเป็นจำนวนมาก แต่ประเทศลาวก็มีกฎหมายที่ระบุเอาไว้ชัดเจนในเรื่องการอนุญาตให้ประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ เนื่องจากประชาชนลาวยังมีวิถีชีวิตสัมพันธ์อยู่กับความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย เพื่อการยังชีพเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่ไทยยังมีการถกเถียงเกี่ยวกับกฎหมายป่าชุมชน และความไม่ชัดเจนที่จะให้ประชาชนเข้าไปอาศัยพึ่งพิงพร้อมไปกับการอนุรักษ์ป่าพร้อมกันได้หรือไม่ (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2548)

สำหรับในประเทศพัฒนาแล้ว โดยเฉพาะประเทศทางแถบภาคพื้นยุโรป การจัดการป่าของประเทศเหล่านี้ ย่อมมีความแตกต่างออกไปจากประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งส่วนมากเป็นป่าไม้เขตร้อน เพราะประเทศแถบยุโรปอยู่ในเขตอากาศหนาว และมีป่าไม้ส่วนใหญ่อยู่บริเวณภูเขาสูง อีกทั้งคุณภาพดินในบริเวณป่าเขาไม่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก ดังนั้น พื้นที่ทำการเกษตรกับพื้นที่ป่า จึงค่อนข้างแบ่งแยกสัดส่วนออกจากกันอย่างชัดเจน ดังนั้นการทำเกษตรกรรมส่วนมากจึงอยู่บริเวณที่เป็นทุ่งโล่ง ซึ่งเป็นทั้งที่เลี้ยงสัตว์ และใช้ในการเพาะปลูกด้วย ข้อเท็จจริงของจำนวนพื้นที่ป่าในประเทศแถบยุโรป แม้มีการตัดไม้ไปเป็นจำนวนมากเพื่อการเศรษฐกิจ แต่ประเทศเหล่านี้มีการวางแผนการจัดการฟื้นฟูป่าที่มีประสิทธิภาพและรักษาภูเขาระเบียบได้ดี โดยการวางแผนระยะยาวไปอีกกว่า 100 ปีข้างหน้า ซึ่งนับว่ามีวิสัยทัศน์ยาวไกลเพื่อประโยชน์สูงสุดของคนในประเทศ ยกตัวอย่างเช่น ในประเทศเดนมาร์กมีแผนการจัดการป่าเรียกว่า ยุทธศาสตร์ในการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติและป่าอื่นๆ ที่มีคุณค่าสำหรับการอนุรักษ์สูงของเดนมาร์ก (Strategy for Natural Forests and Other Forest Types of High Conservation) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ อีกทั้ง พ.ร.บ.ป่าไม้ของเดนมาร์กนั้น ยังกำหนดให้ใช้หลักการจัดการป่าแบบอเนกประสงค์ คือ ให้สามารถทำไม้ได้ไปพร้อมกับการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติ และให้ความสำคัญถึงความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับคน และวัฒนธรรมด้วย (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2548) จากที่กล่าวมาทั้งหมด

จะเห็นได้ว่า การบริโภคทรัพยากรธรรมชาติของประชากรโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทรัพยากรป่าไม้นั้น นับว่าจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และนำมาซึ่งปัญหา อีกหลายประการ เช่น ความหลากหลายทางชีวภาพถูกทำลาย ระบบนิเวศขาด ความสมดุล ภูมิอากาศโลกเปลี่ยนแปลง ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลเสียต่อโลกและ ชีวิตมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องดูแลอนุรักษ์ป่าไม้อย่างมี ประสิทธิภาพและยั่งยืน สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ และจะต้องผลักดัน เป็นวาระของชาติและของโลก ปัจจุบันแนวทางการจัดการป่าไม้อย่างมีประสิทธิภาพ และยั่งยืนนั้น เป็นที่ยอมรับกันทั่วโลกว่า **การให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมดูแล รักษาป่า นับเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพ** ทั้งนี้ เนื่องจากคนที่สัมพันธ์อยู่กับป่า มานาน ย่อมรู้จักการจัดการและดูแลรักษาป่าอย่างเหมาะสม ดังนั้น ถ้าหาก รัฐไทยจะได้เรียนรู้ความสำเร็จจากของนานาประเทศ ก็ควรย้อนกลับมาตระหนัก ถึงปัญหา และพิจารณาการแก้ไขปัญหอย่างยั่งยืน โดยการมองป่าไม้ในประเทศ ตามสภาพความเป็นจริง และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมจัดการป่า ที่สำคัญคือ ออกกฎหมายป่าชุมชนเพื่อรองรับสิทธิของชุมชนในการดูแลรักษาป่า อย่างเป็นรูปธรรม

พัฒนาการแนวคิดป่าชุมชนในประเทศไทย

แนวคิดเรื่องป่าสังคมในเมืองไทยมีจุดเริ่มต้นกลางทศวรรษ 2520 โดย เกิดจากความเคลื่อนไหวภาคประชาชนในการต่อต้านคัดค้านโครงการพัฒนา และนโยบายการจัดการป่าของรัฐที่ทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม และมีผลกระทบต่อ ประชาชน ซึ่งในส่วนของรัฐเองต่อมา ก็ได้มีแนวคิดเรื่องป่าสังคมขึ้น โดย FAO ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญมาร่วมวางหลักสูตรป่าไม้เชิงสังคม (Social Forestry) กับคณะ ทำงานคณะวนศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในปี พ.ศ. 2527 ซึ่งในช่วง นั้นก็ได้เริ่มมีงานศึกษาเกี่ยวกับวนศาสตร์ชุมชนเพื่อเตรียมหลักสูตรหลายชั้น แต่ อย่างไรก็ตามแนวคิดวนศาสตร์ชุมชน ป่าไม้เชิงสังคม ป่าชุมชน จากคณะวนศาสตร์ ก็ไม่ได้เป็นประเด็นที่มีผลต่อการกำหนดนโยบายด้านป่าไม้ของรัฐบาลเท่าใดนัก เพราะแนวคิดการจัดการป่ากระแสหลักยังเน้นเรื่องการทำไม้ของรัฐและเอกชน โดยไม่มีบทบาทของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมแต่อย่างใด

จนเมื่อ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ป่าไม้เพื่อพัฒนาสังคมชนบท” ในปี พ.ศ. 2528 โดยใช้แนวทางสังคมศาสตร์การพัฒนาชนบทและวัฒนธรรมชุมชน เป็นฐานในการวิเคราะห์การจัดการป่า ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการนิยามความหมายของป่าและผู้จัดการป่าเสียใหม่ โดยชี้แจงชัดเจนว่า ป่าชุมชน คือ ป่าที่ชุมชนร่วมกันจัดการเป็นหลัก การจัดการป่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชนบท และยังรวมรวมถึงการร่วมมือของชุมชนในการต่อรองกับรัฐหรือใช้หลักการจัดการของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชนและผลประโยชน์ตกอยู่กับชุมชน หากใช้เป็นโครงการของรัฐที่ไปส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้ใช้สอย ทำวนเกษตร หมู่บ้านป่าไม้ ซึ่งยังยึดถือรัฐเป็นผู้นำและผู้เชี่ยวชาญที่ไปชี้นำชาวบ้าน ซึ่งได้ข้อมูลที่แตกต่างกันที่นักวิชาการด้านวนศาสตร์และFAO พยายามจะอธิบายไว้ในข้างต้น

งานศึกษาของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ แม้จะเพียงการประมวลแนวคิดจากต่างประเทศ และยังไม่ได้ศึกษาในภาคสนามก็ตาม แต่ก็ได้รับการยอมรับจากแวดวงนักพัฒนาเอกชน ชาวบ้าน นักวิชาการ ที่กำลังประสบปัญหาการรุกรานของรัฐและนายทุนที่เข้าแย่งชิงทรัพยากรป่าของชาวบ้าน โดยการสัมปทานไม้และโครงการของรัฐจำนวนมาก อีกทั้งยังสอดคล้องกับนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ปี พ.ศ. 2528 ที่จำแนกป่าเศรษฐกิจ และสนับสนุนการจัดการป่าเชิงพาณิชย์ของเอกชนอย่างชัดเจน ทำให้ขบวนการภาคประชาชนต้องวิพากษ์และเสนอทางเลือกการป่าภาคประชาชนขึ้น

ในส่วนของภาครัฐเองภายหลังจากที่ได้มีการพัฒนาหลักสูตรวนศาสตร์ชุมชนตามแนวทาง FAO กรมป่าไม้เองได้ทำโครงการปลูกไม้ใช้สอยชุมชน ปี พ.ศ. 2530-2532 ภายหลังจากได้เปลี่ยนชื่อเป็น โครงการพัฒนาป่าชุมชน และได้รับการบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) (อภิชัย พันธเสน, 2539) นอกจากนี้ก็ได้เริ่มโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนที่สูงในประเทศไทย (Thailand Upland Social Forestry Project) ในระหว่างปี พ.ศ. 2532-2536 ซึ่งเป็นโครงการทดลองที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างกรมป่าไม้ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยการสนับสนุนของมูลนิธิฟอร์ด ในการศึกษาได้ใช้วิธีการทางป่าไม้

สังคมผ่านการดำเนินโครงการของภาครัฐ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยมีการใช้เจ้าหน้าที่ประสานงานสนามเป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างกรมป่าไม้และชุมชนท้องถิ่น โครงการนี้มีพื้นที่วิจัยอยู่หลายแห่งในภาคเหนือและอีสาน ซึ่งส่วนใหญ่พบว่า ความมั่นคงในการถือครองที่ดิน เป็นปัจจัยสำคัญในการจัดการป่าของชาวบ้าน โดยองค์กรท้องถิ่นที่มีแต่เดิมมีบทบาทสำคัญต่อการจัดการ (อภิชัย พันธเสน, 2539)

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการวิจัยของกรมป่าไม้ร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ต่อเรื่องป่าชุมชนยังไม่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนนโยบายใดๆ ทั้งสิ้น จนเมื่อขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนคัดค้านการสัมปทานไม้ยุติในปี พ.ศ. 2532 นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ ได้ลงไปศึกษาสภาพปัญหาป่าไม้กับประชาชน มีการสำรวจและเก็บข้อมูลพื้นที่ที่มีการจัดการป่าโดยชุมชนใน 140 ป่าชุมชนทั่วภาคเหนือ พบว่า ชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากมีการรักษาป่าอย่างเข้มแข็งด้วยวิธีการที่หลากหลาย หลายชุมชนมีวิถีประเพณีดั้งเดิม ความเชื่อภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าอย่างลึกซึ้งทำให้ป่ายังคงถูกรักษาอย่างสมบูรณ์ เช่น กลุ่มชาวนาในภาคเหนือและอีสาน กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง และมีชุมชนไม่น้อยต่อสู้ปกป้องรักษาป่าของตนเองจากการแย่งชิงทรัพยากรของรัฐ นายทุน และคนภายนอก โดยจัดตั้งกฎระเบียบ องค์กรการจัดการของตนเองขึ้นมาจัดการป่าโดยอาศัยฐานองค์กรท้องถิ่นที่มีอยู่ กระแสความเคลื่อนไหวเพื่อทางออกต่อการจัดการป่าโดยประชาชนมีส่วนร่วมจึงเด่นชัดขึ้นเป็นขบวนการเคลื่อนไหวป่าชุมชน โดยผลักดันหลักการเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร จนในที่สุดสามารถผลักดันให้รัฐบาลโดยคณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2533 (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2542)

ในช่วงใกล้เคียงกัน สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ก็ได้จัดประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ป่าชุมชนและบทบาทของรัฐ” เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อลดการบุกรุกทำลายป่า อันมีสาเหตุจากความยากจน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534 อ้างในอภิชัย พันธเสน, 2539) ประกอบกับที่ วุฒิสภา อินทปัญญา และ คณะได้เสนอผลงานวิจัยเรื่อง

“ป่าชุมชนในประเทศไทย” ต่อกิจกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2534 ซึ่งเป็นงานวิจัยที่จะใช้ประกอบการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) โดยงานวิจัยนี้ เสนอให้มีการส่งเสริมป่าชุมชนในสามรูปแบบให้แพร่หลาย นั่นคือ ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ และป่าชุมชนแบบอนุรักษณ์ รายงานดังกล่าวยังเสนอให้ยอมรับชุมชนเข้ามาดำเนินการป่าชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ ได้โดยไม่ผิดกฎหมาย เนื่องจากไม่มีพระราชบัญญัติป่าชุมชนรองรับ (อภิชัย พันธเสน, 2539)

แต่กระนั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2533-2534 นี้เอง กรมป่าไม้เองก็ได้มีการยกร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้น แต่หลักการและเนื้อหาที่ปรากฏในพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวหาใช่การยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร แต่เป็นไปตามแนวนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 ที่จำแนกป่าอนุรักษ์และป่าเศรษฐกิจ และแนวทววงวนศาสตร์ชุมชนกระแสหลัก ที่นิยามให้ “ป่าชุมชน” คือ ป่าเศรษฐกิจ ในเขตป่าสงวนเท่านั้น เป็นนโยบายส่งเสริมของรัฐต่อประชาชน ในการจัดการป่าเศรษฐกิจ ที่ไม่นับรวมป่าอนุรักษ์ หรือไม่นิยามให้ “ป่าชุมชน” มีสถานะเป็นป่าอนุรักษ์ ทำให้ไม่ได้รับการยอมรับจากภาคประชาชน (อภิชัย พันธเสน, 2539)

นอกจากความเคลื่อนไหวภาคประชาชนในการผลักดันเรื่องป่าชุมชน เพื่อให้เกิดการรับสิทธิชุมชนและความพยายามของรัฐในการพัฒนาป่าชุมชน ซึ่งมีความหมายที่แตกต่างกันมาก ก็ได้เกิดหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนก็คือ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC) อันมีฐานะเป็นองค์กรอิสระที่ได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) และรัฐบาลประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ก่อตั้งในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2530 และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องป่าชุมชน มีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการหลายครั้ง ทั้งในระดับการจัดการ และเชิงนโยบาย โดยได้เชิญเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่กระทรวงเกษตรเข้าร่วม ต่อมาขยายการทำงานทั้งการวิจัย ฝึกอบรมและรณรงค์ ร่วมกับองค์กรชาวบ้านและ องค์กรพัฒนาเอกชนอย่างใกล้ชิด

ส่วนงานศึกษาทางวิชาการนอกแวดวงราชการนั้น พบว่า งานวิจัยที่มีผลต่อการลบบทหรือแนวคิดที่รัฐสร้างว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายป่าเสียสิ้นคืองานวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า” ของเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ที่ดำเนินการศึกษาในทุกภูมิภาคของประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533-2534 เป็นโครงการร่วมมือของกรมป่าไม้ ธนาคารโลก รัฐบาลญี่ปุ่นและคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ งานวิจัยชิ้นนี้นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงนโยบายการพัฒนาและการจัดการป่าที่สร้างปัญหาแล้ว ยังได้พบว่าชุมชนท้องถิ่นมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากร ดังนั้นนโยบายของรัฐควรสนับสนุนสิทธิชุมชน (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2535) ถ้าวางงานวิจัยนี้ได้ส่งผลให้แนวทางป่าชุมชนมีความโดดเด่นมากขึ้น ต่อมาสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ร่วมกับเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการในภาคเหนือและอีสานทำโครงการวิจัย “**ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา**” โดยเริ่มศึกษาในปี พ.ศ. 2534-2537 พบว่าฐานความรู้เรื่องป่าชุมชนจากงานวิจัยได้เป็นที่มาของการร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชนในปี พ.ศ. 2536 (เสน่ห์ จามริก และ คณะ, 2536) หลังจากนั้นก็ได้มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนออกมาเป็นจำนวนมาก โดยเริ่มเจาะลึกในประเด็นเฉพาะ เช่น เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น สิทธิการใช้และเข้าถึง แร่จุงใจและประสิทธิภาพ การจัดการเชิงสถาบัน บทบาทต่อการพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และอื่นๆ เป็นต้น งานวิจัยเหล่านี้ได้เป็นฐานในการวิวาทะเรื่อง “**คนกับป่า**” และ “**ป่าชุมชน**” มาโดยตลอด

ต่อมาองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชาวบ้าน นักวิชาการ ร่วมกับกรมป่าไม้ และกฤษฎีกา โดยการประสานงานของคณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค ได้ร่วมกันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้นในปี พ.ศ. 2539 และจัดทำประชาพิจารณ์ในปี พ.ศ. 2540 แต่ก็ยังถูกรวมป่าไม้ที่ไม่ยอมรับหลักการสิทธิชุมชนมาตั้งแต่แรกถ่วงเอาไว้จนสภาผู้แทนราษฎรรับรองเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544 โดยสาระในร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน กำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดตั้งและการจัดการว่า “**ชุมชนที่มีความประสงค์จะขอจัดตั้งป่าชุมชนในท้องถิ่นนั้นให้บุคคลซึ่งมีอายุตั้งแต่ 18 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปจำนวน 50 คนขึ้นไป แต่งตั้งตัวแทนยื่นคำขอเป็นหนังสือต่อคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด**

โดยในคำขอหรือเงื่อนไขในการขอจัดตั้งป่าชุมชนต้องประกอบด้วยวัตถุประสงค์ของป่าชุมชน รายชื่อและประวัติของผู้ขอจัดตั้งป่าชุมชน ความเป็นมาของป่าชุมชนโดยสังเขป แผนการจัดการป่าชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์ใช้สอยและจัดการป่าอย่างยั่งยืน โดยในพื้นที่ป่าชุมชนนั้นต้องกำหนดบริเวณเพื่อการอนุรักษ์หรือการใช้สอยป่าชุมชนด้วย” (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, 2547)

ถึงแม้ว่าร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนจะเดินทางมาถึงโค้งสุดท้ายในขั้นตอนการพิจารณาแก้ไขจากกรรมาธิการในสภาผู้แทนราษฎร ผลการพิจารณาจะผ่านหรือไม่ ชุมชนต่างๆ ที่ได้ดูแลทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองมาตั้งแต่แรกก็ยังคงมุ่งมั่นทำหน้าที่ของชุมชนต่อไป เช่นเดียวกับ ป่าชุมชนน้องใหม่อย่างป่าชุมชนบ้านพุเตยและอีกหลายแห่งที่กำลังเริ่มลงมือและพัฒนาตนเองอย่างไม่หยุดยั้ง ก็ยังคงมุ่งมั่นทำหน้าที่สู่ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชนต่อไป

ตารางที่ 3 พัฒนาการของการจัดการป่าชุมชนของประเทศไทย

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ
พ.ศ. 2519	• ยุคป่าแตก เป็นช่วงที่ป่าไม้ถูกทำลายอย่างหนัก อยู่ในช่วงหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3
พ.ศ. 2520-2523	• การสัมปทานทำไม้ พื้นที่ป่าบกเกือบ 300 ป่า และสัมปทานเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การทำนาकु้งในพื้นที่ป่าชายเลน
พ.ศ. 2527	• อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ พูดเรื่องป่าชุมชนที่ FAO
พ.ศ. 2529	• จุดเริ่มต้นไปสู่การจัดการป่าชุมชน มาจากการคัดค้านนโยบายสร้างเขื่อน เช่น คัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน คัดค้านการสร้างเขื่อนที่สายบุรีซึ่งเป็นต้นกำเนิดของป่าชุมชนในพื้นที่ 3 จังหวัดภาคใต้
พ.ศ. 2530	• มีการจัดตั้งศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกขึ้น • เกิดแนวความคิดเรื่องภูมิทัศน์
พ.ศ. 2532	• ปิดป่า ยกเลิกการสัมปทานทำไม้ เนื่องจากเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมและแผ่นดินถล่มที่กระหูน อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช • มีความขัดแย้งเรื่องการปลูกป่าภาคเอกชน ภาคอีสานมีการรวมตัวเพื่อต่อสู้กับการปลูกยูคาลิปตัส • การรวมตัวของชาวบ้านเพื่อทำป่าชุมชน

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ
พ.ศ. 2533	<ul style="list-style-type: none">เกิดโครงการจัดสรรที่ดินทำกินแก่ราษฎรผู้ยากไร้ภาคอีสานขึ้น โดยรัฐบาลจัดที่ดินทำกินให้กับเกษตรกรผู้ยากไร้ ด้วยการเอาคนออกจากป่า โครงการนี้ทำให้เกิดการทำป่าชุมชนขึ้นมา เพราะชาวบ้านไม่ต้องการย้ายออกจากป่า และทำป่าชุมชนเพื่อพิสูจน์ว่าคนอยู่ร่วมกับป่าได้มีความขัดแย้งเรื่องสวนป่าภาคเอกชน ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนในภาคเหนือ
พ.ศ. 2536	<ul style="list-style-type: none">โครงการของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กำหนดนโยบายหลัก 4 ข้อ คือ<ol style="list-style-type: none">1) การขยายพื้นที่อนุรักษ์ให้ครอบคลุมป่าสงวนแห่งชาติทุกแห่ง ให้ประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ทั้งหมด2) การปฏิรูปที่ดินในป่าเสื่อมโทรม3) โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ4) โครงการสนับสนุนปลูกป่าภาคเอกชน ภาคได้มีการตัดไม้ในป่าธรรมชาติ เพื่อนำพื้นที่ไปปลูกไม้กระถินเทพา เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง และกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้าน
พ.ศ. 2540	<ul style="list-style-type: none">วิกฤติเศรษฐกิจฟองสบู่แตก ชาวบ้านกลับคืนสู่ชนบท หากินทุกอย่างกับทรัพยากรป่า จนชาวบ้านบางกลุ่มรวมตัวกันจัดการป่า เช่น มีการจัดการหน่อไม้ เพราะถ้าไม่จัดการทรัพยากรธรรมชาติก็อยู่ไม่ได้ จึงเกิดป่าชุมชนขึ้นหลายแห่ง เพราะป่าช่วยบรรเทาวิกฤติการณ์ได้มีรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน อนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งมีผลดี คือ มีการกล่าวถึงเรื่องสิทธิของชนเผ่า การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาจัดการป่า แต่ผลเสีย คือ ไม่เห็นด้วยกับการที่ชาวบ้านเข้าไปจัดการป่า เพราะความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นผลประโยชน์ของชาติจึงไม่สนับสนุนให้ชาวบ้านจัดการป่านั้นมีการประชุมสุดยอดสหประชาชาติด้านการพัฒนาที่ยั่งยืน มองการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นก้อนหินสามเส้าที่ต้องมองปัญหาทางสังคม ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาความยั่งยืนเกิดผลดีต่อการจัดการป่าชุมชนว่าดูความต้องการของชุมชนและส่งผลความยั่งยืนของชุมชน

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ
	<ul style="list-style-type: none">• เกิดกองทุน SIF ช่วยเหลือชุมชน ช่วยให้คนภายนอกรู้จักป่าชุมชน ดีๆ หลายแห่งด้วยงบประมาณจากกองทุน เช่น บ้านเปรี๊ดใน• มีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้น มีชุมชนที่จัดการป่าชุมชนบางแห่งเริ่มสนใจเรื่องการเกษตรที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ
พ.ศ. 2546	<ul style="list-style-type: none">• กระแสทุนนิยม และเหตุการณ์ความไม่สงบทางภาคใต้ ทำให้กิจกรรมป่าชุมชนบางแห่งหยุดชะงัก ชาวบ้านไม่สามารถรวมกลุ่มเข้าไปทำกิจกรรมในป่าบางแห่ง
พ.ศ. 2550	<ul style="list-style-type: none">• รัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2550 มีการพูดถึงสิทธิของชาวบ้าน• พ.ร.บ.ป่าชุมชนยังคงมีความขัดแย้งกันจนถึงทุกวันนี้
พ.ศ. 2551-ปัจจุบัน	<ul style="list-style-type: none">• การสนับสนุนจากมูลนิธิฟอร์ด ที่เข้ามาสนับสนุนด้านการทำงานป่าชุมชนในประเทศไทย หลายสถาบันไม่ว่าจะเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน หรือองค์กรอื่นๆ ได้ลงมาสนับสนุนชุมชนในการจัดการป่าอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นจนถึงปัจจุบันนี้

ที่มา: ดัดแปลงจาก สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2551: 11-14)

ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชนในบริษัทไทย

จากการศึกษาของ เตือนใจ ไก่สกุล และ อรุณี จันทรสนิท (2552) พบว่า การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องอยู่บนแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน บนพื้นฐานองค์ประกอบ 3 ประการ ที่เท่าเทียมกัน ได้แก่ 1) ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อมและชีววิทยา (Environment and Biology Sustainability) 2) ความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ (Economics Sustainability) และ 3) ความยั่งยืนด้านสังคม (Social Sustainability)

ดังนั้นการจัดการป่าควรเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันและอนาคตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม รวมทั้งวัฒนธรรม และจิตใจ นอกจากนี้สนับสนุนการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะที่ยั่งยืนแล้วยังต้องขยายบริเวณพื้นที่ที่ได้รับการคุ้มครอง (protected areas) ออกไปเพื่อรักษาป่าไม้บางชนิดเอาไว้ อันจะเป็นประโยชน์ในการคุ้มครองระบบนิเวศ

ความหลากหลายทางชีวภาพ สภาพภูมิประเทศ และถิ่นพำนักอาศัยของสัตว์ป่า การคุ้มครองป่าเพื่อคุณค่าทางสังคมและจิตใจ รวมทั้งเป็นถิ่นอาศัยดั้งเดิมของชนพื้นเมืองผู้อยู่อาศัยอยู่ในป่าและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ หากมองไปข้างหน้าให้ไกล เพื่อพยายามผสมผสานให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่าง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการโครงการเชิงปฏิบัติการที่มีการเชื่อมโยงของสาขาต่างๆ เช่น เรื่องวัฒนธรรม คุณธรรมสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาเข้าด้วยกัน เช่น การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรป่าเพื่อนำไปสู่การเกิดความหลากหลายทางชีวภาพ โดยให้ชุมชนท้องถิ่น และผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ เข้าร่วมโครงการด้วยความจริงใจใน Agenda 21 ของ UNCED ได้กล่าวถึงความรู้ท้องถิ่นไว้ว่า **ควรสนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมรักษาประเพณี วิถีชีวิต และองค์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ (ตอนป่า การบวชป่า ต้นสะเดาผสมนาข้าว ต้นตาลผสมนาข้าว) และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าได้อย่างยั่งยืน (UN Conference on Environment and Development, 2006)** ด้วยเหตุนี้ การสนับสนุนและให้โอกาสชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น และวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกันจากหน่วยงานทั้งจากภาครัฐและเอกชนหลายๆ ฝ่าย เพื่อให้เขาได้แสดงบทบาทของตนเอง สิ่งที่เราควรคำนึงถึงอีกอย่างคือ การปลูกฝังวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดความเข้าใจถึงแก่นแท้ของความเป็นป่า ความสำคัญของป่าไม้ ความสมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความสำคัญและการจัดการป่าควรเริ่มต้นกับเยาวชนในการเรียนขั้นพื้นฐานด้วยสื่อที่เหมาะสมกับวัย (เดือนใจ ไก่สกุล และ อรุณี จันทรสนิท, 2552)

ป่าชุมชนบ้านพุเตย: การจัดการป่าแบบพหุภาคีตามวิถีชุมชน

ชุมชนบ้านพุเตย เป็นชุมชนประวัติศาสตร์ขนาดเล็กตั้งอยู่ในจังหวัดกาญจนบุรี มีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขา และภูเขาสูงที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายของพรรณไม้และสัตว์ป่า โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ที่ชาวบ้านเรียกชื่อตามพันธุ์ไม้เด่นที่ขึ้นในพื้นที่และลักษณะภูมิประเทศว่า **ป่าชุมชนบ้านพุเตย** ลักษณะประชากร ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ทั้งคนไทยพื้นราบ มอญ พม่า กะเหรี่ยง เป็นต้น แต่ความหลากหลายดังกล่าวไม่ได้นำมาซึ่งความแตกแยกของคนในชุมชน กับ

มีความเห็นอกเห็นใจ และรู้จักสามัคคีกันเป็นอย่างดี เกิดรูปแบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เคารพผู้อาวุโส และเชื่อฟังผู้นำชุมชน โดยผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการของชุมชนบ้านพุเตย ถือเป็นผู้ที่มีภาวะความเป็นผู้นำสูง มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรม จนได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนและภายนอกชุมชนเป็นอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจากต่างมีประสบการณ์ที่ผ่านความยากลำบากร่วมกันในการดำรงชีวิต และก่อตั้งชุมชน ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นอกจากนี้ ยังมีประสบการณ์ความสำเร็จในการทำงานแบบมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมเกษตรและภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นในชุมชน โดยมีอาชีพเสริมในการหาของป่าขายแก่นักท่องเที่ยว โดยเฉพาะเห็ดโคนหน่อไม้ และผักหวานป่า นอกจากนี้ยังพบว่า คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ อย่างหลากหลาย ซึ่งป่าชุมชน บ้านพุเตย นับเป็นผืนป่าที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวพุเตยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเป็นแหล่งผลิตปัจจัย 4 ที่หล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง ด้วยความเป็นผืนป่าที่อยู่ท่ามกลางการใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งอาจได้รับผลกระทบจากกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน จึงเป็นผืนป่าที่ควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษจากชุมชน และหน่วยงานที่รับผิดชอบ โดยทำให้เกิดการพัฒนาป่าชุมชนอย่างยั่งยืน (อภิชาติ ไจอารีย์, 2555)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น แสดงถึงศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตย ในการจัดการ ป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ทั้งด้านบริบททางเศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณสมบัติของผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน ความเข้มแข็งกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของศิริพร พันธูลี (2553: 53) และ ศุภพร ไทยภักดี และ พันธิจิตต์ พรประธานสมบัติ (2550: 69-79) ที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า ศักยภาพของชุมชนที่เอื้อต่อความเข้มแข็งของชุมชน คือ ศักยภาพด้านผู้นำชุมชน การมีปราชญ์ชาวบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มองค์กรภายในชุมชน ทรัพยากรท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่นและวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ แต่จากการวิเคราะห์ชุมชน พบว่าชุมชนยังไม่มีการศึกษาสถานภาพของระบบนิเวศและการพึ่งพิงด้านการใช้

ประโยชน์จากป่าชุมชน รวมทั้งยังไม่มีแผนแม่บท และเป้าหมายร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ถึงแม้ในช่วง 5 ปีก่อนที่ผู้วิจัยจะทำโครงการวิจัยร่วมกับชุมชนจะมีการรวมตัวของคน ในชุมชนทำกิจกรรมการปกป้องผืนป่าแห่งนี้มาอย่างต่อเนื่อง แต่ยังพบว่าระบบการบริหารจัดการกลับไม่เป็นระบบ ขาดความต่อเนื่อง และขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง ประเด็นที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงได้หยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นวิจัย โดยเน้นการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษาสถานภาพของระบบนิเวศป่าชุมชน และลักษณะการพึงพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน องค์ความรู้ที่ได้จะสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลสำหรับชุมชนในการบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรใน ป่าชุมชน ให้ดีที่สุดใน โดยไม่ขัดต่อวิถีชุมชน กฎหมาย และกฎระเบียบต่างๆ และเสริมสร้างกลไก การทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน กับองค์กรทางสังคมต่างๆ ซึ่งสามารถลดความขัดแย้งในสังคมได้

ป่าชุมชนบ้านพุเตย: ความหลากหลายทางชีวภาพท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

ป่าชุมชนบ้านพุเตย มีเนื้อที่ประมาณ 328 ไร่ ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 8 ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี สามารถจำแนกประเภทป่าตามสังคมพืชที่ขึ้นปกคลุมได้ 3 ประเภท ได้แก่ สังคมป่าเบญจพรรณ สังคมป่าเต็งรัง และสังคมป่าพู่ จากการสำรวจในแปลงตัวอย่าง พบความหลากหลายของพรรณพืช 141 ชนิด จาก 107 สกุล 60 วงศ์ แบ่งเป็น ไม้ยืนต้น 107 ชนิด (75.89 %) ไม้พุ่ม 13 ชนิด (9.22 %) ไม้ล้มลุก 3 ชนิด (2.13 %) เฟิร์น 3 ชนิด (2.13 %) เถาวัลย์ 13 ชนิด (9.22 %) และไม้ไผ่ 2 ชนิด (1.22 %) เมื่อพิจารณา คำนวณดัชนีความหลากหลาย และพันธุ์ไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุดของแต่ละสังคมป่า พบว่า สังคมป่าเบญจพรรณ มีค่าดัชนีความหลากหลายของพันธุ์ไม้เท่ากับ 2.90 และพันธุ์ไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุด ได้แก่ เปล้าเลือด สังคมป่าเต็งรัง มีค่าดัชนีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ เท่ากับ 2.55 และพันธุ์ไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุด ได้แก่ พลวง และสังคมป่าพู่ ที่มีค่าดัชนีความหลากหลาย

ของพันธุ์ไม้ เท่ากับ 2.62 และพันธุ์ไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุด ได้แก่ เตยใหญ่ แสดงให้เห็นว่าพันธุ์ไม้ทั้ง 3 ชนิดเป็นพืชที่เด่นและปรากฏในสังคมพืช ได้มากที่สุด เมื่อเทียบกับพรรณพืชชนิดอื่น และเป็นพืชหลักที่มีศักยภาพรองรับ การใช้ประโยชน์แบบพื้นบ้านของชุมชนบ้านพุเตย การศึกษาการกระจายของ พรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอก พบว่า ทุกสังคมพืชในป่าชุมชน บ้านพุเตยมีการกระจายตัวของพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอก ใน รูปแบบ L-Shape ซึ่งถือว่าเป็นภาวะที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ (อภิชาติ ใจอารีย์, 2555)

จากที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตยมีความ หลากหลายของพันธุ์ไม้ค่อนข้างสูง สอดคล้องกับผลการศึกษาของ ปิยะพร พิทักษ์ตันสกุล (2550) ที่ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศป่าพุในป่าชุมชน บ้านพุเตยในปี 2549-2550 พบว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตย มีค่าดัชนีความหลากหลาย ของพันธุ์ไม้ค่อนข้างสูง

ในด้านทรัพยากรสัตว์ป่าจากแปลงเก็บข้อมูลในป่าชุมชนบ้านพุเตย พบว่า มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์สัตว์ 67 ชนิด ประกอบด้วย สัตว์เลี้ยงลูก ด้วยนม 2 ชนิด ได้แก่ กระต่ายป่า และอ้นเล็ก และจากการสอบถามจากชาวบ้าน พบว่า ยังคงพบค้างคาว และอีเห็น แต่พบไม่บ่อยนัก นก 54 ชนิด 46 สกุล 32 วงศ์ โดยนกปรอดเหลืองหัวจุก เป็นนกที่มีความเด่นสามารถพบได้ในทุกพื้นที่ สัตว์เลื้อยคลาน 7 ชนิด 7 สกุล 4 วงศ์ กลุ่มงู 3 ชนิด ได้แก่ งูลายสาบคอดแดง งู ปีแก้วลายแต้ม และ งูปล้องหวายหัวดำ กลุ่มตุ๊กแก กิ้งก่า และจิ้งเหลน 4 ชนิด ได้แก่ จิ้งเหลนดินลายจุด จิ้งจกหางแบน กิ้งก่าหัวแดง และจิ้งเหลนเรียวย ท้องเหลือง และ สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก 4 ชนิด 4 สกุล 4 วงศ์ ได้แก่ คางคกบ้าน อึ่งน้ำเต้า กบหนองและเขียดตะปาด (อภิชาติ ใจอารีย์, 2555)

ลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีความผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้ และความหลากหลายทาง ชีวภาพมาตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐาน ผ่านวิถีการดำรงชีพที่เชื่อมโยงทรัพยากรกับชุมชน ในมิติต่างๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ยังคงดำรงมาถึง ปัจจุบัน จากการศึกษาคพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดความรู้จาก

บรรพบุรุษจึงมีความรู้ในการใช้ประโยชน์จากพืชพรรณธรรมชาติที่เก็บหาเพื่อดำรงชีพและเพิ่มรายได้ ซึ่งชาวบ้านพุเตยมีการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ร้อยละ 100 ตามวิถีการดำเนินชีวิตที่มีระดับและประเภทการพึ่งพิงที่แตกต่างกันไป โดยมีการใช้ประโยชน์จากพืช รวมทั้งสิ้น 155 ชนิด จำแนกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ 1) พืชที่ใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพร 70 ชนิด 2) พืชที่ใช้เป็นแหล่งพันธุ์กรรมไม้ผล 21 ชนิด 3) ไม้เป็นฝักรับประทานได้ 46 ชนิด 4) เห็ดที่ชาวบ้านรับประทานอีก 8 ชนิด 5) พืชที่ใช้ในการก่อสร้าง และ 6) พืชที่ใช้เป็นไม้ฟืนและถ่าน 4 ชนิด แต่ปัจจุบันมีปริมาณการใช้น้อยลง เนื่องจากมีการใช้เชื้อเพลิงอื่นๆ ทดแทน (อภิชาติ ไจอารีย์, 2555)

เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่น พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในลักษณะเดียวกัน เช่น ชาวมูเซอดำ บ้านหนองปลาหลด อำเภอแม่สอด จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่นำพืชมาใช้เป็นสมุนไพรมากที่สุด รองลงมา คือ ใช้เป็นอาหาร (คมกริช เศรษฐบุบผา และ ดวงใจ ศุขเฉลิม, 2552) ชุมชนโดยรอบป่าโคกไร่ อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ที่มีการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อเป็นพืชสมุนไพรมากที่สุด (เทียมหทัย ชูพันธ์, 2550) และชุมชนบ้านช่องแคบสามัคคี อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ที่ชาวบ้านมีการนำพืชจากป่าชุมชนมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุด รองลงมา คือ เป็นอาหาร (จิณนา เผือกนาง, 2548)

นอกจากนี้ ชาวบ้านพุเตยทุกครัวเรือนยังมีการใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากป่าชุมชนที่เชื่อมโยงไปสู่วิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคม โดยเป็นทั้งที่พักผ่อนหย่อนใจ ด้านประเพณี วัฒนธรรมและยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพที่สื่อถึงความสำคัญของพื้นที่ป่าชุมชน ความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพในด้านต่างๆ ทั้งอาหาร ยา พันธุ์สัตว์พันธ์ โดยมีการเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ปัจจุบันพื้นที่ป่าชุมชนได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญของชุมชน เพื่อรองรับการศึกษาดูงานด้านระบบนิเวศจากทั้งสถานศึกษาในชุมชน คนในชุมชน และคนจากภายนอกชุมชน (อภิชาติ ไจอารีย์, 2555)

ศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชน ป่าชุมชนบ้านพุเตยสามารถตอบสนองความต้องการ

ของชุมชนได้ 3 ลักษณะ คือ 1) การเป็นป่าเพื่อการใช้สอยใน 6 ประเภทการใช้งานหลัก คือ เป็นสมุนไพร เป็นแหล่งพันธุกรรมไม้ผล เป็นฝักรับประทาน เห็ด ไม้เพื่อการก่อสร้าง ไม้พื้และถ่านของคนในชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน 2) การเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์พรรณไม้หายากและไม้เด่นในท้องถิ่น เช่น เตยหนาม เป็นต้น และ 3) การเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โดยจัดตั้งเป็นศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาที่มีเส้นทางการศึกษาธรรมชาติ ป้ายบอกชื่อและคุณสมบัติสำคัญของพันธุ์ไม้ และบทเรียนเชิงปฏิบัติการที่สมบูรณ์ เน้นให้บริการเป็นแหล่งเรียนรู้แก่นักเรียนของโรงเรียนในพื้นที่ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาดูงานของสถาบันการศึกษาและผู้ที่สนใจศึกษาทั่วไป และสามารถพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ (อภิชาติ ไจอารีย์, 2555) แนวทางดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการป่าชุมชนของ สำนักงานจัดการป่าชุมชน (2546) ที่เสนอว่า ป่าชุมชนเป็นป่าที่ชุมชนท้องถิ่นปกป้องดูแล ใช้ประโยชน์และเป็นเจ้าของ สามารถตอบสนองการใช้ประโยชน์ของชุมชนได้หลายมิติ ทั้งการเป็นป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน การเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์พฤกษศาสตร์ท้องถิ่น และการเป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชน

รูปแบบการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน และภาคส่วนต่างๆ นอกชุมชน เพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนนับเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้พัฒนาศักยภาพในเชิงการบริหารจัดการปัญหาด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของชุมชน ตลอดจนสามารถสนองตอบต่อการกระจายอำนาจการพัฒนาได้อย่างเต็มที่และทั่วถึง ดังนั้นการจัดการป่าชุมชน ในจุดเริ่มต้นจำเป็นต้องเน้นที่การพัฒนาศักยภาพของชุมชน และคนในชุมชน การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนและศักยภาพของชุมชนเป็นตัวนำและเป็นฐานในการยกระดับคุณภาพชีวิตและคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ภาครัฐบาล ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนการพัฒนา ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน จำเป็นจะต้องเข้ามาเสริมบทบาทของภาคประชาชนหรือชุมชนซึ่งถือว่าเป็นหัวใจหลักของการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน การ

ทำงานในลักษณะของพหุภาคีถือเป็นการผนึกกำลังในการพัฒนานำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน และการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จากบทเรียนในกรณีศึกษาชุมชนบ้านพุเตย สามารถสรุปรูปแบบการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนได้ดังนี้

1. ขั้นตอนการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาของอภิชาติ ใจอารีย์ (2555) พบว่า ชุมชนบ้านพุเตย มีแนวทางการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน 3 ขั้นตอน คือ

1.1 การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพชุมชน และค้นหาภาคีเป็น กระบวนการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน หรือการแก้ปัญหาของชุมชน และการทำงานแบบมีส่วนร่วม ด้วยการร่วมค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน วิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนและค้นหาภาคีหนุนเสริม การค้นหาทางเลือกในการจัดการกับปัญหา และกระบวนการค้นหาพหุภาคีหนุนเสริมกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งการข้อตกลงร่วมกันในการทำงานแบบมีส่วนร่วม

1.2 การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และพหุภาคี สามารถดำเนินการได้โดย การสร้างแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งทรัพยากรท้องถิ่นอื่นๆ ทั้งนี้เพราะในกระบวนการสร้างแผนแม่บทแบบมีส่วนร่วม คนในชุมชนทุกระดับ และภาคีการพัฒนาจะต้องมากำหนดเป้าหมาย และแนวทางการจัดการร่วมกัน และแผนฯ ดังกล่าวต้องสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง

1.3 การพัฒนาสู่ความยั่งยืน แนวทางที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน คือ การนำแผนแม่บทลงไปร่วมขับเคลื่อนและปฏิบัติจริงด้วยคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่อยู่กับปัญหา และรู้เกี่ยวกับปัญหาของตนเองเป็นอย่างดี ร่วมกับภาคีการพัฒนา พร้อมทั้งมีการประเมินผลและติดตามผลการดำเนินงานอย่างหลากหลาย มีการทบทวนและสรุปบทเรียนเชิงปฏิบัติการ นำไปสู่การปรับแก้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงต่อไป โดยการดำเนินการดังกล่าวต้องอยู่ภายใต้ศักยภาพและความพร้อมของชุมชน และการหนุนเสริมของภาคีการพัฒนา

2. ลักษณะและระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

จากข้อค้นพบของการศึกษา บ่งชี้ว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชน เป็นไปในลักษณะชุมชนหรือภาคประชาชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนงาน ภายใต้แนวคิดการพัฒนาโดยอาศัยศักยภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาคีการพัฒนาทั้งภาครัฐบาล ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ มีบทบาทในการหนุนเสริมการทำงานของชุมชน บนฐานคิดที่ว่าต้องเชื่อมั่นว่าชุมชนมีศักยภาพเพียงพอในการจัดการป่าชุมชน ตามสิทธิอันพึงได้รับตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 66-67 และที่สำคัญต้องเคารพคนในชุมชนและ ชุมชนเป็นเจ้าของป่าสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง สิทธิชุมชน ที่เสนอโดย โสภารัตน์ จารุสมบัติ (2547: 4-4) ที่กล่าวว่า สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน ต้องให้ความสำคัญในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน การดำเนินการบนพื้นฐานสิทธิในความเป็นเจ้าของ และสิทธิในการใช้ทรัพยากรของชุมชน

ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านพุเตยพบว่า เป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง และเป็นการมีส่วนร่วมในระดับสูงสุดเนื่องจากคนในชุมชนมีความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยตนเองผ่านการกระตุ้นจากนักวิจัยซึ่งเป็นคนนอก โดยการมีส่วนร่วมมีลักษณะแบบเป็นไปเองตามธรรมชาติตามวิถีของชุมชนไม่มีการบังคับหรือสั่งการจากหน่วยงานใด โดยได้รับการหนุนเสริมจากภาคีการพัฒนาจากภายนอกตามข้อจำกัดของชุมชน และที่สำคัญ คือ อำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินงานในทุกระดับเป็นของคนในชุมชน ซึ่งมีสองลักษณะ คือ การตัดสินใจผ่านตัวแทน และการตัดสินใจจากคนในชุมชนโดยตรงระดับการมีส่วนร่วมดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Fagence (1977: 122-125 อังไฉ ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์, 2544) คือ การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine Participation) อำนาจต้องเป็นของประชาชน (Citizen Power) ให้อำนาจในการตัดสินใจกับประชาชนผ่านตัวแทน (Delegated Poser) หรือประชาชนโดยตรง (CitizenControl) นับเป็นการมีส่วนร่วมในระดับสูงสุดและสอดคล้องกับผลการศึกษาของสหประชาชาติ (United Nation, 1981: 8) เกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ เป็นการมีส่วนร่วมแบบ

เป็นไปเอง (Spontaneous) ที่ประชาชนมีการรวมตัวกันเอง เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกน้อยที่สุด

3. พหุภาคี และบทบาทการหนุนเสริมที่เหมาะสม

การสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม ในลักษณะของพหุภาคีเป็นรูปแบบการกระจายอำนาจ และการให้สิทธิ์กับชุมชนในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยภาคส่วนต่างๆ ทางสังคมต้องให้การสนับสนุน โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐทั้งจากส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค ตลอดจนการสร้างบทบาทที่เหมาะสมในการหนุนเสริมการจัดการป่าของชุมชนอย่างยั่งยืนจากการศึกษา พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชน **ภาคประชาชนและชุมชน เป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนงานทุกระดับ** ตั้งแต่การร่วมค้นหาปัญหา จนถึงการร่วมรับผลประโยชน์จากการดำเนินงาน ส่วนภาคีการพัฒนาจากภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาชุมชน สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันทางการเงิน และอื่นๆ มีบทบาทหลักคือ **การหนุนเสริมด้านวิชาการ** คือ องค์ความรู้และวิทยากรในการจัดการป่าชุมชน การบริหารจัดการองค์กร และการให้คำปรึกษาในการดำเนินการสนับสนุนด้านงบประมาณ สถานที่ บุคลากร และทรัพยากรในการดำเนินกิจกรรม รวมทั้งการเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน และหลอมรวมความเป็นปึกแผ่นของคนในชุมชน บทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับแนวทางการเสริมสร้างบทบาทของภาคีการพัฒนาในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549: 114-116) ที่กล่าวว่า ภาคประชาชนต้องพยายามรักษาฐานทรัพยากรท้องถิ่นและพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาครัฐและภาคส่วนอื่นๆ ทางสังคม ร่วมให้การสนับสนุนการทำงานของภาคประชาชน ทั้งในรูปแบบการสนับสนุนเชิงนโยบาย งบประมาณ วิชาการ และอื่นๆ สามารถสรุปได้ตามตารางที่ 4

4. ปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนของป่าชุมชนบ้านพุเตย มีปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จ ดังนี้ 1) ความสามารถและคุณธรรมของผู้นำชุมชน โดยเฉพาะความสามารถในการสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน ความรับผิดชอบและมีความน่าเชื่อถือเป็นที่ยอมรับ 2) คุณสมบัติของสมาชิกชุมชน เกี่ยวกับการให้คุณค่าทางสังคม ความตระหนักในการเป็นเจ้าของป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น และการเอาใจใส่ในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน 3) ความเข้มแข็งของชุมชน ความสามัคคีของสมาชิกชุมชนในการรวมกลุ่ม และเสียสละเพื่อส่วนรวม และ 4) การได้รับการสนับสนุนและยอมรับจากหน่วยงานภายนอก

ตารางที่ 4 รูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วม	แนวทางการดำเนินงาน
รูปแบบการจัดการป่าชุมชน	ใช้วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับแนวทางการจัดการ (วิธีการและเทคโนโลยี) สมัยใหม่
ขั้นตอนการมีส่วนร่วม	ขั้นตอนการมีส่วนร่วมมี 3 ขั้นตอน คือ 1) การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนและค้นหาภาคี 2) การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและพหุภาคี และ 3) การพัฒนาสู่ความยั่งยืน
ลักษณะและระดับการมีส่วนร่วม	ลักษณะการมีส่วนร่วม คือ ชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในทุกขั้นตอนหรือกิจกรรม ชุมชนเป็นเจ้าของป่าชุมชน ผู้มีส่วนร่วมจากภายนอกชุมชนต้องเคารพชุมชนและผู้คนในชุมชนระดับการมีส่วนร่วม พบว่าชุมชนและภาคีการพัฒนามีส่วนร่วมทุกระดับ แต่จะไม่เท่ากันในทุกกิจกรรมการขับเคลื่อน ซึ่งจะเป็นไปตามศักยภาพ บทบาทหน้าที่และความพร้อมของแต่ละภาคส่วน บุคคลทั่วไปที่ไม่ได้เป็นคณะทำงานจะทำหน้าที่ควบคุมผ่านกระบวนการทางสังคม
พหุภาคี และบทบาทที่เหมาะสม	ผู้มีส่วนร่วมในชุมชน ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำและคนในชุมชนตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน ผู้อาวุโส อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เยาวชน ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจหลักของการขับเคลื่อนงานในทุกระดับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม

แนวทางการดำเนินงาน

ผู้มีส่วนร่วมภายนอกชุมชนหนุนเสริมด้านงบประมาณ วิชาการ และนโยบายได้แก่

- ภาครัฐส่วนท้องถิ่น ได้แก่ นายก และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนันตำบล ผู้ใหญ่บ้าน มีบทบาทหลักในการสนับสนุนงบประมาณการดำเนินงาน
- ภาครัฐส่วนกลาง ได้แก่ อุทยานแห่งชาติไทรโยคและเอราวัณ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสลักพระ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน สำนักงานป่าไม้จังหวัด สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี เจ้าหน้าที่สถานีอนามัย พัฒนาชุมชนอำเภอ เกษตรอำเภอ พัฒนาที่ดินจังหวัด ปศุสัตว์อำเภอ หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา มีบทบาทหลักในการหนุนเสริมด้านวิชาการและเชิงนโยบาย
- ภาคเอกชนในพื้นที่ ได้แก่ เจ้าของโฮมพุเตยรีสอร์ท และจิ้งเกิ้ลราฟ รีสอร์ท มีบทบาทหลักในการสนับสนุนงบประมาณและสถานที่ในการดำเนินงาน
- สถาบันการศึกษา ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน โรงเรียนบ้านพุเตยและพุทธวิมุตวิทยา มีบทบาทหลักในการสนับสนุนทางวิชาการและให้คำปรึกษา
- สถาบันทางการเงิน ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เป็นต้น มีบทบาทหลักในการสนับสนุนงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์
- สถาบันทางศาสนา ได้แก่ พระ มีบทบาทหลักในการเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ
- องค์กรอิสระที่ไม่แสวงหากำไร ได้แก่ โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี เครือข่ายแม่น้ำแคว มีบทบาทหลักในการสนับสนุนทางวิชาการ ให้คำปรึกษาและงบประมาณ

พหุภาคี และบทบาทที่
เหมาะสม

ปัจจัยสนับสนุน

ปัจจัยภายใน

1. คุณสมบัตินของผู้นำ

- 1.1 คุณลักษณะด้านคุณธรรมของผู้นำ ได้แก่ การเป็นที่พึ่งให้กับคนในชุมชนนำเคารพ ศรัทธามีความน่าเชื่อถือเสียสละมีคุณธรรม
- 1.2 คุณสมบัตินด้านความสามารถของผู้นำ ได้แก่ กล้าตัดสินใจมีความสนใจที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกระตุ้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา มีศักยภาพในการวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางแก้ไขรู้จักแหล่งขอความช่วยเหลือรับฟังความคิดเห็นของสมาชิกทำงานอย่างซื่อสัตย์มีความรับผิดชอบ

2. คุณสมบัตินของสมาชิกชุมชน (ต่อ)

- 2.1 การให้คุณค่าทางสังคมของสมาชิก ได้แก่ ให้คุณค่าระบบอาวุโสให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติให้ความสำคัญต่อสิทธิชุมชนเห็นคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.2 ความตระหนักของสมาชิก ได้แก่ จิตสำนึกรักท้องถิ่นภาคภูมิใจในท้องถิ่นสำนึกความเป็นเจ้าของทรัพยากร ตระหนักถึงปัญหาหรือการได้รับผลกระทบร่วมกันต้องการให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่ดี
- 2.3 ความใส่ใจในกิจกรรมของชุมชน ได้แก่ สนใจรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านต่างๆ มีความรู้ความเข้าใจต่อความสำคัญของกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนจัดขึ้นมีความพร้อมในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน

3. ความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ เข้าร่วมทำกิจกรรมสาธารณะของหมู่บ้านสามัคคีทั้งในระดับหมู่บ้านและครัวเรือนแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของชุมชนประชาคมเพื่อค้นหาและแก้ไขปัญหาการจัดกิจกรรมเรียนรู้ในชุมชนจัดทำแผนชุมชนสมาชิกชุมชนมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่กรรมการหมู่บ้าน/ชุมชนรับผิดชอบขั้นขั้นแข็ง

ปัจจัยภายนอก

การได้รับการสนับสนุนและการยอมรับจากภาครัฐและหน่วยงานภายนอกชุมชน ได้แก่ ได้รับการสนับสนุนเงินทุนได้รับการสนับสนุนข้อมูลข่าวสาร

การไปศึกษาดูงานต่างท้องถิ่นเข้าร่วมกิจกรรมสาธิต/อบรมได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐได้รับการยอมรับจากชุมชนอื่นๆ

ตัวอย่างรูปแบบการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนนี้ เป็นไปตามแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของ สิทธิณีฐ์ ประพุทธินิติสาร (2546: 13-15) และ อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548: 31-41) ที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า เป้าหมายของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การพัฒนาขีดความสามารถของคนในชุมชนที่อยู่กับปัญหา สามารถสร้างเสริมให้เข้มแข็งได้ด้วยกระบวนการเรียนรู้ ที่จะหยิบยกปัญหาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ แล้วดำเนินการแก้ไข ปัญหา ด้วยการปฏิบัติแบบเป็นวงจร โดยระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนอยู่ในระดับสูง ตามแนวคิดการมีส่วนร่วมของ ถวิลวดี บุรีกุล (2552: 21-28) เนื่องจาก การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเริ่มตั้งแต่ระดับการให้ข้อมูล การแสดงความคิดเห็น จนถึงระดับการตัดสินใจ ผ่านการลงประชามติ โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง และสอดคล้องกับแนวคิดของ ไพบูลย์วัฒนศิริธรรม (2547) ที่ได้นำเสนอความคิดเห็นผ่านบทความ “แลหน้าเศรษฐกิจสังคมไทย” สรุปได้ว่า ลักษณะการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนที่เหมาะสมควรเกิดจากความต้องการของประชาชนด้วยความสมัครใจโดยที่รัฐคอยช่วยเหลือให้คำแนะนำหรือคอยอำนวยความสะดวกเท่านั้น และสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต) (2551) คือ เป็นกระบวนการพัฒนาคน ให้สามารถสร้างความสมดุลในการพัฒนาในทุกระดับให้ครอบคลุมทั้ง 3 มิติ คือ มิติเศรษฐกิจ มิติสังคม และมิติสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมุ่งเน้นที่การพัฒนาศักยภาพคนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับองค์กรหรือชุมชน ให้สามารถสร้างความร่วมมือกันภายในชุมชน และหน่วยงานภายนอกชุมชน

จากที่กล่าวข้างต้น พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางตามความสมัครใจ ไม่มีการบังคับ หรือให้ค่าตอบแทนใดๆ การที่ทุกกิจกรรมสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เนื่องจากคนในชุมชนบ้านพุเตย ต่างมีความรู้สึก ร่วมกันในการเป็นเจ้าของป่าชุมชน มีความสำนึกรักชุมชนของตนเอง ซึ่ง

ปรากฏการณ์นี้สามารถอธิบายได้โดย **ทฤษฎีสร้างความรู้สึกราชาตินิยม (Nationalism)** (อคิน รพีพัฒน์, 2547) ที่กล่าวว่า ปัจจัยหนึ่งที่น่าสู่การมีส่วนร่วม คือ การสร้างความรู้สึกราชาตินิยมให้ เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเอง ที่จะอุทิศหรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน มีความพอใจในชุมชนของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดี ผูกพันต่อท้องถิ่น

ผู้นำชุมชน ถือเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการชักนำให้สมาชิกในชุมชน ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน และกิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วย **ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership)** (อคิน รพีพัฒน์, 2547) กล่าวคือ ผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการร่วม กลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์โดยผู้นำชุมชนบ้านพุเตย ถือเป็นผู้นำที่ดีเรียกว่า **ผู้นำปฏิฐาน (positive leader)** และ **ผู้นำพลวัต** คือ เคลื่อนไหวทำงาน อยู่เสมอ (dynamic leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการ ระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดี ย่อมจะนำไปสู่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง

ปัจจัยการสนับสนุนความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย สอดคล้องกับการศึกษาของ ปารีชาติ วลัยเสถียร และ คณะ (2548: 146) และ นรชาติ วงศ์วันดี (2554: 743-746) ที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า การสร้างการมี ส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนมีปัจจัยที่สนับสนุนความสำเร็จหลายประการ ได้แก่ คุณสมบัติของผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน และการได้ รับการยอมรับจากภายนอก โดยงานวิจัยนี้พบว่า **ผู้นำชุมชนตามธรรมชาติ** เป็น ปัจจัยสำคัญที่สุดในการสนับสนุนความสำเร็จ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ มีคุณธรรมและได้รับการยอมรับจากทั้งคนในชุมชนและหน่วยงาน ภายนอกชุมชน

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม จะประสบความสำเร็จสู่ความยั่งยืนของการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ของชุมชน ขึ้นกับปัจจัยเอื้อหลายประการ ซึ่งผู้วิจัยสังเคราะห์ได้ ดังนี้

1. กระบวนการจัดการป่าที่มีประสิทธิภาพการจัดสรรพื้นที่ป่าเป็นป่าอนุรักษ์ธรรมชาติ ป่าอนุรักษ์ดั้งเดิม ป่าส่วนบุคคล และป่าใช้สอยชุมชน พร้อมทั้งกำหนดการใช้ประโยชน์ตั้งกฎระเบียบป่าชุมชนโดยกำหนดโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการไว้อย่างชัดเจนตลอดจนไม่ละเลยที่จะสร้างความเข้าใจให้กับประชาชนภายในชุมชนและชุมชนรอบข้าง

2. การมีส่วนร่วมและจิตสำนึกสาธารณะสมาชิกในชุมชนทุกคนทุกเพศทุกวัยเข้ามามีรับรู้ปัญหาหารือกันร่วมแสดงความคิดเห็นและเสนอแนวทางแก้ไขปัญหา นำมาซึ่งความร่วมมือในการดำเนินงานเพื่อการป้องกันและฟื้นฟูป่าอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นหลายครั้งอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลากว่า 5 ปี จึงก่อให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะของชุมชนขึ้นในที่สุด

3. การประสานงานที่ดีโดยการประสานความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาทุกหน่วยงานแสวงหาภาคีพันธมิตรไม่ปิดกั้นตัวเองเปิดรับความคิดเห็นจากทุกภาคส่วนทั้งในและนอกชุมชน ทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันนำมาซึ่งความร่วมมือในการดูแลรักษาป่าชุมชนและส่งผลให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

4. การใช้กระบวนการกลุ่มการถ่ายทอดกระบวนการและวิถีคิดในเชิงตรรกะ (เหตุ-ผล) ให้กับประชาชนในชุมชนโดยการสนับสนุนการรวมกลุ่มต่างๆ ตามความถนัดและความสนใจส่งเสริมและสนับสนุนการออมและการพึ่งตนเองของชุมชนมีความสามารถในการจัดสรรงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐให้เป็นเงินทุนเบื้องต้นในการดำเนินกิจกรรมที่เชื่อมโยงกันภายในชุมชนตลอดจนฝึกกระบวนการทำงานเป็นกลุ่มการคิดและทำงานอย่างเป็นระบบโดยเน้นให้เกิดความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน

5. กิจกรรมการพัฒนาที่มีศักยภาพและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนไม่ละเลยที่จะคำนึงถึงและสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนมีคุณภาพ

ชีวิตที่ดีเห็นได้จากกรณีที่ทำให้มีการปิดป่าโดยการไม่เข้าไปรบกวนหรือใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อให้ป่าได้ฟื้นตัวตามธรรมชาติพร้อมกับการส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนปลูกไม้ใช้สอยควบคู่กับการทำสวนยางพาราสวนผลไม้หรือสวนผสมซึ่งนับเป็นแนวทางการลดการตัดไม้ทำลายป่าที่ผสมผสานกับการนำภูมิปัญญาดั้งเดิมให้วนกลับคืนมาและก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่มีอยู่จำกัดได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยเน้นการพึ่งพิงตนเองรบกวนป่าให้น้อยที่สุดและสร้างอาชีพที่เชื่อมโยงระหว่างป่ากับชุมชนส่งผลให้ชุมชนเห็นคุณค่าของป่าไม้พร้อมทั้งมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นโดยไม่ต้องอพยพไปทำงานทำที่อื่น

6. การสานต่อแนวคิดและปลูกฝังสู่เยาวชนส่งเสริมและสนับสนุนให้ เยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนเปิดโอกาสให้เข้าร่วมประชุมร่วมแสดงความคิดเห็นสนับสนุนการรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมปลูกฝังจิตสำนึกเพื่อสานต่อแนวคิดให้กับกลุ่มเยาวชนอันจะเป็นกำลังสำคัญต่อไปในอนาคต

7. การสร้างเครือข่ายประชาสังคมขยายแนวคิดสู่ชุมชนรอบข้าง นี้ก็กำลังร่วมกับหมู่บ้านรอบผืนป่ารวม 11 หมู่บ้าน จัดตั้งเป็นเครือข่ายระดับตำบลเพื่อดูแลรักษาป่าร่วมกัน

จากที่กล่าวข้างต้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2547) และกอบกุล สามัคคี (2547) ประเด็นที่สอดคล้องกัน คือ การสร้างความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ขึ้นอยู่กับปัจจัย ดังนี้ 1) มีระบบการจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และ 2) มีการบริหารจัดการเชิงบูรณาการ เน้นการแบบมีส่วนร่วมจากหลายฝ่าย การสร้างเครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถ่ายทอดองค์ความรู้และการสืบสานงานต่อและการสร้างความตระหนักที่ดี

ประเด็นท้าทายในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยในอนาคต

ถึงแม้ชุมชนบ้านพุเตยจะประสบความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนโดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมผ่านวัฒนธรรมและความเชื่อเป็นหลัก ผสมผสานกับการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอก แต่เนื่องจากสภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อม

มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งการเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตกสมัยใหม่ ชุมชน จึงมีการผสมผสานแนวทางการจัดการแบบดั้งเดิมเข้ากับรูปแบบการจัดการป่าชุมชน เพื่อปกป้องการคุกคามและทำลายทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนจากภายนอก และพัฒนาสู่การจัดการป่าชุมชนที่เข้มข้นทั้งแนวคิด บริบททางกายภาพ กลไกทางสังคม และสิทธิการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน อย่างไรก็ตามทางชุมชนเองก็ยังมีประเด็นที่ท้าทายในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนอยู่หลายประเด็น ดังนี้

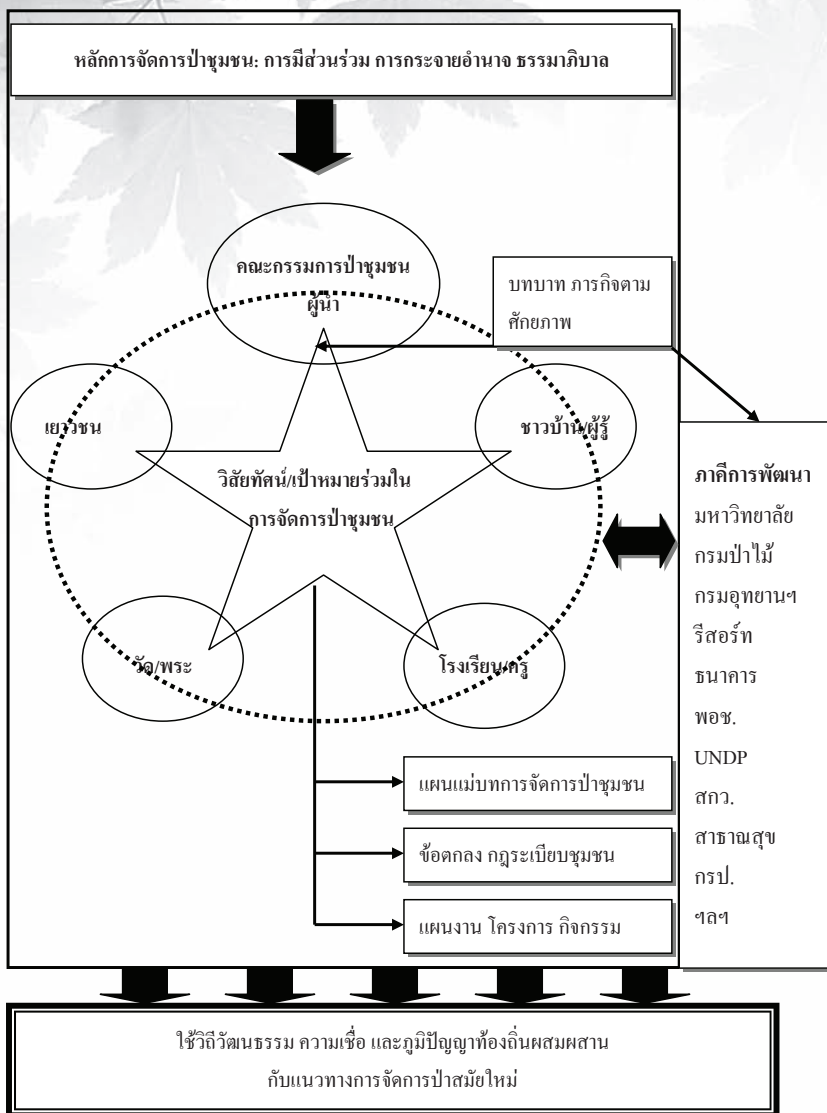
1. เนื่องจากพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย และพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย เป็นพื้นที่รองรับการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของจังหวัดกาญจนบุรี และรองรับการพัฒนาเขตอุตสาหกรรมพิเศษระหว่างประเทศไทยกับประเทศเมียนมาร์ ตามนโยบายการเป็นประชาคมอาเซียนในปี พ.ศ. 2558 รวมทั้งนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพลังงาน และยางพาราของรัฐบาล ดังนั้นปัญหาหนึ่งที่ชุมชนยังคงต้องประสบอยู่ในปัจจุบันและอนาคต คือ ปัญหาการลักลอบหาของป่า เพื่อจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว การเผาป่า ขยะและเสียงรบกวนจากกิจกรรมการท่องเที่ยว การไม่เข้าใจวิถีชีวิตของคนในชุมชนและการควั่นซื้อที่ดินของนายทุนเพื่อปลูกปาล์มน้ำมัน และยางพาราด้วย

2. คนในชุมชนบางส่วนยังไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับสิทธิการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ยังมีบางคนที่ยังมองเห็นผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าผลประโยชน์ของชุมชน

3. ยังขาดการสนับสนุนที่ถูกทิศทางจากหน่วยงานราชการ ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนบางส่วนเกิดความสับสนว่า ตนเองต้องเหนื่อยยากกับการดูแลรักษาป่า แต่ไม่มีคนเข้าใจ เห็นใจ ยอมรับว่าชุมชนมีศักยภาพที่จะดูแลป่าของตนเองได้อย่างยั่งยืนและแท้จริง

4. ที่ผ่านมามากในชุมชนมีการดูแลรักษาป่าชุมชนด้วยชีวิตจิตใจ เพราะป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนในชุมชน แต่ไม่มีสิทธิ์ในการจัดการ เช่น การจับกุม หรือลงโทษผู้ที่มาบุกรุกทำลายป่า โดยเฉพาะจากคนภายนอก ทำได้เพียงการตักเตือน และมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเป็นผู้พิจารณาต่อไป

นอกจาก 4 ประเด็นแห่งความท้าทายในการจัดการป่าชุมชนตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ชุมชนบ้านพุเตยโดยรวมยังมีความมุ่งมั่น และเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนที่จะช่วยกันดูแลผืนป่าแห่งนี้โดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมผ่านวัฒนธรรมและความเชื่อชุมชนผสานกับแนวทางการจัดการร่วมสมัยสืบต่อไปจนชั่วลูกชั่วหลาน และจะขยายแนวคิดการจัดการป่าของตนเองไปสู่ชุมชนรอบข้างในลักษณะเครือข่ายในการจัดการป่าชุมชนต่อไป โดยชุมชนจะพัฒนาและจัดระบบองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีการสืบสานต่อไปยังเยาวชนในชุมชนแบบรุ่นต่อรุ่นต่อไปในลักษณะของหลักสูตรท้องถิ่น และจะพยายามผลักดันเข้าสู่การศึกษาในระบบปกติ นอกจากนี้ชุมชนยังต้องการพัฒนาป่าชุมชนบ้านพุเตยให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งการดำเนินการเหล่านี้จะยังคงแสวงหาความร่วมมือกับทั้งหน่วยงานภาครัฐ และเอกชน เพื่อให้เกิดการหนุนเสริมการจัดการป่าชุมชนที่เข้มแข็งต่อไปสู่ความยั่งยืน

ภาพที่ 4 องค์ประกอบและความสัมพันธ์ของภาคีการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านต้าใน: กระบวนการทางวัฒนธรรมชุมชนในการรักษาป่า

ป่าชุมชนบ้านต้าใน ซึ่งจัดศูนย์เรียนรู้ชุมชน “ป่าชุมชนต้า” แหล่งเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำแม่ต้า ชุมชนบ้านต้าใน หมู่ที่ 9 ต.บ้านต้า อ.เมืองพะเยา จ.พะเยา เป็นหมู่บ้านกลางหุบเขา ล้อมรอบด้วยห้วยธารหลายสาขา ชุมชนบ้านต้าในมีพื้นที่ทั้งหมด 4,000 ไร่ กำหนดพื้นที่ป่าชุมชนเป็น 2 ประเภท ดังนี้ 1) ป่าอนุรักษ์ มีเนื้อที่ประมาณ 3,000 ไร่ 2) ป่าใช้สอย มีเนื้อที่ประมาณ 1,000 ไร่ พื้นที่ราบในหมู่บ้านจึงมีการปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อได้ตลอดทั้งปี ด้วยความที่ชุมชนติดกับป่า ชาวบ้านหลายยุคจึงมีอาชีพหาของป่า ล่าสัตว์ และ เลี้ยงไม้แปรรูป ส่งผลให้ชุมชนประสบปัญหาความแห้งแล้งอย่างหนักในเวลาต่อมา โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2518 เป็นเหตุให้ชุมชนขณะนั้นเป็นผู้ริเริ่มให้มีการอนุรักษ์ และฟื้นฟูป่าต้นน้ำขึ้น โดยจัดให้เป็นเขตป่าชุมชน มีการจัดการป่าโดยองค์กรของชาวบ้านเอง ตั้งแต่ปี 2518 หลังจากนั้นได้มีการแก้ไขระเบียบอีกหลายครั้ง เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง และการมีส่วนร่วมของชุมชน ร่วมกัน จัดตั้งกฎระเบียบเข้มงวดอย่างจริงจัง ยังผลให้ป่าชุมชนบ้านต้าในปัจจุบันยังคงรักษาสภาพป่าอันอุดมสมบูรณ์ไว้อย่างน่าชื่นชม

ความเชื่อและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนถือเป็นวัฒนธรรมของชุมชนบ้านต้าในที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1) ความเชื่อที่เกี่ยวกับการนับถือผี ชุมชนต้าในมีความเชื่อว่า “ผี” เป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ชุมชนได้เคารพนับถือ และมีการแสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการเคารพธรรมชาติ การเซ่นไหว้ “อำนาจ” ที่อยู่ในธรรมชาติ ได้แก่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งชุมชนบ้านต้าในจะมีการเลี้ยงผีทุกปีในเดือน 9 แรม 13 ค่ำ เพื่อแสดงความเคารพและขอให้ผีช่วยดูแลรักษาป่า มีน้ำในการทำการเกษตรอย่างพอเพียง การทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำยังแสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการดูแลรักษาป่า และการสืบทอดพิธีกรรมดั้งเดิมที่เป็นระบบคุณค่าของชุมชนไม่ให้สูญหายไป

นอกจากความเชื่อในเรื่องผีขุนน้ำแล้ว ชาวบ้านยังมีความเชื่อเรื่องผีในป่า ได้แก่ ผีปกกะโหล้ง (ผีป่า) ผีนางไม้ ผีสาง (เสื้อสมิง) ตามความเชื่อของ

ชุมชนดังกล่าวในการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า ถ้ากระทำการใดเป็นการล่วงเกิน หรือตัดไม้ทำลายป่าก็จะทำให้เกิดอาเพศ เช่น เกิดลมพัดรุนแรง ฝนตกหนัก มีเสียงสัตว์ป่าร้องคำราม เกิดเจ็บไข้ได้ป่วย ฝนร้าย ต้องมีการแก้ไข โดยนำอาหารไปเซ่นไหว้และนำพระสงฆ์หรือพ่ออาจารย์มาทำพิธีแก้ไข

2) ความเชื่อเกี่ยวกับ “ซิด” “ซิด” เป็นข้อห้ามของชาวล้านนา เมื่อทำผิดแผกแตกต่างจากจารีตประเพณีที่กำหนดไว้ หรือการละเมิดข้อห้าม จะเกิดเภทภัยและเคราะห์ร้าย ดังนั้น “ซิด” จึงเป็นข้อกำกัับพฤติกรรมของคน ให้แสดงความเคารพต่อจารีตประเพณีดั้งเดิม

ชุมชนบ้านต้าในมีความเชื่อในเรื่อง “ซิด” ที่เกี่ยวข้องกับป่าผ่านการเรียนรู้ด้วยตนเอง และถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ บางคนผ่านการเรียนรู้มาจากการประสบการณ์ของตนเอง จึงทำให้มีความเชื่อ และไม่กล้าที่จะละเมิด เช่น เวลาเข้าป่าห้ามพูดจาหยาบค้าย ลบหลู่เจ้าที่เจ้าทาง ถ้าเข้าไปพักค้างในป่าต้องไหว้เจ้าที่เจ้าทางก่อน และเมื่อจะกินข้าวต้องนำอาหารมาไหว้เจ้าแม่ธรณีทีก่อน เพื่อขอให้ปกป้องดูแลรักษา และขอให้เดินทางกลับมาอย่างปลอดภัย

3) ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของความอุดมสมบูรณ์ ในสังคมเกษตรกรรม จะเห็นความสำคัญของความอุดมสมบูรณ์และฝนตกตามฤดูกาล เพราะความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ มีความเกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของมนุษย์ ตามความเชื่อและพิธีกรรมของคนในสังคมเกษตรกรรมจึงแสดงออกเพื่อขอให้อำนาจของธรรมชาติบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ จึงปรากฏมีพิธีกรรมหลายอย่างที่เกิดขึ้น เช่น การแห่นางแมวขอฝน การจุดบั้งไฟเพื่อขอฝน เป็นต้น

ชุมชนบ้านต้าในเป็นชุมชนที่อยู่ติดป่า ชาวบ้านมีการทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก ดังนั้นน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในป่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้การทำเกษตรกรรมได้ผลผลิตดี ทุกปีในเดือน 10 แรม 8 ค่ำ ซึ่งเป็นช่วงฤดูทำนา ชาวบ้านจะจัดพิธีฟังธรรมขอฝนเพื่อให้ฝนตกตามฤดูกาลและได้ผลผลิตดี การฟังธรรมขอฝนจะมีการเทศนาธรรมพญาคันคาก (พญาคางคก) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและฝน เนื้อหาของธรรมเทศนาจะเกี่ยวกับการขอฝนจากพญาคางคก เพื่อขอน้ำไปปลูกข้าวในฤดูทำนา

4) ความเชื่อที่ประยุกต์มาจากพุทธศาสนา พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่ให้การเคารพนับถือ และมีการปฏิบัติตามหลักธรรมของพุทธศาสนามีประเพณีปฏิบัติในวันสำคัญ เทศกาลต่างๆ พื้นฐานของพุทธศาสนามีความสัมพันธ์โดยตรงกับธรรมชาติ ธรรมชาติ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีพื้นฐานมาจากธรรมชาติ ปัจจุบันอุดมการณ์ความเชื่อตามพุทธศาสนาได้ถูกนำไปปรับประยุกต์ใช้เพื่อตอบโต้กับสถานการณ์ปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นและหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง อีกนัยหนึ่งอุดมการณ์เหล่านี้ถูกนำมาใช้เป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า เพื่อดึงดูดหรือชักชวนให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ได้แก่ การบวชต้นไม้ การสืบชะตาแม่น้ำ การทอดผ้าป่าต้นไม้

หลายชุมชนทางภาคเหนือได้นำเอาแนวคิดดังกล่าวไปเผยแพร่และขยายผลอย่างกว้างขวางในการอนุรักษ์ป่า ซึ่งเป็นการประยุกต์หลักธรรมพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่ใช้กับคนมาใช้กับป่า เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล มีกำลังใจ มีความหวัง ตลอดจนขออำนาจเหนือธรรมชาติให้ขจัดภัยอันตรายทั้งปวง ให้อยู่เย็นเป็นสุข คุณค่าเหล่านี้เป็นสิ่งที่ถูกปลูกฝังอยู่ในจิตใจของชาวพุทธ การปรับประยุกต์คุณค่าเหล่านี้จึงให้ชาวบ้านที่เข้ามาร่วมได้เกิดเรียนรู้และเข้าใจได้ง่ายขึ้น

ชุมชนบ้านต้าโนเป็นชุมชนหนึ่งที่รับเอาแนวคิดการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนาไปปรับใช้ในการอนุรักษ์ โดยในปี พ.ศ. 2545 ได้มีการบวชป่าและสืบชะตาแม่น้ำ พร้อมกับการเปิดป้ายแหล่งการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติบ้านต้าโน เพื่อให้คนทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชนได้รับรู้ถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของบ้านต้าโน รวมทั้งการระดมทุนเพื่อใช้ในกิจกรรมการรักษาป่า ซึ่งมีการทำกิจกรรมที่ควบคู่ไปกับการบวชป่าด้วย

กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการรักษาป่าชุมชน

การเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชนบ้านต้าโน มีรูปแบบวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา ดังนี้ การถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านมีวิธีการถ่ายทอดในลักษณะที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดย “การบอกเล่า

จากประสบการณ์ การพาทำ การลองผิดลองถูก การสังเกต และผ่านการประกอบพิธีกรรม” รวมทั้งการถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร โดยมีวิธีการถ่ายทอดดังต่อไปนี้

1. การถ่ายทอดจากประสบการณ์ ชาวบ้านตำบโนมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการป่าที่ผ่านคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ผ่านประสบการณ์ในอดีตการถ่ายทอดจะเป็นวิธีการแบบพ่อสอนลูก อัยสอนหลาน เพราะเด็กส่วนใหญ่พอเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มักจะไม่เรียนต่อ แต่จะตามพ่อแม่ไปป่าหรือเลี้ยงวัว ควายในป่า เด็กก็จะได้เรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผู้ใหญ่ถ่ายทอดให้โดยการพาทำ การสังเกต การลองผิดลองถูก หรือการบอกเล่า ผสมผสานกับการเรียนรู้ด้วยตนเอง ปัจจุบันเด็ก เยาวชนส่วนใหญ่จะไปศึกษาต่อนอกชุมชน ทำให้ไม่มีการถ่ายทอดจากพ่อแม่เหมือนในอดีต

2. การถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม จากการทำชาวบ้านมีการประกอบพิธีกรรมในการเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีกรรมขอฝนเป็นประจำทุกปีในช่วงฤดูทำนา โดยมีการประกอบพิธีกรรมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อแสดงความเคารพต่อผีที่ดูแลรักษาแม่น้ำ และพิธีกรรมเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ส่วนการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำเป็นพิธีกรรมที่ประยุกต์มาจากประเพณีทางพุทธศาสนาที่ชุมชนนำมาใช้เพื่อสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า ในการประกอบพิธีกรรม จะมีคนในหมู่บ้านเข้าร่วมซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้อาวุโส เกษตรกร และผู้ใช้ประโยชน์จากป่า ปัจจุบันคณะกรรมการป่าชุมชนได้ชักชวนให้เด็กนักเรียนโรงเรียนบ้านตำบโน เยาวชน และคนในชุมชนอื่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำพิธีกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ และมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า

3. การถ่ายทอดผ่านแหล่งการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากทำที่คณะกรรมการป่าชุมชน ได้มีการจัดทำกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ในช่วงแรกจะเป็นการทำกิจกรรมที่รู้เฉพาะกลุ่มคณะกรรมการและขยายไปสู่กลุ่มคนในหมู่บ้าน โรงเรียน เด็ก และเยาวชน ทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันที่จะรักษาป่า หลังจากนั้นกลุ่มได้มีการสรุปบทเรียนเกี่ยวกับการทำงาน องค์ความรู้ที่พบ ปัญหา อุปสรรคต่างๆ และตระหนักกว่าการทำงานที่ผ่านมามีคนภายนอกชุมชนได้รับรู้ถึงการรักษาป่าของชุมชนน้อยมาก จึงมีการ

พัฒนาและยกระดับการจัดการป่าของชุมชนมาเป็นแหล่งการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ บทเรียนของชุมชนในการจัดการป่าต่อสาธารณะ โดยมีการพัฒนาคณะกรรมการป่าชุมชนให้เป็นนักสื่อความหมาย การศึกษาดูงาน การจัดทำสื่อเพื่อเผยแพร่ประกอบการเรียนรู้ เช่น โมเดล เอกสาร แผ่นพับ หลังจากที่มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ และการจัดพิธีบวชป่า พร้อมทั้งเปิดป้ายแหล่งการเรียนรู้ ได้มีคนจากภายนอกชุมชนเข้ามาเรียนรู้ ศึกษารวมชาติ หลายกลุ่มทั้งภายใน และภายนอกจังหวัดพะเยา รวมทั้งได้มีการนำเด็กจากโรงเรียนต้าในชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 จำนวน 15 คนเข้าไปศึกษา เรียนรู้ ผูกสื่อความหมายทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนโดยคณะกรรมการป่าชุมชน ร่วมกับโรงเรียนบ้านต้าใน ได้มีการ อบรมมัคคุเทศก์น้อย ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา ผลจากการอบรมดังกล่าวเด็กนักเรียนบ้านต้าในที่เข้ารับการอบรมสามารถสื่อความหมาย และถ่ายทอดความรู้ในป่าชุมชนให้แก่คนภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงานได้

การถ่ายทอดในลักษณะดังกล่าวถือเป็นการเรียนรู้แบบธรรมชาติที่ไม่เป็นทางการ แต่มีรูปแบบในการจัดการเรียนรู้ที่เป็นระบบ

4. การถ่ายทอดผ่านการระดมการศึกษาในโรงเรียน จากการจัดการป่าชุมชนของบ้านต้าในที่มีระบบการจัดการ มีกฎระเบียบ คณะกรรมการที่ชัดเจน และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทั้งพระสงฆ์ และครูโรงเรียนบ้านต้าใน รวมทั้งองค์กรภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เป็นฝ่ายสนับสนุนองค์กรชุมชน ดังนั้นเพื่อให้มีความสอดคล้องกับระบบการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ถึงสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่น โรงเรียนบ้านต้าในจึงได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นจำนวน 2 หลักสูตร เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนบ้านต้าใน โดยใช้จัดการเรียนการสอนในช่วงชั้นที่ 1 (ป.1-ป.3) และช่วงชั้นที่ 2 (ป.4-ป.6) เพื่อให้เด็กนักเรียนที่เป็นลูกหลานบ้านต้าในได้เรียนรู้ถึงทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในป่าชุมชน และการจัดการป่าของชุมชน

การยกระดับการจัดการป่าชุมชนมาเป็นแหล่งเรียนรู้

ชุมชนบ้านต้าในได้มีการจัดการป่าชุมชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 มีการจัดตั้งคณะกรรมการการกำหนดกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร การจำแนกประเภทของป่าตามการใช้ประโยชน์ การพัฒนาศักยภาพของผู้นำ มีการทำกิจกรรมในการจัดการป่าชุมชน เป็นต้น มีคนภายนอกได้เข้ามาศึกษาดูงานสนใจมาเรียนรู้การจัดการป่าของชุมชนหลายกลุ่ม หลังจากนั้นชาวบ้านได้สรุปบทเรียนการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า บ้านต้าในเมืองค์ความรู้ภูมิปัญญาในการจัดการป่าที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนที่พักอาศัยในการดำรงชีวิต

ชุมชนเห็นความสำคัญของการรวบรวมและถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาในการจัดการป่าอย่างเป็นระบบเพื่อให้คนในชุมชนและคนภายนอกได้รับรู้ จึงมีการพัฒนาจัดการป่าของชุมชนมาเป็นแหล่งการเรียนรู้ เป็นการยกระดับการจัดการความรู้ของชุมชน โดยมีกระบวนการ ดังนี้

- 1) ศึกษาดูงานแหล่งการเรียนรู้ในการจัดการป่าชุมชน
- 2) สำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ
- 3) ทำโมเดลแสดงพื้นที่ป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม
- 4) อบรมผู้นำในการสื่อความหมายธรรมชาติ
- 5) รวบรวมข้อมูลเพื่อจัดทำสื่อที่ใช้ในแหล่งการเรียนรู้
- 6) สรุปบทเรียนในการจัดการแหล่งการเรียนรู้

กล่าวได้ว่าการยกระดับการจัดการป่าของชุมชนบ้านต้าในให้เป็นแหล่งการเรียนรู้เป็นจุดเริ่มต้นของการใช้แนวคิดจัดการความรู้ที่ถ่วงถิ่นที่คนในชุมชนเป็นแกนนำหลักในการถ่ายทอดความรู้ให้คนทั้งในและนอกชุมชนได้เรียนรู้หลักการของแนวคิดนี้ เป็นการยกระดับความรู้เพื่อที่จะนำสิ่งที่เรียกว่า ทักษะปัญญา (Intellectual capital) มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในกิจการงานหนึ่งๆ ไม่ว่าจะเป็นองค์กรหรือในกลุ่มคน บุคคลนั้น ๆ เพื่อให้สามารถหรือกิจกรรมต่างๆ ได้ดีขึ้น โดยสมมติฐานเบื้องต้นคือ ความรู้มีอยู่ทั่วไป ฉะนั้นต้องรู้ที่จะไปหยิบจับมาเลือกใช้ให้เกิดประโยชน์มากขึ้น รวมทั้งสามารถสร้างหรือทำให้เพิ่มพูนขึ้นด้วย

ปัจจุบันแหล่งการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติบ้านต้าในถือว่าเป็นพื้นที่
รูปธรรมแห่งหนึ่งในการจัดการความรู้ในกลุ่มน้ำแม่ต้าที่เป็นลุ่มน้ำย่อยของ
ลุ่มน้ำอิงที่มีการเริ่มต้นได้ดี มีคนภายนอก ทั้งในจังหวัดพะเยา และต่างจังหวัด
เข้ามาศึกษาดูงาน เรียนรู้การจัดการป่าของชุมชน อย่างไรก็ตามแหล่งการเรียนรู้
แห่งนี้ต้องมีการพัฒนา และหนุนเสริมในด้านต่างๆ เพื่อให้มีการจัดความรู้ที่เป็น
ระบบมีความชัดเจน และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยการรวบรวม
องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนานักจัดการเรียนรู้ และ
การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์เพื่อให้ชุมชนอื่นในกลุ่มน้ำแม่ต้า
ได้รับรู้ เข้าใจ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ และการอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่ต้าร่วมกัน
ทั้งระบบ (บุญยิ่ง ประทุม, 2551)

บทสรุป

สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิครอบครองเป็นเจ้าของอย่างเบ็ดเสร็จเหมือนสิทธิปัจเจก และสิทธิรัฐที่เจ้าของใช้สิทธิตนเองกีดกันการเกี่ยวข้องจากภายนอกอย่างสิ้นเชิง เห็นได้จากกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ เศรษฐกิจชุมชน หรือการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ล้วนเป็นกิจกรรมที่ต้องการการสนับสนุนจากเครือข่ายท้องถิ่น ประชาสังคม และภาครัฐ อย่างไรก็ตาม ชุมชนก็ได้สร้างเงื่อนไขและกติกาที่มีการควบคุมการใช้จากภายนอก และป้องกันการละเมิดสิทธิชุมชน ซึ่งกล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้ที่ยั่งยืนดูแลทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก คนภายนอกจะมาอ้างสิทธิเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนเมือง มาอยู่เหนือการมีชีวิตรอดของชุมชนไม่ได้ ระดับของการมีส่วนร่วมจึงลดหลั่นกันไปตามความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตและสังคม สิทธิชุมชนจึงมีลักษณะของการมีส่วนร่วม หรือดึงภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องจัดการ มิได้กีดกันการมีส่วนร่วมจากภายนอกชุมชน แต่ต้องการให้ภายนอกมาร่วมสนับสนุนถ่วงดุลในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น สาธารณะ และรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ กฤษฎา บุญชัย (2542) ที่กล่าวว่า หลักการสำคัญของ “การมีส่วนร่วม” ก็คือ เป้าหมายของสิทธิชุมชน มิใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะส่วนของชุมชนเท่านั้น แต่ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมด้วย การดูแลรักษาป่า การจัดการลุ่มน้ำ

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นล้วนแล้วแต่สร้างประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม

ชุมชนอยู่กับฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยจัดความสัมพันธ์ในลักษณะที่ถือได้ว่าเป็น “สิทธิชุมชน” ที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณ ซึ่งเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กันขององค์ประกอบด้านภูมิปัญญาในการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนรวมไปถึงองค์ประกอบด้านอำนาจของชุมชนในการจัดการดูแลเรื่องการใช้ทรัพยากรดังกล่าว ชลธิรา สัตยาวัฒนา และคณะ (2542) กล่าวถึง สิทธิชุมชนในด้านอำนาจของชุมชน พบว่า ชุมชนสามารถจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้ ประการแรก ให้ความสำคัญกับ “สิทธิของผู้มาก่อน” ประการที่สอง ให้ความสำคัญกับการครอบครองเพื่อการใช้ประโยชน์ ประการที่สาม ให้ความสำคัญกับการครอบครองทรัพยากรในจำนวนจำกัดเฉพาะที่ใช้ประโยชน์ ประการที่สี่ ให้ความสำคัญกับสิทธิ โดยไม่สร้างความเดือดร้อน หรือละเมิดสิทธิผู้อื่น ทั้งนี้หลักสิทธิดังกล่าวมีความสลับซับซ้อน หรือมีความยืดหยุ่น เช่น สิทธิบางอย่างผู้ใช้ประโยชน์จะใช้ได้เพียงระยะสั้นๆ ในขณะที่สิทธิบางอย่างผู้ใช้ประโยชน์สามารถครอบครองได้นานและค่อนข้างถาวรและสามารถสืบทอดสิทธิโดยลูกหลานได้ สิทธิบางอย่างคนอื่นสามารถร่วมใช้ได้ เป็นต้น

จากงานการศึกษาที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าประเด็น “สิทธิ” และ “สิทธิชุมชน” ในการจัดการทรัพยากรนั้น ได้เคลื่อนไหวมากขึ้นในสังคมไทย ซึ่งนั่นเป็นสิ่งที่ดีแต่สิ่งที่ต้องดำเนินการต่อไปและอย่างต่อเนื่อง คือการส่งเสริมให้เกิด “สิทธิชุมชนอย่างแท้จริง” และการขยายวงกว้างออกไปยังพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน. 2552. รายงานประเมินสถานการณ์สิทธิมนุษยชน ปี 2547-2550 ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน.
- . 2549. รายงานสถานการณ์การละเมิดสิทธิในการจัดการที่ดินและป่า ปี 2545-2548. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน.
- . 2548. เสียงสะท้อนจากเวทีสาธารณะต่อรายงานสถานการณ์สิทธิมนุษยชนใน ปี 2544-2546. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน.
- กนก จันทร์ทอง. 2538. สิ่งแวดล้อมศึกษา: ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: เทคโนโลยีการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. 2542. การส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.
- . 2542. ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.

_____ . 2548. **สิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียน**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวง
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).

2550. **รัฐหนุนเสริมราษฎร์ เพื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวง
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
(องค์การมหาชน) กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช. 2547. **สถิติป่าไม้**. กรุงเทพมหานคร:
กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช.

กฤษฎา บุญชัย. 2542. **ประชาสังคม: พื้นที่สาธารณะของฉันทน์ (ประชาชน) ที่
จะจัดการกันเอง; ประชาคมรากหญ้าขบวนการคนกล้า สร้างบ้าน
วันใหม่ ประสบการณ์จริงจากชุมชนเข้มแข็งระดับตำบล 4 ภาค**.
กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

กฤษฎา บุญชัย. 2542. **บทสังเคราะห์จากวงเสวนา “ฐานคิดและยุทธศาสตร์
สิทธิชุมชนในสายธารโลกาภิวัตน์” จัดเมื่อ วันที่ 10 - 11 ตุลาคม
2542**. เชียงใหม่: องค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.).

กาญจนา แก้วเทพ. 2552. **คุณลักษณะ และวิถีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย.

_____ . 2538. **การพัฒนาวัดกรรมชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: สภาคณาธิการ
แห่งประเทศไทย.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2537. **พัฒนาท่องเที่ยวไทยในทิศทางที่ยั่งยืน**.
กรุงเทพมหานคร: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

เกษม จันทรแก้ว. 2544. **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

_____ . 2545. **การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน**. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

กอบกุล สามัคคี. 2547. รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

คณะทำงานวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ. 2551. อนุสัญญาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

คณะนักวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์ วิทยาเขตน่านโครงการจัดตั้งศูนย์ขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านความมั่นคง กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน. 2551. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านความมั่นคงกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน (online). <http://61.19.197.205/C11/I22/Document%20Library.doc>, 2 เมษายน 2551.

คมกริช เศรษฐบุบผา และ ดวงใจ ศุขเฉลิม. 2552. พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวมูเซอดำ บ้านห้วยปลาหลด ตำบลด่านแม่ละเมา อำเภอแม่สอด จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วารสารวนศาสตร์ 28(1): 29-39.

โครงการแผนที่ศักยภาพมนุษย์. 2551. สังเคราะห์องค์ความรู้: กิจกรรมแผนที่ศักยภาพมนุษย์และครอบครัวอบอุ่น ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี. นครปฐม: สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล.

โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. 2547. ป่าชุมชนของคนรากหญ้า: Community Forests in Thailand. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP).

_____. 2548. ชุมชนฉลาดใช้ทรัพยากรธรรมชาติ: Environment friendly Communities. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP).

2550. รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย ปี 2550: เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาคน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP).
- เครือข่ายป่าชุมชน. 2546. การบูรณาการชุมชนต้นแบบเพื่อการจัดการทรัพยากร (online).
http://www.thaico.net/thaicforest/exhb/exhb_150503_seminarmaekang01.html, 2 ธันวาคม 2551.
- จักรพันธ์ ปัญสุวรรณ. 2545. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- จินนา เผือกนาง. 2548. พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของราษฎรท้องถิ่นที่ป่าบ้านช่องแคบสามัคคี ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการบริหารทรัพยากรป่าไม้, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จำนง บัวเนี้ยว. 2550. การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น : ผลการศึกษาาระบบและการมีส่วนร่วมของระบบในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2535. วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2528. ป่าไม้เพื่อพัฒนาสังคมชนบท. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธ์ และ สันธิตา กาญจนพันธ์. 2536. **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์. 2549. **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลธิรา สัตยวัฒน์, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, รัตนาพร เศรษฐกุล, อุดม หนูทอง,

- ประภัศสร เขียรปัญญา และ ดนุพล ไชยสินธุ์. 2542. **โครงการวิจัย สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน: การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. ชลธิรา สัตยาวัฒนา, รัตนาพร เศรษฐกุล, พิริยะ สีหะกุลัง, และ อุทิศ ชำนิ บรรณาการ. 2546. **สิทธิชุมชนท้องถิ่นชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย: อดีตและปัจจุบัน กรณีศึกษาและปัญหา.** กรุงเทพมหานคร: นิตินธรรม.
- ขึ้น ศรีสวัสดิ์. 2543. **การจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษา ป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี (online).** http://www.culture.go.th/research/isan/43_4.html, 18 มีนาคม 2554.
- ดารารกร เจียมวิจักขณ์. 2551. “การจัดทำยุทธศาสตร์ท้องถิ่น: กรณีศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรท้องถิ่นในลุ่มน้ำน้ำสานจังหวัดเลย”. **วารสารเศรษฐกิจและสังคม.** ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม-มีนาคม 2551.
- ดุสิต เวชกิจ. 2540. **นิเวศวิทยาและการจัดการทรัพยากรป่าไม้.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- เตือนใจ โก้สกุล และ อรุณี จันทร์สนิท. 2552. **ป่า: ทรัพยากรของเราร่วมวัฒนธรรมของเรา.** กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาพฤกษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ถวิลวดี บุรีกุล. 2552. **พลวัติการมีส่วนร่วมของประชาชน: จากอดีตจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550.** นนทบุรี: สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า.
- เทียมหทัย ชูพันธุ์. 2550. “ความหลากหลายชนิดของพรรณพืชและพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของป่าโคกไร่ อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม”. **วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม** 26(2): 150-154.

- ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์. 2548. **ป่าชุมชนนานาชาติ: การจัดการป่าที่ พิสูจน์แล้ว** (online). <http://www.statelessperson.com/www/?q=node/391>, 3 พฤศจิกายน 2552.
- ธนาคารโลก (World Bank). 2546. **รายงานการติดตามสถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย** (online). <http://www.worldbank.or.th/monitor>, 18 กุมภาพันธ์ 2552.
- ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์. 2544. **กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง ประชาคม. ขอนแก่น: คลังน่านาวิทยา.**
- ธรรมจรรย์ ตูลยธำรง. 2546. **การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาเทศบาลภายในเขตอำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.**
- นรชาติ วงศ์วันดี. 2554. **ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนบ้านดงผ้าปูน ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน.** (online). <http://www.sci.rmuti.ac.th/grad23rd/proceeding/Oral>, 1 พฤษภาคม 2555.
- นรินทร์ชัย พัฒนพงศา. 2547. **การมีส่วนร่วม: หลักการพื้นฐาน เทคนิคและกรณีตัวอย่าง. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: สิริลักษณ์การพิมพ์.**
- _____. 2533. **แนวทางในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.**
- นเรศ สงเคราะห์สุข. 2541. **จากแนวคิดสู่ปฏิบัติการ: เลี้ยวหนึ่งของประสบการณ์การพัฒนาแบบ มีส่วนร่วมบนพื้นที่สูง. เชียงใหม่: โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน.**
- นันทวัฒน์ บรมานันท์ และ แก้วคำ ไกสรพงษ์. 2544. **การปกครองส่วนท้องถิ่นกับการบริหาร จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน.**
- นิตยา กมลวาทินิศ. 2546. **บริบทไทยว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.**

- นิวัตติ เรื่องพานิช. 2546. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์. 2537. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา.
กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารพิมพ์.
- บัณฑกร อ่อนคำ. 2539. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสบการณ์ของ
ประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บุญทัน โปกิลา และ อภิชาติ ภัทรธรรม. 2550. “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์
ป่าชายเลนในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าประแส-พังราด จังหวัด
ระยอง”. วารสารวิทยาศาสตร์เกษตรศาสตร์ (สังคมศาสตร์) ปีที่ 28
ฉบับที่ 2: 228-233.
- บุญนาค ตีวกุล. 2543. ชนบทไทย: การพัฒนาสู่ประชาสังคม. นครปฐม: คณะ
ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บุญยิ่ง ประทุม. 2551. สิทธิชุมชน: กระบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม
ในรูปแบบป่าชุมชน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านต้าใน ต.บ้านต้า
อ.เมือง จ.พะเยา. ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชนบท คณะสังคมสงเคราะห์-
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิยะพร พิทักษ์ตันสกุล. 2550. การติดตามการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศป่าพ
ในป่าชุมชนบ้านพุเตย อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ภายใต้
ความร่วมมือและการจัดการของชุมชน. กาญจนบุรี: สำนักงาน
กองทุนคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ปั้นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2548. คนกับป่า: มุมมองจากรากหญ้า. เชียงใหม่:
สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. 2542. ขบวนการป่าชุมชนและการท้าทายการจัดการป่าของ
รัฐไทย. เชียงใหม่: ปี เอส การพิมพ์.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย์ อบอ่น, สหัทธยา วิเศษ, จันทนา
เบญจทรัพย์ และ ชลกาญจน์ ฮาซันนารี. 2548. กระบวนการและ
เทคนิคของนักพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โครงการ
เสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

ประพิณวดี ศิริศุภลักษณ์ และ นุชนาถ มั่งคั่ง. 2553. ความตระหนักทางด้าน
สิ่งแวดล้อมเพื่อสะท้อนแนวการปฏิบัติในการใช้ทรัพยากร-
ธรรมชาติของเกษตรกรชาวไทยภูเขาในภาคเหนือของประเทศไทย.
(online).

[http://www.rdi.ku.ac.th/kufair50/social/02_01_social/
social_2.1.htm#author.](http://www.rdi.ku.ac.th/kufair50/social/02_01_social/social_2.1.htm#author.), 30 กันยายน 2553.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2540. สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต). 2551. การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร:
มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม. 2547. แลหน้าเศรษฐกิจสังคมไทย. (online).

<http://www.thailabour.org/thai/news/47120601.html>.,
6 เมษายน 2555.

มนัส สุวรรณ. 2549. การจัดการสิ่งแวดล้อม: หลักการและแนวคิด. กรุงเทพ-
มหานคร: โอเดียนสโตร์.

มูลนิธิโลกสีเขียวและสหภาพนายความแห่งประเทศไทย. 2538. รวมกฎหมาย
สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: บริษัท มายด์ พับลิชชิ่ง จำกัด.

มงคล ด้านธานินทร์, บัญชร แก้วส่อง, วีระ ภาคอุทัย, ประสิทธิ์ คุณรัตน์ และ
สุวิทย์ อิศราศวัต.

2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 3 ป่าชุมชน
ภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ยศ สันตสมบัติ. 2542. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น
เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและ
มนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ระวี ถาวร. 2550. การพัฒนาระบบการติดตามการจัดการทรัพยากรป่าไม้และ
สิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วม (online).

<http://www.thaicf.org/publication/research/research1.php>.,
17 ตุลาคม 2551.

- ระวี ถาวร, นิตยา เมี้ยนมิตร และ รังสรรค์ เกตุอืด. 2551. **ป่าชุมชน: กระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมของสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก
- รักษักกล้า สถานสุข และ อภิชาติ ภัทรธรรม. 2548. “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการพัฒนาห้วยแม่เพรียงตามพระราชดำริ จังหวัดเพชรบุรี”. วารสารวิทยาศาสตร์ เกษตรศาสตร์ (สังคมศาสตร์) ปีที่ 26: 15-22.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2542. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.** กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เลิศชาย ศิริชัย และ นฤทธิ ดวงสุวรรณ. 2552. **ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลา: วิถีและการเปลี่ยนแปลง.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ.
- วศิน อิงคพัฒนากุล. 2548. **การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและมรดกทางวัฒนธรรม.** นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.
- วันชัย เทียนน้อย. 2542. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: อักษรวัฒนา.
- วันชัย วัฒนศัพท์. 2544. **คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน.** นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- วิชา นิยม และ กิตติชัย รัตนะ. 2547. **การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเชิงบูรณาการ.** สระบุรี: บริษัท ซีโพรครีเอชั่น จำกัด.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2541. **ทรัพยากรชีวภาพอาเพศ: การย้ายพันธุกรรมและการต่อสู้ของชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- วีระ สมบูรณ์. 2545. **อริยวินัยสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ 21: วิถีที่เหมาะสมท่ามกลางภาวะสมัยใหม่.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- ศักดิ์สิทธิ์ กิจขยัน. 2545. **พฤกษศาสตร์พื้นบ้านในป่าชุมชนอนุรักษ์ผาเวียงอำเภอนาวัง จังหวัดหนองบัวลำภู.** อุตรธานี: สำนักงานป่าไม้เขตอุตรธานี กรมป่าไม้.

ศิริพร พันธุ์ลี. 2553. “การพัฒนาแผนแม่บทชุมชนโดยใช้กระบวนการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนห้วยหม้าย”. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 กันยายน-ตุลาคม 2553: 47-56.

ศุภพร ไทยภักดี และ พันธจิตต์ พรประธานสมบัติ. 2550. “การมีส่วนร่วมของหมู่บ้านและชุมชนในการพัฒนาศักยภาพตนเองโดยผ่านนโยบายรัฐ”. วารสารวิทยาศาสตร์ (สังคมศาสตร์) ปีที่ 28: 69-79.

สถาบันวิจัยสังคม. 2547. **คู่มือรูปแบบกลไกการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เสนห์ จามริก, ยศ สันตสมบัติ, บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, เจริญ คัมภีรภาพ และ ไพสิฐ พาณิชย์กุล. 2536. **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2550. **ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สานิตย์ บุญชู. 2527. **การพัฒนาชุมชน: การมีส่วนร่วมของประชาชน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สินธุ์ สโรบล. 2552. **วิธีวิทยาวิจัย เพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัย เพื่อท้องถิ่นในประเทศไทย และประสบการณ์จากต่างประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สิทธิณัฐ ประพุทธนิตสาร. 2546. **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ**. เชียงใหม่: โครงการวิชาการเพื่อเด็กและชุมชน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุนาวินวิวัฒน์, หลวง. 2497. **เที่ยวไพรโยครราวสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เสด็จ ประพาส พ.ศ. 2464**. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

- สุนีย์ มัลลิกะมาลย์. 2528. รายงานผลการวิจัย ตูลาการหมู่บ้าน. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. 2545. รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวิภา ไพรีพินาศ. 2546. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการป่าชุมชน. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เสรี พงศ์พิศ. 2547. รู้ให้เท่า ตามให้ทันการเปลี่ยนแปลง: ร้อยคำที่ควรรู้. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลังปัญญา.
- สมพันธ์ เตชะอธิก, วิเชียร แสงโชติ, มานะ นาคำ และ ออกนิษฐ์ ป้องภัย. 2540. การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทยาการพิมพ์.
- สมพร ภูதியานันท์. 2542. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยว่าด้วยสมุนไพรและการแพทย์แผนไทย. เชียงใหม่: ภาควิชาเภสัชเวช คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. 2551. ป่าชุมชนคนพอเพียงกับการลดภาวะโลกร้อน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี.
- _____. 2550. การจัดการป่าชุมชน: เพื่อคนและเพื่อป่า. กรุงเทพมหานคร: ทวีวัฒน์การพิมพ์.
- _____. 2539. เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง พฤษศาสตร์พื้นบ้านและการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. 2552. เครื่องมือวิจัยเพื่อท้องถิ่น: Appreciation Influence Control (AIC) (online).
http://www.vijai.org/Tool_vijai/12/06.asp, 5 มีนาคม 2552.

- _____ . 2552. เครื่องมือวิจัยเพื่อท้องถิ่น: เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล (online).
http://www.vijai.org/Tool_vijai/12/07.asp., 5 มีนาคม 2552.
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2547. คู่มือ
การจัดทำตัวชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ.
- _____ . 2549. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ.
2550-2554. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด วี เจ พรินต์ติ้ง.
- _____ . 2551. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-10
(online).
<http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=62>.,
29 พฤษภาคม 2551.
- _____ . 2554. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11
พ.ศ. 2555-2559. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด วี เจ พรินต์ติ้ง.
สำนักงานจัดการป่าชุมชน. 2546. ป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน. กรุงเทพมหานคร:
สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. 2535. พระราชบัญญัติส่งเสริมและ
รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ 2535 และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวง
วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.
- _____ . 2540. นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
แห่งชาติ พ.ศ. 2540-2559. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวิทยาศาสตร์
เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2554. รายงาน
สถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2552. กรุงเทพมหานคร:
กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

- 2550. แผนการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2550-2554. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- 2549. รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2549. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- 2548. โครงการนำร่องให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินและการอนุรักษ์ พื้นฟู ทรัพยากรดินและที่ดิน. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. 2551. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2554. รายงานสถิติรายปีประเทศไทย พ.ศ. 2554. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร.
- สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏและสำนักมาตรฐานอุดมศึกษาทบวงมหาวิทยาลัย. 2545. ชุดวิชาการวิจัยชุมชน (Community Research Study). กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. 2551. ประกาศสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่อง แผนการบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2551-2554 (online). http://203.172.184.111/km/plan/plan51_54.pdf, 3 มีนาคม 2552.
- โสภารัตน์ จารุสมบัติ. 2547. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเรื่อง เสรีภาพ และหน้าที่ของประชาชนชาวไทย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.
- โสมสกา เพชรานนท์. 2546. รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์: การประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนระดับความตระหนักทางด้านสิ่งแวดล้อมของนักเรียน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายในเขตภาคกลางตอนบนของประเทศไทย. ลพบุรี: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตลพบุรี.

- อคิน รพีพัฒน์. 2547. การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณสุข.
- อภิชัย พันธเสน. 2539. รายงานการวิจัย การดูแลรักษาป่าและการเพิ่มพื้นที่สีเขียวโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน. กรุงเทพมหานคร: สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย.
- อภิชาติ ใจอารีย์. 2555. การจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนและชุมชน. นครปฐม: ภาควิชาการพัฒนาศรีพยาบาลกรมมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์ และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน.
- _____ . 2555. การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี. ดุษฎีนิพนธ์ สาขาวิชาการพัฒนาศรีพยาบาลกรมมนุษย์ และชุมชน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน.
- อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. 2548. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: การเรียนรู้ร่วมกับชุมชน. เชียงใหม่: เครือข่ายงานวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.
- อนันท์ กาญจนพันธุ์. 2544. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____ . 2549. มิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อวรณ์ โอภาสพัฒนกิจ. 2555. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2555.
- อุทิศ กุฎอินทร์. 2542. นิเวศวิทยาพื้นฐานเพื่อการป่าไม้. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาชีววิทยาป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เอกภพ เพิ่มพูน, ภมร แผงกุล, สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ และ มณฑา จันทมาศ. 2544. พฤกษศาสตร์พื้นบ้านป่าชุมชนบ้านหินจอกหมูที่ 6 ตำบลลิพัง อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง. สงขลา: ฝ่ายป่าชุมชน สำนักงานป่าไม้เขตสงขลา.

อำนาจ เจริญศิลป์. 2543. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.**
กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

Barton, H. 2000. **Sustainable Communities.** London: Earthscan Publications.

Bell, S. and S. Morse. 1999. **Sustainability Indicators : Measuring the Immeasurable.** London: Earthscan Publications.

Blowers, A. 1993. **Planning for a Sustainable Environment.** London: Earthscan.

Cohen, J. M. and N. T. Uphoff. 1980. Participation' s Place in Rural Development : Seeking Clarity Through Specificity. **World Development.** 8 (January 1980) : 324-328.

Denzin, N.K. and Y.S. Lincoln. 1994. **Introduction: Entering the field of qualitative** research. NK: Denzin and YS Lincoln (Eds).

Engels, J. R. and J. G. Engels. 1990. **Ethics of Environment and Development.** Arizona: University of Arizona.

Haughton, G. And C. Hunter. 1994. Sustainable Cities. London: Jessica Kingley Publishers. Inkapatanakul, W. 1999. **Integrated Sustainable Development and National Park Management in Thailand.** Ph.D. Thesis, University of Leeds.

International Institute for Sustainable Development. 1998. **Rio+5 Special Focus Report.** New York: International Institute for Sustainable Development, United Nations.

International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, World Wildlife Fund and United Nations on Environment Programme. 1980. **Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living.** Geneva: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources.

- _____. 1991. **Caring for the Earth.** Gland: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources.
- Meadows, D.H., D.L. Meadows, J. Randers and W.W. Behrens. 1972. **The Limits to Growth.** New York: Universe Books.
- Mikkelsen, B. 1995. **Methods for Development Work and Research: A Guide for Practitioners.** London: SAGE Publications.
- Mitchell, G. 1996. **Quantifiably City Project Final Report: Sustainability Indicators and Conceptual Model Framework.** Leeds: University of Leeds.
- Mitchell, G., A. May and A. McDonald. 1995. PICABUE: A Methodological Framework for The Development of Indicators of Sustainable Development. **International Journal of Sustainable Development and World Ecology** (2). 104-123.
- Murcott, S. 1997. **Sustainability Indicators Symposium.** Seattle: AAAS Annual Conference, IIASA.
- Pizzed, J. 1992. **Sustainable Development Concept: an Economic Analysis.** Washington D.C. : World Bank.
- Roseland, M. 1998. **Toward Sustainable Communities.** Stony Creek: New Society Publishers.
- Sitorz, D.. 1993. **Agenda 21: The Earth Summit Strategy to Save the Planet.** Colorado: Earthpress.
- Shannon, C.E. and W. Weaver. 1949. **The Mathematical Theory of Communication.** Urbana: Illinois Press University.
- Smith, G.L. 1993. **Impact Assessment and Sustainable Resource Management.** New York: John Wiley and Sons.

- Trazyna, T. C. and J. K. Osborn. 1995. **A Sustainable World: Defining and Measuring Sustainable Development**. California: International Center for the Environment and Public Policy.
- Thomas, N. G., D. McGuire and D. O'Donnell. 2004. Exploring Human Resource Development: A Levels of Analysis Approach. **Human Resource Development Review**, 10 (3): 147-441.
- United Nation. 1981. **Popular participatory as a strategy for promoting community level action and national development report of the meeting or the adhoc group of experts**. Held at UN. Headquarter from May 22-26, 1978. New York: Department of International Economic and Social Affairs, United Nation.
- United Nations Environment Programme (UNEP). 2007. **Global Environmental Outlook 2007** (online). <http://www.unep.org/geo/yearbook/yb2007/>, 17 February 2009.
- United Nations Conference on Environment and Development (UNCED). 2006. **Earth Summit** (online). <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/index.htm>., 3 December 2008.
- UN Development of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development. 2004. **Agenda 21** (online). <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/index.htm>., 3 December 2008.
- _____. 2008. **National Sustainable Development Strategies** (online). <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/nsds/nsds.htm>., 3 December 2008.

Van Liere, K. D. and R. E. Dunlap. 1980. The social bases of environmental concern: a review of hypotheses, explanations and empirical evidence. **Public Opinion Quarterly** 44 (1980), pp. 181–197

ประวัติผู้แต่ง

ชื่อ - นามสกุล

นายอภิชาติ ใจอารีย์

วัน เดือน ปี ที่เกิด

วันที่ 14 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2515

สถานที่เกิด

กรุงเทพมหานคร

ประวัติการศึกษา

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และชุมชน) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม)
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
วิทยาศาสตรบัณฑิต (ศึกษาศาสตร์เกษตร)
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ตำแหน่งหน้าที่งานปัจจุบัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์

สถานที่ทำงานปัจจุบัน

ภาควิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน
คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน
จังหวัดนครปฐม

ผลงานทางวิชาการ

1. เอกสารประกอบการสอน/ตำรา

- 1.1 การจัดการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนและชุมชน
- 1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเกษตรและสิ่งแวดล้อม
- 1.3 เกษตรอินทรีย์: วิถีแห่งภูมิปัญญาด้านเกษตรและสิ่งแวดล้อม

2. งานวิจัย

- 2.1 การพัฒนาหน่วยการเรียนรู้ “ปลาสวย ในน้ำใส” โดยใช้แหล่งเรียนรู้ “สวนเกษตร” เป็นฐานสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน
- 2.2 การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี
- 2.3 กระบวนการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนแบบมีส่วนร่วมเพื่อการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี
- 2.4 กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาหลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี
- 2.5 ศักยภาพและความพร้อมของโรงเรียน ชุมชน และองค์กรท้องถิ่นในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ด้านเกษตรและสิ่งแวดล้อม
- 2.6 การเปลี่ยนผ่านกระบวนการทำนา: กรณีศึกษาชุมชนชาวนาตำบลมหาสวัสดิ์ อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม
- 2.7 การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือ มหาวิทยาลัยโรงเรียนเพื่อการเรียนรู้ด้านเกษตรและสิ่งแวดล้อมศึกษา (ทุนวิจัยสถาบันวิจัยแห่ง มก.)
- 2.8 การพัฒนาหลักสูตรรายวิชาบูรณาการพหุสาระ ชีวิตสีเขียว
- 2.9 การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ที่เหมาะสมสำหรับโรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ศูนย์วิจัยและพัฒนาการศึกษา (ทุนวิจัยสถาบันวิจัยแห่ง มก.)

ผลงานตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานทางวิชาการ

1. การประชุมวิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน ครั้งที่ 9 ประจำปี 2555 เรื่อง การพัฒนาหน่วยการเรียนรู้ “ปลาสวย ในน้ำใส” โดยใช้แหล่งเรียนรู้ “สวนเกษตร” เป็นฐาน สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน
2. การประชุมวิชาการนำเสนอผลงานวิจัย มหาวิทยาลัยพายัพ ประจำปี 2555 เรื่อง รูปแบบการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี
3. การประชุมวิชาการนานาชาติ นครศรีธรรมราช ประจำปี 2554 เรื่อง กระบวนการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี
4. ตีพิมพ์เผยแพร่ในวิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์ เรื่อง สถานภาพและการพึงพิงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านพุเตย: กรณีศึกษาด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม ปีที่ 32 ฉบับที่ 2 พ.ค.-ส.ค. 2554: 229-242.
5. ตีพิมพ์เผยแพร่ในวิทยาสารกำแพงแสน สาขาสังคมศาสตร์ เรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาหลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ปีที่ 9 ฉบับที่ 3 ก.ย. ธ.ค. 2554: 55-71.

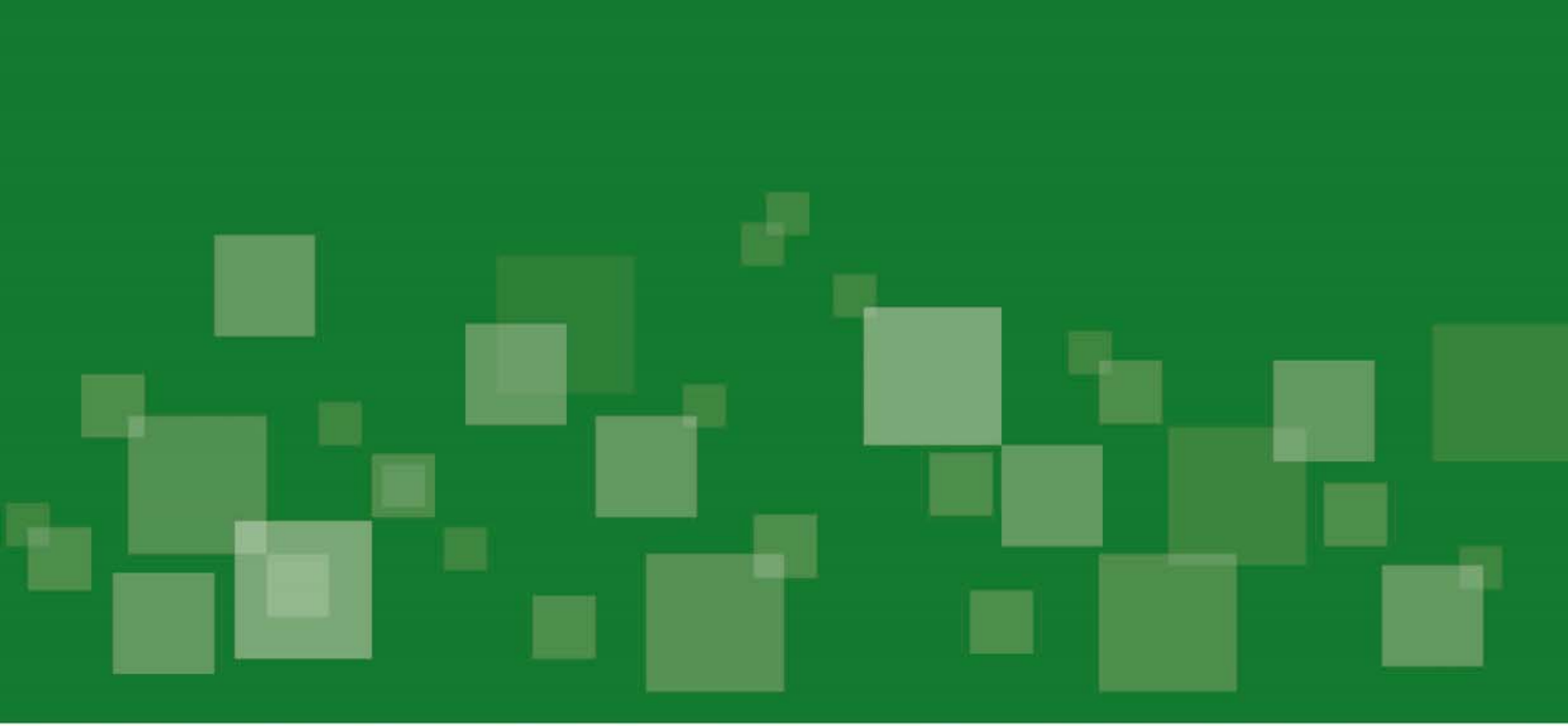
งานบริการวิชาการและสังคม

1. วิทยากรในโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการการทำวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ในสถาบันการศึกษาต่างๆ
2. ผู้ทรงคุณวุฒิในการประเมินผลและติดตามโครงการต่างๆ ของกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
3. ผู้ทรงคุณวุฒิในการพิจารณาบทความวิจัย/วิชาการของวารสารวิชาการของมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร

4. ผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจเครื่องมือวิจัยของนิสิตระดับปริญญาโท และเอกของมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร
5. วิทยากร/พี่เลี้ยงแกนนำในการพัฒนาหลักสูตรและดำเนินงานโครงการมหิงสาสายสืบ ของกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
6. ที่ปรึกษาด้านวิชาการ ศูนย์พัฒนาการแพทย์แผนไทย จังหวัดกาญจนบุรี สมาคมการแพทย์แผนไทยแห่งประเทศไทย ภายใต้โครงการพระราชดำริ สวนป่าสมุนไพรร

รางวัลหรือประกาศเกียรติคุณที่เคยได้รับ

1. บุคลากรดีเด่นสายวิชาการด้านการจัดการเรียนการสอน ประจำปี 2555 โดยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน และคณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์
2. ผลงานวิจัยดีเด่น กลุ่มสาขาวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ในการประชุมวิชาการนำเสนอผลงานวิจัย ประจำปี 2555 โดยมหาวิทยาลัยพายัพ ร่วมกับเครือข่ายบริหารการวิจัยภาคเหนือตอนบน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา
3. รางวัลคุณภาพงานวิจัยระดับดี สาขาศึกษาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ เรื่อง การวิจัยและพัฒนาหลักสูตรวิชาบูรณาการ พหุสาระด้านเกษตรและสิ่งแวดล้อมสำหรับชั้นประถมศึกษา ในการประชุมวิชาการเกษตร กำแพงแสน ประจำปี 2551
4. รางวัลแห่งความภาคภูมิใจ ในฐานะพี่เลี้ยงที่นำเยาวชนทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ตามโครงการมหิงสาสายสืบ ของกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประจำปี 2554-2555

Earth provides enough to satisfy every man's need

....but not every man's greed

โลกมีทรัพยากรเพียงพอที่จะตอบสนองความต้องการจำเป็น
ของทุกคนแต่ไม่พอสำหรับความโลภของคน

มหาตมะ คานธี